

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ
ISSN: 2147-5679

Yıl/Year:1

Cilt/Volume:1

Sayı/Issue:1

Ocak/January 2015

KÜNYE

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 2147-5679

Sahibi / Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ

Yazı İşleri Müdürü / Editor In Chief

Öğr. Gör. Murat VAROL

Editörler / Editors

Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Yrd. Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN
Okt. Abdullah BEDEVA
Öğr. Gör. Murat VAROL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Metin ÇİFTÇİ
Arş. Gör. Ömer DELİKAYA
Arş. Gör. Yusuf AYDOĞDU
Okt. Ahmet KESMEZ

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal

Sadrettin BEKİ / Enstitü Sekreteri
Arş. Gör. Yusuf AYDOĞDU
Arş. Gör. Ömer DELİKAYA

Dergi Tasarım ve Uygulama / Magazine Design

Aysel Kazıcı Özalp (ŞemalMedya)

Basım Yeri / Place of Publication

Berdan Matbaacılık/Sadık Daşdöğen
Davutpaşa Cd. Güven San. Sit.
C Blok No: 239 Topkapı/İSTANBUL
Tel: 0212 613 12 11

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl

Telefon: 0426 214 00 42

Faks: 0426 214 00 42

Enstitü e-posta: yasayandillerenst@bingol.edu.tr

Dergi e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu **Editorial Board and Advisory Board**

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ
Prof. Dr. Mehmet BARCA
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Doç. Dr. Metin YİĞİT
Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK
Doç. Dr. Abdurrahman ADAK
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Ousama EKHTIAR
Doç. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Abdullah KIRAN
Yrd. Doç. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA
Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Yrd. Doç. Dr. Emanullah POLAT
Yrd. Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK
Arş. Yazar Zeynel Abidin ZINAR

- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, ulusal hakemli bilimsel bir dergidir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına enstitümüz web sayfasından ulaşılabilir.

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ
Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Doç. Dr. Abdullah KIRAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA
Yrd. Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Emanullah POLAT
Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Vehbi TÜREL
Yrd. Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK
Yrd. Doç. Dr. Metin YİĞİT

İÇİNDEKİLER

Sunuş Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ	6
Başlarken Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ	7
Alfabe'nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtlerin Kullandığı Alfabeler (<i>The Invention of Alphabet and The Alphabets Used by Kurds</i> <i>Throughout The History</i>) Nusrettin BOLELLİ	8
Li Tirkîyeyê Hin Astengên Li Pêş Perwerdehiya Kurdî û Pêşniyarên Çareseriyê (<i>Kurdish Education Problems In Turkey and Proposals</i> <i>For Solutions</i>) M. Zahir ERTEKİN	28
Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014) (<i>A Bibliography Of Works That Written About Zaza 1899-2014</i>) Murat VAROL.....	39
Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni (<i>Historical Development of Storytelling of Modern Zazakî</i>) Yusuf AYDOĞDU	55
Kürt Bilginlerin Yazdıkları Bazı Eserlerin Tanıtımı (<i>An Introduction of Some Works Written by Kurdish Scholars</i>) Nusrettin BOLELLİ	67
Di Kurmancî De Cotepeyv û Cureyên Wan (<i>The Doublings In Kurdish</i> <i>Language and Its Variations</i>) M. Zahir ERTEKİN, Zafer AÇAR	82
Zaza Dili (<i>Zaza Language</i>) Mesut KESKİN	93
Can 'Zazai Tribe' Mean Anything About The Origin Of Zaza People? (<i>Zazai Aşireti Zazaların Kökeni Hakkında Bir Şeyler Söyleyebilir Mi?</i>) Rasim BOZBUĞA	115
Ahmedê Xasî'nin Hayatı ve Mewlid Adlı Eserinde Tema (<i>The Life Of Ahmedê Xasi and The Theme Of His Mewlid</i>) İbrahim DAĞILMA.....	124
Molla Mehmet Demirtaş ve Ehmedê Xanî'de Aşk (<i>Love In Mullah Mehmet Demirtaş And Ehmedê Xanî</i>) Hatip ERDOĞMUŞ.....	147
İki Dillilik, Zazaca-Türkçe İki Dilli Akademisyenlerde Dil Kullanımı ve Tercihler (<i>Bilingualism, Zazaki-Turkish Bilingual Academicians Language</i> <i>Use and Preferences</i>) Ahmet KESMEZ	157
Di Nûçegihaniya Kurdî De Pirsgirêkên Zimanî (<i>Kürtçe Habercilikte</i> <i>Dil Sorunları</i>) Nevzat EMİNOĞLU	166
Kitap Tanıtımı "Antolojiyê Sairunê Dina" Kitabı Üzerine Birkaç Not Murat VAROL.....	175

SUNUŞ

Dillerin varlıklarını sürdürebilmeleri şüphesiz kullanım alanlarının genişliği ve o dil ile yapılan etkinliklerin çokluğuyla yakından alakalıdır. Bugün yaşayan ancak hızlıca ölüme doğru giden ve enstitülerin “*yaşayan diller*” adını verdikleri dillerin (Zazaca, Kürtçe, Lazca, Çerkezce gibi) kullanım alanlarının genişletilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle özellikle eğitim kurumlarının bu konuda üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda birkaç üniversite bünyesinde akademik faaliyet sürdüren adı geçen enstitülerin çabalarını kayda değer buluyorum. Üniversite olarak kurduğumuz enstitü ile; bu alandaki akademik çalışmalarla, yayınlarla ve yüksek lisans programlarıyla bu konudaki desteklerimiz devam etmektedir. Elinizdeki bu dergi de bu alanda yapılan çalışmalarımızdan bir tanesidir.

Yaşayan Diller Enstitümüzün yayınladığı bu derginin, bu alanda büyük bir eksikliği gidereceğini umut ediyorum. Bu vesileyle emeği geçen herkese teşekkür ederken, dergiye uzun soluklu bir yayın hayatı diliyorum.

Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ
Rektör

BAŞLARKEN

Dergiler, kurumların kimliklerinin oluşum sürecine katkı sunan önemli aygıtlardır. Başka bir ifadeyle arkasına güçlü ve akademik bir yayın desteği alan kurumlar geleceğe daha emin adımlarla yürüyebilirler. Ancak malum olduğu üzere çıkarılan her bir derginin kendine göre zahmetleri de bulunmaktadır. Çıkarılacak dergi hakemli olunca, titizlik bir kat daha artmaktadır.

Bu hassasiyet ve bu heyecanla Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü olarak, bu alanda bir ilke imza atarak elinizdeki dergiyi çıkarmaya muvafak olduk. Bu dergi her şeyden önce bir özverinin, ekip ruhunun, birikimin, özgüvenin ve paylaşılan sorumluluk bilincinin ürünüdür. Bu bakımdan evvela bizi bu konuda cesaretlendiren, her aşamada desteklerini esirgemeyen üniversite yönetimimizin şahsında sayın rektörümüze şükranlarımızı arz etmek istiyorum.

Kurulduğu günden bu yana tezli ve tezsiz pek çok öğrenci mezun eden enstitümüz; akademik çalışmalarına elinizdeki hakemli dergiyle bir yenisini daha ilave etmiş bulunmaktadır. Zazaca ve Kürtçe başta olmak üzere pek çok dildeki akademik çalışmaları yayınlamayı düşünmekteyiz. Elinizdeki bu ilk sayımızda görüldüğü üzere, dergimizin çok dilli yayın politikasını hayata geçirmiş durumdayız. Amacımız gelecek sayılarda yayınlanacak akademik çalışmaların sayısını ve kalitesini arttırmaktır. Ayrıca ülkemizde yaşayan pek çok dil, kültür ve gelenek konusunda uzman ve akademisyenlere ulaşmak ve onların değerli çalışmalarını da dergimizin sayfalarına taşımak önemli hedeflerimizdendir.

Dergimiz ulusal hakemli bir dergi olup yılda 2 kez yayınlanacaktır. Bu vesileyle konu itibarıyla yaşayan diller sahasına giren, özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, kitap tanıtımları, makale, bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları (sempozyum, panel vs. gibi) dergi sayfalarında yerini alacaktır.

Çalışmak bizden Tefvik Allah'tan.

Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Enstitü Müdürü

Alfabe'nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtlerin Kullandığı Alfabeler

(The Invention of Alphabet and The Alphabets Used by Kurds Throughout The History)

Nusrettin BOLELLİ¹

Özet

İnsanoğlu, hemcinsleriyle diyalog kurmak ve bildiklerini onlara aktarmak için tarih boyunca muhtelif dilleri kullanmış ve çeşitli yazı şekillerini icat etmiştir. Bu itibarla dil, insanoğluna büyük hizmetler yapmıştır. Kürt bilginler de ilimlerini sonraki nesillere aktarmak için tarih boyunca çok sayıda alfabe kullanmışlardır.

Anahtar kelimeler: Dil, yazı, alfabe.

Abstract

Throughout the history, humankind has created various scripts and used different languages to communicate with each other and transfer their knowledge to others. Thereby, all kinds of scripts have provided service to human-being. Kurdish scholars have used many different alphabets to transfer their knowledge to the next generations throughout the history.

Keywords: language, script, alphabet.

1. Yazı ve Önemi

İnsanoğlu, bilgi birikimini, inançlarını, folklorunu, örf ve adetlerini, kültürünü, sanatlarını, şiirlerini, hikmetli sözlerini ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarmak için konuşmayı ve daha sonra yazıyı icat etme ihtiyacı hissetmiş ve tarih boyunca bu konuda muhtelif çalışmalar yapmıştır.² İnsanoğlunu diğer varlıklardan üstün kılan en önemli özelliklerinden birisi de okuma yazmayı öğrenmesidir.

İbn Cinniye göre dil, *“her milletin maksadını, gayesini ve düşüncesini anlattığı seslerden meydana gelen konuşma düzenidir.”*³

2. Dillerde Eğitim Yapmanın Zarureti

Bugün yeryüzünde konuşulan dil sayısını, ortalama bir hesaplama 3.000-3.500 olarak gösterebiliriz.⁴ Bu dillerin yaşaması için bu dillerle eğitim yapmak zarıdır. Çünkü UNESCO'nun dil raporlarında eğitim yapılmadığı için her yıl ölen ve yok olan diller vardır. Bu açıdan modern dünyada mecburi eğitimi olmayan her dil ölmektedir. Ülkelerin, kendi anadiliyle konuşan insanlara ve dillerine saygı göstermesi ve onları hoşgörü ile bakması yanında, anadilde eğitimin anaokuldan üniversiteye kadar yapılması gerekir. Çünkü inancımıza göre her dil, Allah'ın âyetlerindendir.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de: *“Andolsun ki Biz, insanoğullarını şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde onları taşıtlara bindirdik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*⁵ buyurmaktadır. Başka bir ayette: *“Andolsun biz insanı en güzel bir şekilde yarattık.”*⁶

Kur'an-ı Kerim'de: *“Onun ayetlerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, di-llerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır”*⁷ denilmektedir.

İmam Gazalî *“Bir lisan (dil) hakikatte bir insandır.”* demiştir.⁸

Peygamberimiz de (s.a.s.) ashabına İbranîce, Süryanîce, Habeşçe, Kiptîce, Rumca ve Farsça öğrenmelerini emretmiştir.⁹

2 Farabî, *Kitabu'l-hurûf*, (tcm.Ömer Türker), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 81.

3 es-Süyutî, Celaledin, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'iha*, thk. Muhammed Câdel-Mevla Bek-Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim ve Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1987, I, 7-8; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hesâis*, I-III, tht. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-'Amme li'l-Kitab, Kahire 1986, I, 33.

4 www.sizinti.com.tr/.../yeryuzundeki-diller-ve-kelime-a (Erişim tarihi: 12.05.2014 saat 10.22); www.cokbilgi.com/tag/dunyadaki-dil-sayisi/ (Erişim tarihi:12.05.2014 saat :10.39)View shared post.

5 *İsrâ suresi*, 17 /70.

6 *Tîn suresi*, 95/6 .

7 *Rum suresi*, 30/22.

8 Coşkun, Muzaffer, *Yıldız Cümleler ve Unutulmaz İbretli Sözler*; Gonca Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 90.

9 Tirmizî, *Sünen*, İsti'zân, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186; İbnü 'Abdi Rabbihi, *el-'İkdu'l-ferid*, I-VIII, (thk. Abdülmecid et-Terhîni), Daru'l-kütübü'l-'ilmiyye, Beyrut, 1983, IV, 244.

3. İlk Alfabe'nin İcadı

Bazı araştırmacılara göre Sümerler M.Ö. 3300 yılında çivi yazısını icat etmişler.¹⁰ Bazı araştırmacılar da yazının ilk defa Girit adasında, bazıları Kıbrıs adasında, bazıları ise alfabenin ilk kez İ. Ö. 2000 yıllarında Sina Yarımadası'nda ortaya çıktığını iddia etmektedirler.¹¹ Sina alfabeti daha sonraları Fenike alfabesinin temelini oluşturdu. Sina alfabesinin kuzey kolunda Fenike alfabesinden başka, bugünkü Arap alfabesinin atası olan Aramî alfabesi de gelişti. Fenike alfabesi, Yunan, İbranî ve Lâtin alfabelerinin doğmasına yol açtı. Aramî alfabesinden ise Arap, Pehlevi, Avesta, Uygur gibi alfabeler türedi.¹²

أبجدية جيل الفينيقية والأفلام التي تفرعت عنها									
الفون	الرومية	الفينيقية	العربية	اللاتينية	اليونانية	اللاتينية	العربية	الفينيقية	الرومية
أ	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α
Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β
Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε
Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η
Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ
Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ
Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ
Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ

هذه الخطوط مستنسخة ومصطفة من مصادر عدة

10 An Zālî ve Anî Birsîyye, *Tarihu 'l-hatti 'l-'arabi ve ġayrihi mine 'l-hutût*, (trc. Salim Süleyman el-İysî) Dimaşk, 2004, s. 16.

11 Ali, Cevad, *Târihu 'l-'Arab kable 'l- İslâm*, Beyrut, 2012, VIII, 148; *Encyclopedia British*, I, p. 680; *Hastings*, p. 672, *Encyclopedia Bibliyografya*, p. 3434.

12 Ali, Cevad, *a.g.e.*, VIII, 146-148; DîA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, 276.

4. Arap Yazısının Ortaya Çıkışı

Klasik Arap kaynaklarının çoğu yazıyı tarihsel bir gelişim sürecine ihtimal vermeksizin bazı kişilerin birden icat ediverdiği bir olgu olarak kabul ederler. Kaynaklarda bu konuya dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Hişâm el-Kelbî, Araplardan bir kavim 'Adnan b. Üdd'ün yanına konaklamışlar ve onlar yazıyı icat etmişler. Arap yazısını icat edenlerin isimleri; *Ebced*, *Hevvez*, *Kelemun*, *Sa'fes*, *Kareşet*'dir¹³. Buna göre *Ebced* Mekke ve civarının kralı, *Kelemun*, *Sa'fes*, *Karuşet* de Medyen ya da Mudar ülkelerinin krallarıydılar. Sonra kendi isimlerine göre alfabeyi icat etmişler, kendi isimlerinde olmayan ve revâdif adını verdikleri ث خ ذ ظ ش غ harflerini de ekleyerek bu alfabeyi tamamlamışlardır.¹⁴

Araplar önceleri, Güney Arabistan'da Himyerîlerin geliştirdikleri *müsned* denilen bir yazı kullanmışlardır. Sonra müsnedin yerini bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı, bitişik Nebat yazısından gelişmiştir.¹⁵ Nitekim XVIII. asrın ilk yarısında G. J. Klehr, Arap yazısı ile Nebat yazısı arasında alâka bulunduğunu ileri sürmektedir (1724). Daha sonra Th. Nöldeke, Arap yazısının Nebat yazısından gelişmiş olduğunu söylemektedir (1865). Bugün İslâmiyet'ten önceki ve İslâm'ın ilk asrına ait kitâbelerin incelenmesi, Arap yazısının Nebat yazısından türediğini, hatta onun gelişmiş bir devamı olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Arap yazısı Nebatî ve Ârâmî halkalarıyla Fenike yazısına bağlanmaktadır.¹⁶

Arap yazısının icadıyla ilgili rivayetlerde çok tekrarlanan ancak bazı tutarsızlıklar içeren bir rivayet de Arap yazısını Süryânî alfabesini örnek alarak *Murâmîr b. Murre*, *Eslem b. Sidre* ve *'Amir b. Cidre* adında *Tayy* kabilesinden üç kişinin Enbâr şehrinde ikamet ederek Arap yazısını icat ettiği¹⁷. Rivayete göre bunlardan birincisi harflerin şekillerini ve faslı¹⁸, ikincisi vaslı¹⁹, üçüncüsü ise i'câmı²⁰ bulmuş²¹ ve bunlardan Hiralılar²², Hirahılardan Enbârlılar²³ yazıyı öğrenmiş ve yazı bu şekilde yayılmıştır.²⁴

13 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tahran, 1988, s. 8; 'Ali, Cevad, *Târihu'l-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut, 2012, VIII, 159.

14 İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 8; 'Ali, Cevad, a.g.e., VIII, 160.

15 Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 179-182.

16 Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî a.g.e., s. 25; DİA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, s. 276-277.

17 el-Kalkaşendî, a.g.e., III, 11; 'Ali, Cevad, a.g.e., VIII, 162; Mahmud Hac Hüseyin, *Târihu kitabeti'l-'Arabîyye ve tetavvürühâ*, I-II, Vizaretü's-Sekâfe, Dimaşk, 2004, I, 110-111.

18 Şekillerini, Kesme, kat'.

19 Ulama.

20 Noktalamayı.

21 İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 7-8.

22 el-Hira : Cahiliyye döneminde Arap kralların oturduğu, Kûfe yakınlarında bir şehir.

23 el -Enbâr (الأنبار), Bağdat'ın batısında, Fırat ırmağı kıyısında bir şehir.

24 'Alî, Cevâd, a.g.e., VIII, 152-154.

Himyerîlerin *Müsned* adlı bir yazılarının olduğu belirtilmekle birlikte *Subhu'l-a'şâ* da ve diğer bazı eserlerde İbn Hişâm'dan nakille Arap yazısını ilk kullanan kişinin Himyer b. Sebe' olduğunu ve buna da rüyasında kendisine öğretilendiğini, bundan önce Arapların *el-Müsned* adlı yazıyı kullandıkları bildirilmektedir²⁵. Bu rivayette de Himyer b. Sebe'nin rüyada hangi yazıyı öğrendiği hususu, net bir şekilde bilinmemektedir.

Bu görüşlerin kaynağı da Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetten kaynaklanmaktadır: “Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek şöyle dedi: “Eğer siz sözünüzde doğru iseniz; şunların isimlerini bana bildirin. Melekler: “biz seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz; senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur,” dediler. Şüphesiz ki sen her şeyi hakkıyla bilensin, hüküm ve hikmet sahibisin...”²⁶ Bazı bilim adamlarına göre yazıyı ve dilleri yüce Allah Hz. Adem'e öğretmiştir. O da öğrendiği yazı sitillerini kerpiçler üzerine yazmış ve onları fırınlarda yakarak tablet haline getirmiştir. Nuh tufanından sonra onun evlatlarından her biri bu tabletlerden faydalananarak değişik dilleri ve yazı sitillerini öğrenmişler, Hz. İsmail de Arap yazısını öğrenmiştir.²⁷

Hz. İsmail ya da yine onun oğullarından Nasr ve Teymâ'nın yazıyı bulan ilk kişiler olduğu bunların yazıyı bitişik olarak icat ettiklerini daha sonra kardeşleri olan Nebet, Hemîsa' ve Kayzer'in de harfleri ayırdıkları belirtilmektedir.²⁸

Yazı konusunda Mezopotamya bölgesinde yaşayan insanlar çok büyük gayretler sarf etmişlerdir. Sümerler, Asurlar ve Nebatîler bu bölgede yaşamışlardır. Bu milletler, çeşitli yazıları icat etmişlerdir.²⁹

25 el-Kalkaşendî, a.g.e., III, 11; 'Alî, Cevâd, a.g.e, VIII, 159-160, 162.

26 Bakara suresi, 2/ 31-32.

27 İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. ʾ; İbn Cinnî, *el-Hesâis*, Kahire, 1986, I, 42-43; Süyûtî, Celaledin Abdîrahman, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğa) Daru İbn Kesîr, Beyrut, 2002, II, 1162; Aynı müellif, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'iha*, (Şerh ve ta'lik: Muhammed Câd el-Mevlâ Beg, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim ve Ali Muhammed el-Becâvî), el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut, 1987, I, 8-15; Ebu'l'Abbâs, Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ'* (Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye) Beyrut, 1987, III, 11; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed, *el-Kâmil fî't-tarih*, I-XIII, (thk. Semir Şems), Daru Sadr, Beyrut 2009, I, 23-24; İbnu Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Hafiz, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XV, (thk. Ahmed Abdülvehhab Fetih), Daru'l-hadîs, Kahire, 1992, I, 72; Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-kebîr Mefâtihi'l-ğayb*, (Tcsm. Suat Yıldırım- Lütfullah Cebeci- Sadık Kılıç- C. Sadık Doğru) II, 265; 'Alî, Cevâd, a.g.e., VIII, 161; Muhammed Feccâl, *el-İfsâh fî şerhi'l-İktirah*, Daru'l-kalem, Dimaşk, 1989, s. 34-35; Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî el-Mekkî, *Tarihu'l-hatti'l-'Arabî ve âdâbih*, Mektebetü Hilal, Kahire, 1939, s. 16-17; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 60-62; An Zâlî ve Anî Birsîyye, *Tarihu'l-hatti'l-'arabî ve ğayruhu mine'l-hutût*, (trc. Salim Süleyman el- İysî), s. 93; DîA, M. Nihad, Çetin, *Arap Maddesi*, II. Yazı, III, s. 276-277; Demir Ramazan, *Hiz. Adem'in Dili*, s. 71 v.d.

28 el-Kalkaşendî, a.g.e., III, 11.

29 DîA, M. Nihad, Çetin, *Arap Maddesi*, II. Yazı, III, s. 276-277.

Milâdî III. asrın sonları ile IV. asrın başlarında cereyan ettiği anlaşılan bitişik Nebatî yazısından Arap yazısına geçişin muhtelif safhalarını müşahedeye imkân sağlayan kitâbelerin en eskisi, Araplar'a ait olduğu halde Nebatî kültürünün hâkim olduğu bir devrenin damgasını taşımakla dili de yazısı da Nebatî olan birinci Ümmü'l-Cimâl (m. 250) ve en-Nemâre (m. 328) kitâbeleridir. Arapça, Süryânî dili ve Yunanca olmak üzere üç dilde yazılmış bulunan Zebed kitâbesi (m.512), bu yazının Araplar'ca benimsendiğini, bununla beraber artık el-Arabiyye'nin yani klasik Arapça'nın yazı dili olarak kendini kabul ettirdiğini gösterir. Aynı asra ait olduğu tahmin edilen ikinci Ümmü'l-Cimâl kitâbesi bir yana bırakılırsa, İslâm'ın doğuşu sırasında Arap yazısı, Üseys (m. 528) ve Harran kitâbelerinin yazısından herhalde pek farklı değildi.³⁰

El-Belâzûrî (ö. 279/892), el-Cehşiyârî (ö. 331/942), Es-Sûlî (ö. 335/946 veya 336/947) ve İbnü'n-Nedîm (ö.385/995) gibi şahsiyetlerden başlayarak İslâm müellifleri, Arap yazısının Enbâr'dan Hîre'ye ve oradan da Hicaz'a geçtiğine dair rivayetler naklediler. Bu rivayetlerde adı geçen şahsiyetler ve anılan yerlerle Hicaz ahalisinin buralarla olan muhtelif alâka ve münasebetlerinin tedkiki bizi, yazının, Nebat ülkesinin bir bölgesi olan Havran'dan Enbâr ve Hîre'ye ve buralardan Dûmetülcendel üzerinden Hicaz'a geçtiği neticesine götürmektedir.³¹ Bununla beraber Hicazlılar'ın Nebat ülkesi üzerinden Suriye ile olan devamlı ticarî alâkaları göz önüne alınırsa, Kuzey'e ait Arap yazısının yukarıda zikredilenden ayrı ve daha kısa bir yolla Havran, Petra, el-Ulâ üzerinden Hicaz'a geçmiş olması gerekir. Eski rivayetlerin Enbâr ve Hîre üzerinde ısrarla durmaları, yazının buralarda yani Lahmîler'in muhitinde VI. asrın ortalarında bir tekâmül safhası geçirmiş olduğuna delâlet eder.³²

5. Arabistanda Bulunan En Eski Kitabelerden Bazıları

1- Şam'ın güneyinde bulunan milâdî 250 yılına ait Birinci Ümmü'l-Cimâl kitâbesi.³³

2- Şam'ın güneydoğusunda en-Nemâre'de bulunan milâdî 328 tarihli mezar taşı.³⁴

3- Halep'in güneyinde bulunmuş, milâdî 512 yılına ait Zebed kitâbesi.³⁵

4- Şam'ın güneydoğusunda bulunan, milâdî 528 tarihli Üseys kitâbesi.³⁶

30 DİA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, s. 276-277; Demir Ramazan, a.g.e., s. 179-182.

31 Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî el-Mekkî, a.g.e., s. 18, 58, 59; DİA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, s. 276-277.

32 DİA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, s. 276-277.

33 Süheyle Yâsîn el-Cübûrî, *Aslû'l-hattî'l-Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977, s. 191b.

34 Süheyle Yâsîn el-Cübûrî, a.g.e., s. 191^a.

35 Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fî târihi'l-hattî'l-Arabî*, Beyrut 1972, s. 21; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 107.

36 Süheyle Yâsîn el-Cübûrî, a.g.e., s. 192b; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 106.

5- Şam'ın güneyinde bulunan, milâdî 568 tarihli Harran kitâbesi.³⁷

6- Milâdî VI. yüzyıla ait İkinci Ümmü'l-Cimâl kitâbesi.³⁸

7- Hz. Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubu.³⁹

8- Kahire'de Dârü'l-âsârî'l-'Arabiyye'de bulunan 31 (651-52) tarihli bir mezar taşı.⁴⁰

9- Tâif yakınında, 58 (678) tarihli Muâviye Seddi kitâbesi.⁴¹

10- Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) zamanına ait bir Menzil kitâbesi.⁴²

11- Antik Knidos şehrinde I. (VII.) yüzyıla ait, mermere hakkedilmiş hâtıra kayıtları- *Datça/Muğla*.

İslamdan önce yaşayan toplumlar, sadece ticaretle ilgili kayıtları, Dinî metinleri, duaları, antlaşma metinlerini, bazı hikmetli sözleri, atasözlerini, mezar taşları, savaşta kazanılan kahramanlık menkıbeleri, hutbeleri, vasiyetleri, şiirleri ve büyü ile ilgili tılsımları yazıyorlardı. Onun dışında yazıya pek önem vermiyorlardı.⁴³

Arapça alfabesi toplam 28 harften oluşur. Kürtçede ise p, ç, j, v, g (پ. چ. ج. ز. ف. گ) harflerini de kullanmışlardır. Bu 31 harfin dışında Osmanlıca'da Türkçedeki ince g ünsüzünü belirtmek için kef harfine bir çizgi eklenerek gef (گف), genizsi n ünsüzü için üç nokta eklenerek nef (sağır kef, kâf-ı nunî), lam ile eliften lamelif, hemze ile h harfinin ünlü şekli olan hâ-i resmiye harfleri oluşturulmuştur.

6. İslamî Dönemde Yazı

İslâmiyet'le yazı birden bire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girmiştir. İslâmiyet, hattı ve kitâbeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten sebepleri beraberinde getirmiştir. Yazı, İslâm'ın tesis ettiği, bütün maddî mânevî cephe-leriyle yeni sosyal düzenin en önemli tespit, tescil, telkin ve neşir vasıtası olarak işlendi, geliştirildi ve hicreti takip eden yarım asır içerisinde, daha önce geçen üç asırlık hayatındakinden büyük bir tekâmüle erişti. İlk nâzil olan âyetlerle okuma ve yazma kutsî bir ehemmiyet kazandı : “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir kan pıhtısından ‘embriyondan’ yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O kalemle (yazı yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.*”⁴⁴ Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kaleme ve yazıya birçok ayette yemin

37 Selâhaddin el-Müneccid, *a.g.e.*, s. 21; Mahmud Hac Hüseyin, *a.g.e.*, I, 108.

38 Selâhaddin el-Müneccid, *a.g.e.*, s. 22; Mahmud Hac Hüseyin, *a.g.e.*, I, 105.

39 Selâhaddin el-Müneccid, *a.g.e.*, s. 34.

40 *el-Mevrid*, XV/4, Bağdad 1986, s. 32/7.

41 Selâhaddin el-Müneccid, *a.g.e.*, s. 102.

42 Süheyle Yâsîn el-Cübûrî, *Aslû 'l-hattî 'l-Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977, s. 208^a.

43 Ömer Ferruh, *Târîhu 'l-edebî 'l-Arabî*, I, 10-80.

44 Alak suresi, 96/ 1-5.

etmiştir. “Nun. Kaleme ve kalemle yazdıklarına and olsun.”⁴⁵ “Satır satır yazılmalı Kitabı. Yayılmış ince deri üzerine (yazılmış Kitab’a) andolsun.”⁴⁶

Ayrıca Kur’ânı Kerîm’in muhtelif ayetlerinde bilgi ve ilim öğrenenler övülmüştür. “...Ve kendilerine ilim verilenleri, derecelerle yükseltsin.”⁴⁷ Başka bir ayette “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁸ buyurulmuştur. Daha sonra nâzil olan çok sayıda âyetlerle de “kitâbet” daima ilâhî bir kaynağa bağlanıyor, kullanılması emrolunuyor, yazı müslümanların hayatında zaruri olarak yerini alıyordu. Vahyin yazıya tevdiî yazının işaret edilen kutsî ehemmiyetini arttırırken Hz. Peygamber (s.a.v.) bilginin yazı ile tesbit ve muhafazasını emreliyor, çocuklara okuma yazma öğretmenin babalar için kaçınılmaz bir vazife olduğunu belirtiyordu.⁴⁹

Resûlullah’ın yazı yazma âdâbına ve besmelede bazı harflerin yazılış şekil ve tarzlarına dair tavsiyeleri de mâlumdur.⁵⁰ Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.s.): “İlmi, yazmakla kayıt altına alınız.”⁵¹ buyurmuştur. İlimle ilgili hadisler, sayılmayacak kadar çoktar. Bu hadisleri, Ebu Hayseme Zühre b. Harb, “Kitabu’l-’ilm” isminde bir cüz halinde toplanmış ve bu cüz Salih Tuğ tarafından tahkik edilerek profesörlük takdim tezi olarak yayına hazırlanmıştır.⁵² Ayrıca İbnu ‘Abdiberr en-Nemerî’nin, “Câmi’u beyânî’l-’ilmi ve fazlih” isimindeki iki ciltlik eserini ilim ve âlimlerle ilgili hadisleri bir araya getirerek te’lif etmiştir.⁵³

Bu teşvikler yanında, “Bedir Gazvesi’nde esir edilen ve yazı bilen müşriklerden fidyesini ödeyemeyenlerden her birisinin Ensarın çocuklarından onar kişiye okuma yazma öğretmelerini peygamberimizin esirlikten kurtuluşları için fidiye sayması da” İslâmın yazıya ve ilme verdiği önemi arzetmektedir.⁵⁴ Böylece Medine, İslâmî devrede hattın ilk gelişme merkezi oldu. Nitekim bugün, başta vahyin yazılmasında olmak üzere Hz. Peygamber’e kâtiplik eden kırktan fazla sahâbînin kimler olduğunu bilmekteyiz.⁵⁵ Hatta bunlardan bazıları ahidnâmeler, hükümdarlara gönderilecek mektuplar vb. gibi belli mev-

45 Nun suresi, 68/ 1.

46 Tur suresi, 52/ 2-3; Kınnevcî, a.g.e., s. 286-287.

47 Mücadele suresi, 58/11.

48 Zümer suresi, 39/9.

49 “ Çocuğun baba üzerindeki hakkı ona yazı yazmayı, yüzmeyi, atıcılığı öğretmesi ve kendisine helâlden başka rızık yedirmemesidir.” (Beyhakî, Şuabu’l-’iman, VI, 401.

50 Deylemî, Müsnedü’l-Firdevs, I, 296; Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî el-Mekkî, Tarihu’l-hatti’l-’Arabî ve âdâbih, Mektebetü Hilal, Kahire, 1939, s. 911.

51 Dârimî, Sünen, mukaddime, 43 (1/135 nr. 504).

52 Ebu Hayseme, Zühre b. Harb, Kitabu’l-’ilm, (thk. Tuğ, Salih), M. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1977, basılmamış profesörlük takdim tezi.

53 İbn Abdiberr Ebu Ömer Yusuf b. Abdulberr en-Namari, Câmi’u beyânî’l-’ilmi ve fadlihi, 2. baskı, Kahire, 1982.

54 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/ 247.

55 Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî el-Mekkî, a.g.e., s. 16-17; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 112-113.

zu ve sahalarla ilgili vazifelerde özellikle çalışıyorlardı. Hatta aralarında Fars, Rum, Kıbt ve Habeş dillerini, Medine’de bu dillerin sahiplerinden öğrenmiş olup Hz. Peygamber’e bu dillerle yazılmış vesikaları tercüme eden Zeyd b. Sâbit gibi muhtelif dilleri ve yazıları bilenler de vardı. Sahâbe içerisinde İbrânî ve Süryânî, Habeşî, Farisî, Kıptî ve Rum dil ve yazılarına vâkıf olanların bulunduğu da muhakkaktır.⁵⁶

Hulefâ-yi Râşidîn devrinde dinî ve idarî hayatta, günlük muâmelelerde yazının ehemmiyeti artmaya devam etmiş, nihayet Hz. Ömer döneminde (h.634-644) resmî okullar açılmış ve bu okullara öğretmenler tayin edilmiştir.⁵⁷

Arap yazısında, kısa seslilere delâlet eden harf veya işaretlerin bulunmayışı- nın ve şekilleri birbirine benzeyen harflerin ayırt edilmesini sağlayan noktaların henüz kullanılmamasının mahzurları gittikçe ciddileşerek hissediliyordu. Yazı- nın bu kusurlarını giderecek çarelerin aranmasına, önce Kur’ân-ı Kerîm’in met- ninin doğru tesbiti, her türlü bozulmayı önleyecek şekilde muhafazası şeklinde başladı. Bu sahada atılan ilk adım Ebû’l-Esved ed-Dü’lî’nin (ö. 69/688-89) -aynı zamanda Arapça’nın nahvinin teessüsü için de başlangıç sayılan- musha- fın harekelenmesi hususundaki hizmetidir.⁵⁸

Konuşmada her türlü dil hatası ve fasih lehçeden ayrılma demek olan lahnin artması, Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatinde de hatalı okuyuşların duyulması üzerine Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh’in (ö. 53/673) talebiyle Ebû’l-Esved zeki, anlayışlı, dili fasih bir kâtibe, kendisi okumak suretiyle bir mushafa, fethaya delâlet etmek üzere harfin üzerine bir nokta, kesre için harfin altına bir nokta, zamme işareti olarak harfin önüne bir nokta, bunların tenvinli şekilleri için de ikişer nokta koydur-muştu.⁵⁹

Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707) veya Yahyâ b. Ya’mer’in de (ö. 129/746) “naktü’l-mesâhif”te öncülük ettiklerine dair rivayetler, Ebû’l-Esved’den son- ra onun çalışmalarını bilhassa bu iki şahsiyetin ikmal ile devam ettirdikleri- ne delâlet eder. Öyle görünüyor ki Ebû’l-Esved’in aldığı tedbir yaygınlaşmış değildi. Ebû Ahmed el-Askerî’nin belirttiğine göre, Kur’ân-ı Kerîm kırk küsur yıl Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushaflardan okunagelmiş, Abdülmelik b. Mervân’ın hilâfe-tinde (685-705), bilhassa Irak’ta kıraatte tashîf’in artma- sı üzerine vali el-Haccâc (ö.95/714), kâtiplerinden mesâhifte benzer harflere, bunların birbirinden ayırt edilebilmelerini sağlayacak işaretler yani noktalar

56 İbnu ‘Abdi Rabbihi, *a.g.e.*, IV, 244.

57 el-Câhiz, *el-Beyan ve’l-tebyîn*, Beyrut, 1989, II, 92; Çelebî, Ahmet, *İslamda Eğitim-Öğretim*, (Trc. Ali Yardım) Dördüncü baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, 2013. S. 32.

58 Ebû ‘Amr Osman b. Sa’îd ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti’l-Mesâhif*, s. 3-4; DİA, Arap maddesi, III, 279.

59 ed-Dânî, *a.g.e.*, s. 4-6; Mahmud Hac Hüseyin, *a.g.e.*, I, 201-202; DİA, Nihad M. Çetin, *Arap maddesi*, III, s. 279.

konulmasını istemiş ve bunu Nasr b. Âsım yapmıştı. Böylece Ebü'l-Esved'den sonra yazının ikinci ve ciddi bir ıslah safhası yine mesâhife bağlı olarak cereyan etmiş bulunuyordu.⁶⁰

Noktalı harflere gelince, harflerin noktalanmasını çok eski bir tarihe (Enbâr ve Hîre devresinin başlarına) kadar çıkaran rivayetler ve bazı Câhiliye devri şairlerinin yazıyla ilgili ifadeleri bir tarafa bırakılırsa, Hz. Peygamber zamanında bazı harflerin noktalarının konulduğuna dair açık bilgi vardır. Nitekim Hz. Peygamber, kâtibi Muâviye'ye "rakş"⁶¹ tavsiye etmiş ve Muâviye'nin bunun mahiyetini sorması üzerine de her harfe onu temsil eden noktalarını koyması olduğunu belirtmişti. Bir başka tavsiyesinden o tarihlerde ب ve ت harflerinin noktalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevcut bazı vesikalar hicrî I. asrın ilk yarısında, Nasr b. Âsım ve Yahyâ b. Ya'mer'den çok önce noktalı harflerin bulunduğunu teyit etmektedir. Meselâ 22 (643) tarihli bir papirusta ن. ش. ز. د. خ (başta ve ortada) ve 58 (678) tarihli bir kitâbede ب. ت. ث. ی (başta ve ortada) harflerinin noktaları konulmuştur. Ancak hemen işaret edilmelidir ki bu harfler her zaman değil de yalnız lüzumlu görülen yerlerde noktalanıyordu. Hatta vahyin yazılmasında, başlangıçta -kısmî de olsa- nakt kullanılmış, sahâbîler mushafı bunlardan tecrit etmişlerdir. Daha sonra lahn ve tashîf endişesiyle mushaf önce harekelenmiş, sonra da harfleri noktalanmıştır.⁶²

7. Kürtlerin İslamlaşma Süreci

Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin büyük kısmı hicrî 18 ile 40 yılları arasında fethedilmiştir.⁶³ Böylece İslam âleminde Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar ve bu bölgede yaşayan Kürtler Arap alfabesini kullanmışlar. Bizans imparatorluklarında yaşayan Kürt asıllı âlimler de eserlerini bu alfabe ile yazmışlardır.

8. Yazı Malzemeleri

İslâm'ın doğuşunda ve daha sonraları yazı malzemesi olarak; başlıca taş ve tahta levhalar, kemikler, kumaşlar, deri, bakır, tunç ve demir levhalar, hurma dalları, fildişi, parşömen, papirus ve arkasından da kâğıt kullanılmıştır.⁶⁴ Pahalı bir madde olan parşömen, kıymetli vesikalar ve hususiyle mushaflarda tercih edilmiş ve Mağrib'de IV. (X.) yüzyılın sonları ve V. (XI.) yüzyılın başlarına kadar kitaplarda kullanılmıştır. Abbâsîler'in başlangıcına kadar en mü-

60 ed-Dânî, a.g.e., s. 7-8; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 204-205.

61 **Rakş**: Nakşetme, süsleme.

62 Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî, a.g.e., s. 3-4; *DİA*, Arap maddesi, III 279-280.

63 Belâzûrî, *Fütühü'l-büldân*, s. 236-261, 463; Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, Kent yayınları, İstanbul, 2004.

64 *Buhârî*, Tefsîr, 9/20, Fezailü'l-Kur'ân, 3; İbnu Nedîm, *el-Fihrist*, s. 22-23; ed-Dânî, a.g.e., s. 3-4; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 78.

him kırtasîye malzemesi olan papirus de ancak IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında yerini kâğıda bırakmıştır. Kâğıt imaline, Talas Muharebesi'nde (133/756) esir edilen Çinliler'den faydalanılarak Semerkant'ta başlanmış, milâdî VIII. asrın sonlarına doğru Bağdat'ta, sonra Mısır'da kurulan imalâthaneleri kısa zamanda diğer merkezdekiler takip etmiştir. IX. (XV.) yüzyılın başlarından itibaren de Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan İslâm dünyasına kâğıt sanayii yayılmış, hatta İspanya ve Sicilya yoluyla Avrupa'ya geçmiş bulunuyordu.⁶⁵ Ancak kâğıt imalinin ciddi şekilde yayılması hakkındaki bu tarihî bilgi doğru olmakla beraber Hicrî II. Yüzyılın başlarında Hicaz ve Mağrib'de kendir, keten ve pamuktan kâğıt yapıldığına dair rivayetlerle yazı malzemeleri ve eski vesikalara dair kayıtların dikkatle tetkiki, Araplar'ın kâğıdı VIII. yüzyıldan önce de tanıdıklarını, muhtemelen Hindistan veya İran yolu ile gelen kâğıttan faydalandıklarını göstermektedir.⁶⁶

9. Kürt Dili

Kürtçe, Hint- Avrupa Dilleri grubunun Batı İranî Dilleri grubundandır.

10. Kürtlerin Kullandıkları Alfabeler

Daha önce bu konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁶⁷ İbnu Vahşîyye, “*Şewqu'l-müstehâm fî ma'rifeti rümûzi'l-eqlâm*” isimindeki kitabında Kürtlerin tarih boyunca çok sayıda alfabe kullandıklarını belirtmiştir.⁶⁸

65 DİA, *Kağıt maddesi*, Osman Ersoy, XXIV, 163-164.

66 DİA, *Arap maddesi*, Nihad M. Çetin, III, 276.

67 Yıldırım, Kadri, *Kürt Tarih Dergisi*, Kürtlerin kullandığı Alfabeler, ÖZ-GE yayınları, İstanbul, 2013, sy. V, s. 15-20; www.tenekamran.com › ... › WÊJE › Yazılı Edebiyat (Erişim tarihi : 27.05.2014, saat: 2.31); tr.wikipedia.org/wiki/Kürt_alfabesi: (Erişim tarihi: 27.05.2014, saat: 2.36); Fikret Yaşar, Kürdlerin kullandığı alfabeler, 10 Temmuz 2013 Çarşamba 17:54 fktyasar@hotmail.com v.s.

68 Bkz. *Kürt Tarihi Dergisi*, Kürtlerin Kullandığı Alfabeler, sy. V, s. 15-20.

أبجدية جيل الفينيقية والأقلام التي تفرعت عنها

الحروف العربية القائفة	الأبجدية الفينيقية	اليونانية القديمة	اليونانية اللاحقة	اللاتينية	الارامية	العبرية	الفارسية القديمة	فارسية دعاء
ا	𐤀	Α	Α	A	𐤀	א	𐎠	𐎠
ب	𐤁	Β	Β	B	𐤁	ב	𐎡	𐎡
ج	𐤂	Γ	Γ	C G	𐤂	ג	𐎢	𐎢
د	𐤃	Δ	Δ	D	𐤃	ד	𐎣	𐎣
هـ	𐤄	Ε	Ε	E	𐤄	ה	𐎤	𐎤
و	𐤅	Ϝ	Ϝ	F V	𐤅	ו	𐎥	𐎥
ز	𐤆	Ζ	Ζ	Z	𐤆	ז	𐎦	𐎦
ح	𐤇	Η	Η	H	𐤇	ח	𐎧	𐎧
ط	𐤈	Θ	Θ		𐤈	ט	𐎨	𐎨
ي	𐤉	Ι	Ι	I	𐤉	י	𐎩	𐎩
ك	𐤊	Κ	Κ	K	𐤊	כ	𐎪	𐎪
ل	𐤋	Λ	Λ	L	𐤋	ל	𐎫	𐎫
م	𐤌	Μ	Μ	M	𐤌	מ	𐎬	𐎬
ن	𐤍	Ν	Ν	N	𐤍	נ	𐎭	𐎭
س	𐤎	Ξ	Ξ	X	𐤎	ס	𐎮	𐎮
ع	𐤏	Ο	Ο	O	𐤏	ע	𐎯	𐎯
ف	𐤐	Ϝ	Ϝ	P	𐤐	פ	𐎰	𐎰
ص	𐤑	Ϙ	Ϙ		𐤑	צ	𐎱	𐎱
ق	𐤒	ϙ	ϙ	Q	𐤒	ק	𐎲	𐎲
ر	𐤓	Ρ	Ρ	R	𐤓	ר	𐎳	𐎳
ش	𐤔	Σ	Σ	S	𐤔	ש	𐎴	𐎴
ت	𐤕	Τ	Τ	T	𐤕	ת	𐎵	𐎵

هذه الخطوط مستنسخة ومصطفاة من مصادر عدة

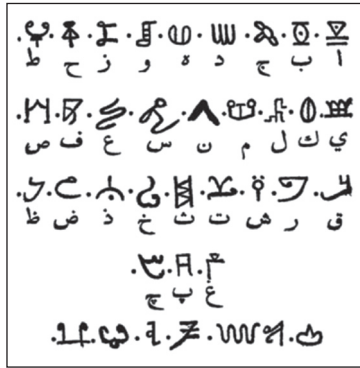
Fenike yazısı ve bu yazıdan türeyen diğer yazılar.

Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Sümerlerin icat ettikleri çivi yazısı

10.1. Çivi Yazısı: Sümerlerin icat ettikleri çivi yazısı, milattan önce 3000 yılından milattan önce 600 yılına kadar birçok millet tarafından kullanılmıştır. Kürtlerin dolaylı ataları olarak kabul edilen Guti, Huri, Mitani ve Kaşiler ile doğrudan ataları sayılan Medler 36 harften ibaret olan bu yazıya 6 harf daha ilave ederek harf sayısını 42 ye çıkarmışlardır.⁶⁹

10.2. Aramî ve Yunan Alfabeleri: Cemal Reşîd Ahmed'e göre Kürtler, milattan önce 4. Yüzyılda çivi yazısını bırakıp yerine Aramî ve Yunan alfabelerini kullanmışlardır.⁷⁰

69 Heme Teqî Behar, *Sebikşinâsi*, Tahran, ts., s. 65; Siddîq Borekeyî Sefîzade, *Mêjuy Wêjey Kurdi*, Tebrîz, 1375, I, 17-18. Ayrıca bkz. *Kürt Tarihi Dergisi*, Kadri Yıldırım, a.g.m., sy. V, s. 25-29.

70 Cemal Reşîd Ahmed, *Zuhûru'l-Kurd fi'l-tarih*, İkinci baskı, Erbil, 2005, II, 122-124; Mahmud Hac Hüseyin, a.g.e., I, 109; Ayrıca bkz. *Kürt Tarihi Dergisi*, Kadri Yıldırım, a.g.m., sy. V, s. 26.

10.3. Bîn û Şad ve Mâsî Suratî Alfabeti: İbnu Wahşîyye, bu alfabe ile yazılan otuz kitaptan bahseder. Ve bu yazının yalnız Kürtlere ait olduğunu vurgulamıştır. Bu alfabe 37 sembolden ibarettir. Harflerin sıralanışı sağdan sola doğru yapılmıştır.⁷¹

10.4. Avesta Alfabeti: Sağdan sola yazılan bu alfabenin Kürtlerin doğrudan ataları olan Med'lerin dil ürünü olup birçok İrânî kavim tarafından kullanılmıştır. Bu alfabe 44 veya 45 harften oluşmaktadır.⁷²

71 Feqî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî, İstanbul, 2002, s. 27-28; Ayrıca bkz. *Kürt Tarih Dergisi*, Kadri Yıldırım, a.g.m., sy. V, s. 26-28.

72 Sıddîq Borekeyî Sefizade, a.g.e., I, 17; Feqî Huseyn Sağniç, a.g.e., s. 25-26; Ayrıca bkz. *Kürt Tarih Dergisi*, Kadri Yıldırım, a.g.m., sy. V, s. 28-29.

ru yazılır. Arap harflerinde temel ve küçük harf ayrımı yoktur. Noktalama işaretlerinde kesin kurallar bulunmamaktadır. Arap harfleri sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda farklı biçimlerde yazılır. Bazı harfler (elif, dal, zal, re, ze, je ve vav) bir sonraki harfle birleşmez.

A a	ا	O o	و
B b	ب	P p	پ
Ç ç	چ	Q q	ق
D d	د	R r	ر
E e	ه		ر
Ê ê	ی	S s	س
F f	ف	Ş ş	ش
G g	گ	T t	ت
H h	ه	U u	و
I i	نانوسری	Û û	وو
Î î	ی	V v	ق
C c	ج	W w	و
J j	ژ	X x	خ
K k	ک	Y y	ی
L l	ل	Z z	ز
-	ل		ح
M m	م		ع
N n	ن		غ

11. Kürt Bilginlerinin Geliştirdikleri Arap Harfleriyle Yazılan Alfabe

Arap alfabesini eserlerinde kullanan kürt bilim adamlarımız bu alfabede bulunmayan “p, ç, j, g ve v (پ. چ. ژ. گ. ف)” harflerini bu alfabeyle ilave etmişler ve maksatlarını bu alfabe ile tam olarak ifade etmektedirler.⁷⁵

Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde yaşayan Türk asıllı âlimlerin çoğu da eserlerini Osmanlıca değil, ya Arapça veya Farsça telif etmişler. Osmanlı Türkçesi ile eserleri yazma geleneği bazı ferdî çalışmalar hariç, Tanzimat Fermanının (m. 1839) ilanından sonra başlamıştır.

75 Xelil Xeyalî Motkî, Elifbêya Kürdî, Hivda İletişim, İstanbul, 2004; Ziyâeddîn el-Halidî el-Makdisî, *el-Hediyetü'l-Hamidiyye fi'l-luğati'l-Kürdîyye*, (thk. Muhammed Mukrî), Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2011, s. 60-65, 130-133, 143-149, 150-151.

12. Günümüzde Kürtlerin Kullandıkları Alfabeler

Zamanımızda Kürtler, Arapça, Latince ve Kril alfabelerini kullanmaktadırlar. Suriyede yaşayan Kürtler Arap ve Latince alfabelerini; Irak Kürdistanında yaşayan Kürtler Arap alfabetesini, İran'da yaşayan Kürtler Arap alfabetesini; Ermenistan'da yaşayan Kürtler Latin alfabetesinin yanı sıra Kril alfabetesini; Azerbeycan'da yaşayan Kürtler ise hem Kril, hem de Latin alfabetesini kullanmaktadırlar. Türkiye de yaşayan Kürtler ise çoğunlukla Latin alfabetesini kullanmakla birlikte Arap alfabetesini de kullanmaktadırlar.⁷⁶

Ancak Latin alfabeti, Kürtçedeki fonetik sesler için yeterli değildir. Örneğin Arapça “ع’ayn”, “ط t”, “غğ”, “ح h” ve “ص sad” harfleri ile başlayan kelimelerdeki bu sesi ifade eden bir harf Latince alfabetinde bulunmamaktadır.

a)“‘Ayn harfi” ع : Bu harf ile ilgili bazı örnekler : ‘**aciz** = bıkkın; ‘**acîl** = acele olan şey, ivedi; ‘**Ali**= (ö.i.)Ali; ‘**asî** = asi;

“‘**aşîret**= aşiret; ‘**aqıl**= akıl, us; ‘**ewr** = bulut v.s.

b)“‘Tı harfi” ط : **tarî** = karanlık; **tazî** = çıplak, **ta’l** = acı;

terr = yaş; **tevir** = kazma (aracı); **to** = kaymak;

tûj = acı, biber acısı v.s.

c)“‘Ğayn harfi” غ : **ğâib** = yabancı, **ğîret** = gayret, **ğeza**= savaş, **ğafil** = aymaz, gafil, **ğem**= gam, tasa, kaygı, **ğezal**= ceylan,

ğurbet = gurbet v.s.

d)“‘Hı harfi” ح : **hal** = durum; **hakem** = hakem;

heya = utanma duygusu; **hesûd** = kıskanç; **hişk** = kuru v.s.

e) “‘I harfi” : **zıvırandın**= dönmek, **ırgat** = ırgat,

e)“‘Sad harfi” ص : **sabr** = sabır; **sadıq** = sadık, bağlı;

Safî = sade, katıksız; **sandık** = sandık; **sulh** = barış v.s.⁷⁷

Arap ve Latin alfabelerinde bulunan “ğ” ğ harfini de kullanmamız gerekir. Çünkü “**ğarîb**” = yabancı, “**ğayb**”= bilinmeyen şey, “**ğaza**”= savaş v.s. gibi kelimeleri bu harfle yazmak daha uygundur.

Sonuç: Kürtler İslam tarihi boyunca muhtelif alfabeler kullanmışlar. Ancak Müslüman olduktan sonra (Bizans, Emevî, Abbasî, Selçuklu, Osmanlı v.s. dönemlerinde) yazdıkları eserlerini Arap alfabesiyle telif etmişler. Çünkü İslam kültür tarihine baktığımızda Kürt asıllı çok sayıda yazarın eserlerini Arapça veya Farsça olarak telif ettiğini tesbit etmekteyiz. Bu eserlerin büyük kısmı

76 Kürt Dili ve Edebiyatının Kimliği, Latif Epözdemir (Erişim Tarihi : 22.09.2014, saat : 11.32) ; <https://www.facebook.com/WaneyenKurdi/posts/> (Erişim tarihi : 16.09.2014 saat : 11.13)

77 fkyasar.blogspot.com/.../kurdlerin-kullandigi-alfabeler-2. (Erişim tarihi : 27.05.2014, saat 13.00)

kütüphane kataloglarında Farsça veya Osmanlıca eserler olarak kaydedilmiştir. Bugün Kurmancî ve Zazakî sahasında çalışma yapan araştırmacıların bu eserleri gün yüzüne çıkarmaları gerekir.

Ayrıca Kürt bilim adamları, İslâmî dönemde Arap alfabesinden geliştirdikleri alfabe ile eserler yazmışlar. Medreselerde de Arap alfabesini kullanmışlar. Böylece ilim, irfan ve kültüre büyük hizmetler etmişlerdir.

Bibliyografya

Kur'ân-ı Kerîm.

‘Ali, Cevad, *Târîhu'l-'Arab kable'l- İslâm*, Beyrut, 1993, VIII, 159.

Ana Britanica, XXIX, 93.

An Zalî ve Anî Birsıyye, *Tarihu'l-hatti'l-'arabî ve ğayruhu mine'l-hutût*, (trc. Salim Süleyman el- İysî) Dımaşk, 2004.

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

Baba Merdûh Ruhânî (Şiwa), *Târîh-i meşâhîr-i 'urefâ, 'ulemâ, üdebâ, şu'arâ-yı Kürd*, I-III, (thk. Muhammed Mâcid Merdûh Ruhânî), Tahran, 1382.

Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi, I- XXIV, İstanbul, 1986.

Cemal Reşîd Ahmed, *Zuhûru'l-Kurd fi't-tarîh*, İkinci baskı, Erbil, 2005.

Coşkun, Muzaffer, *Yıldız Cümleler ve Unutulmaz İbretli Sözler*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1984.

Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, 1996.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fadl, *es-Sünen*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğa), Dımaşk, 1991.

Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi Hz. Adem'in Dili*, İstanbul 2009.

DİA, M. Nihad, Çetin, *Arap Maddesi*, III, İstanbul, 1991, s. 276-282.

Diringer, David , *The Alphabet*, İngiltere 1949, s. 228.

Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ'* (Dârû'l-kütübî'l-'ilmiyye) Beyrut, 1987, III, 11.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir, el-Belâzurî, *Fütuhü'l-büldân*, Beyrut, 1987, s. 659-660.

Ebu Heyseme, Züheyr b. Harb, *Kitabu'l-ilm*, (nşr ve tahkik. Tuğ, Salih) M. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Profesörlük tezi, İstanbul, 1977.

Elmalılı Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Terc. İsmail Karaçam- Nusrettin Bolelli - Emin Işık-Abdullah Yücel), I, 265-267, İstanbul, 1992.

Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-kebîr Mefâtihu'l-ğayb*, (Trcm. Suat Yıldırım -Lütfullah Cebeci- Sadık Kılıç- C. Sadık Doğru) Ankara, 1988, II, 265.

- Farabî, *Kitabu'l-hurûf*, (trem. ÖmerTürker), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (trem. Tuğ, Salih), İfav Yayınları, İstanbul, 2011.
- Halîl Hayalî Mutkî, *Elif Bêya Kürdî*, Hivda İletişim, İstanbul, 2004.
- Heme Teqî Behar, *Sebikşinâsî*, Tahran, ts., s. 65.
- İbn Abdilberr Ebu Ömer Yusuf b. Abdulberr en-Nemari, *Câmi'u beyânî'l-ilmî ve fadlihi*, 2. baskı, Kahire, 1982.
- İbnu 'Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-ferîd*, I-VIII, (thk. Abdülmecid et-Terhînî), Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1983.
- İbn Cinnî, *el-Hesâis*, Kahire, 1986.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed, *el-Kâmil fi't-tarih*, I-XIII, (thk. Semir Şems), Daru Sadr, Beyrut 2009.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tahran, 1988, s. 8.
- İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, VI, 1113.
- El-Kinnevcî, Mahmud Sıddîk Hasan Han, *el-Bulğa fi usûli'l-luğa*, (thk. Nezîr Muhammed Mektebî), Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988. (s. 72-97).
- Kurdo, Prof. Qanat, *Tarîxe Edebiyata Kurdî*, Özge yayıncılık, Ankara 1992.
- Mahmud Hac Hüseyin, *Tarîhu kitabeti'l-'Arabîyye ve tetavvürîhâ*, I-II, Vizaretü's-Sekâfe, Dimaşk, 2004.
- Mehmet, Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, Üçüncü baskı, İstanbul 2011.
- Meşahiri Kürd û Kürdistan* (Trem. Mehmet Emin Zeki Bey (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*)), Apec ve Öz-Ge Yayınları, Sweden, 1998, s.166.
- Meydan Laurosse*, I-XXV, İstanbul, 1989, XVIII, 508.
- Muhammed, el-Müderriş, *Ulemâuna fi hizmeti'l-ilmî ve'd-dîn*, Şam, 1986
- Ruhanî, Baba Merdûx, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I-III, Tahran, 1952, I, 22.
- Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fi târîhi'l-hattî'l-Arabî*, Beyrut 1972, s. 21, 22, 34, 102.
- Sıddîq Borekeyî Sefzade, *Mêjuj Wêjey Kurdî*, Tebrîz, 1375.
- Süheyli Yâsîn el-Cübûrî, *Aslû'l-hattî'l-Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977. s. 191a, 191 b, 192 b, 208a.
- Süiyûtî, Celaleddin Abdirrahman, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğti ve envâ'îha*, (Şerh ve ta'lîk: Muhammed Câd el-Mevlâ Beg, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim ve Ali Muhammed el-Becâvî), el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut, 1987, s. 8-15.
- Şerefhanê Bitlisî, *Şeref-name*, (trc. Ziya Avcı), Avesta Yayınları, Üçüncü baskı, Diyarbakır, 2007.
- Yusuf İlyan Serkîş, *Mu'cemü'l-matbu'ati'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebbe*, I-II, Mektebetü's-bekâfeti'd-dîniyye, Kahire. 1919.

Ziyaeddin el-Halîdî el-Makdîsî, *el-Hediyetü'l-Hamidiyye fî'l-luğati'l-Kürdîyye*, (thk. Muhammed Mukrî), Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2011.

_____, *el-Hediyetü'l-Hamidiyye fî'l-luğati'l-Kürdîyye*, (Kürtçe-Türkçe Sözlük (Türkçe'ye Tercüme ve Neşir: Mehmet Emin Bozarslan), Çıra Yayınevi, İstanbul 1978.

İnternet Kaynakları

- Kürtler; *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*. (Erişim tarihi: 11.05.2014. saat 17.30)
- www.sizinti.com.tr/.../yeryuzundeki-diller-ve-kelime-a (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat 10.22);
 - www.cokbilgi.com/tag/dunyadaki-dil-sayisi/ (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat : 10.39).
 - <https://www.facebook.com/WaneyenKurdi/posts/> (Erişim tarihi: 16.09.2014 saat : 11.13)

Li Tirkîyeyê Hin Astengên Li Pêş Perwerdehiya Kurdî û Pêşniyarên Çareseriyê (Kurdish Education Problems In Turkey and Proposals For Solutions)

M. Zahir ERTEKİN¹

Kurte

Li bakurê Kurdistanê weke fermî beşên edebiyata kurdî nû vedibin. Li çend zanîngehan ligel hin beşên kurdî enstituyên zimanên zindî jî vebûne. Li van enstituyan xwendevanên lîsansa bilind a bitez û bêtez têtin perwerdekirin. Ji ber ku ev beş û hem enstîtu gelekî nû ne, gelek pirsgrêkên wan hene. Di serî de nebûna akademîsyenên gihatî û materyalan meriv dikare bijmêre ji bo van arîşeyan. Di vê xebatê de proplemên vê perwerdehiyê, bernameyên wan û çend pêşniyaz hatine amadekirin.

Peyvên Sereke: Ziman û Wêjeya Kurdî, Enstituya Zimanên zindî, Akademî, Perwerdehî, Edebiyata Kurdî ya Modern.

Abstract

Department of Kurdish language and literature recently opened. In addition of these departments, under the Institute of Living Language in the department of Kurdish Language and Literature there are thesis and non-thesis programs. There are a lot of problems of these newly opened departments. In this field, primarily there are numerous problems such as insufficiency of academic staff and teaching materials. In this study the problems of these educational programs and and suggestions to this problems are emphasized.

Keywords: Kurdish language and literature, Kurdish language, Literature, Kurdish language.

1 Yrd. Doç. Dr. M. Zahir Ertekin, Bingöl Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.
zahirertekin@hotmail.com

Destpêk

Ziman perçeyek ji xwebûna mirovî ye û jê nayê veqetandin. Bi saya zimanî, mirov dikare zanîn, tecrûbe, fîkr û ramanên xwe pêşkêşî mirovên din bike. Ziman û hizir pêkve girêdayî ne; mirov bi ziman dihezire û dijî. Peresîna zimanî girêdayî peresîna hizrê ye. Ramanên bingeha şaristaniyê bi saya zimên peşveçûnên mayînde peyda kirine.

Perwerdehiya zimanê kurdî û bi zimanê kurdî perwerdehî mijarên girîng û sereke ne di nav akademiyayê de û ev mijar digel pêşçûnên dawî zêdetir di rojevê de cî digire. Ji aliyekî pirsên zimanê kurdî yên giştî û taybetî ji aliyekî jî pirsê perwerdeya kurdî kêşeyên acîl in û çareseriyê dixwazin.

Em ê di vê nivîsa xwe de li dor rewşa zimanê kurdî, pirsê perwerdeya kurdî digel pêşniyar û çareseriyên wê bisekinin û fikrên xwe parve bikin.

Gava ku mijar ziman be û perwerdehiya bi wî be, zimanê kurdî bi dîrok, serpêhatî û kêşeyên xwe ve têra xwe tijî malzeme ye û em kîrîne xwedî gelek tecrubeyan. Van salên paşiyê di derbarê zimanê kurdî de hinek gavên girîng têne avêtin. Hêviya me ew e ku tu asteng li ber zimanê kurdî nemîne. Lêbelê heta zimanê kurdî nebe zimanê perwerdeyê ev gavên di ji simbolîkbûnê zêdetir kêrî tiştêkê nayên².

Di vê gotarê de meriv dikare gelek perwerdeya pîrsgirêkên kurdî nîqaş bike û li ser çareseriyê bisekine. Weke mînak;

- Pîrsgirêkên wergera kurdî an çareseriyên xelasiya ji tirkmanciyê
- Pîrsgirêkên çapemeniya kurdî
- Nebûn an hindikbûna redaktorên şareza di weşanên kurdî de.
- Nebûna pîvanên çapê û nirxandinê
- Pîrsgirêkên gramera kurdî

Lê emê nikaribin li ser van hemû pîrsgirêkan bi kitekit bisekinin. Tenê em ê berê xwe bidin pîrsgirêkên giştî û yên akademiyaya Kurdî.

Perwerdehî û Perwerdehiya Kurdî

Perwerdehî ji hindekariyê cudatir bi gelek aliyê însan ve têkildar e. Ne tenê hînkirina ziman û hin zanistan e; herwiha hînkirina exlaq, kiryar û nirxan e. Ji bo ku perwerdehî bê dayîn divê pêşî meriv xwedî sistem û mufredatekê be. Di perwerdehiya zimên de ev pêdivî girîngtir û acîltir e. Lewre perwerdehiya zimên, perwerdehiya çandî, dînî, kevneşopî, bîr û baweriyên e jî. Dîsa madem ziman mifteya hemû zanistan e, şêwe û kalîteya perwerdehiya zimên bandor li zanîna zanistên din jî dike. Beşên edebiyatakurdî çiqas bibingeh û pîralî bin,

2 A. Samed, "Astengên Li Ber Zûpêşketina Nivîsandina Kurdî", Kovara Nûpelda, Hejmar 16, Wan 2014, r. 39.

wê ji bo beşên din jî bibin mîna ke sereke. Ji bo rê li ber kurdîkirina beşên zanistên civakî bê vekirin, divê beşên kurdî xurt bin.

Perwerdehiya kurdî hem ji aliyê serpêhatiyên xwe ve hem ji aliyê rewşa heyî û hem jî ji aliyê şayîş û firsendên xwe yê pêşerojê ve mijareke girîng e û her di rojevê de ye. Ji serdema medreseyan şûnde digel qedexê û zextên li ser zimanê kurdî, çî ji takekesî jî komî be, gelek xebat hatine kirin û tên kirin. Lê bi piranî ev xebat-xweser jî xebatên li Kurdistana Bakur- di asta hîndekariyê de mane û karên bidilî/sivîlî bûne heta van rojan jî. Wekî me di serî de got perwerdehiya ne mîna hîndekariyê ye, lewre hîndekarî dermankirin e lê perwerdehiya tedawî û lênerîn e.

Ji destpêka sedsala 20an heta niha jî xebatên folklorîk û çandî heta xebatên rêzimanî wekî pêlikên biçûk bin jî, heta van demên dawî jî kurdan re bûne dewsên ku dikarin bîr şopandin û pê rê bê dîtin. Herwiha bûne arşîv ku em bi van xebatên çend dehsalên dawîn lê zêde dikin. Van salên dawîn ku bi taybetî jî li Tirkîyê, bi pêşveçûnên siyasî û aborî ve girêdayî rewşa kurdan û ya zimanê kurdî hat merheleyek nû. Ji înkara nav û nasnameya kurdan rewş hat gihîşt naskirina kurdan û zimanê wan. Heta niha kurdên ku enerjîya xwe di hewla îsbatkirina nasname xwe de xerc dikirin, êdî jî naskirina wan şûnde dikarin vî enerjîya xwe di xebatên çandî û zimanî de xerc bikin. Herçiqas ev naskirina ziman û nasnavê kurdî ne fermî be jî, îlana rewşa meşrû ye ku dûre dê bi fermî naskirinê bi xwe re bîne.

Tevî tecrubeya hîndekariyê em îro dixwazin bi rê û rêbazên xwe perwerdehiya xwe bikin. Lê berî ku em vî karî bikin divê em li kêşê û amadekariyên xwe binêrin, gelo em bi her awayî amade ne ku perwerdehiyeke tam û têkûz bidin. Niha jî em pirsên perwerdehiya kurdî bibînin û li çareyan wan bigerin.

1. Pirsgirêkên Gelemperî

1.1. Kurdîkujî: Neaxaftina Kurdî

Bi gelemperî neaxaftina kurdî kurdîkujî bi xwe ye. Nemaze neaxaftina zarokan ji bo zimanekî bandoreke gelekî neyînî ye. “Sereketirîn û mezintirîn pirsgirêka zimanê kurdî ev e, ku gelek kurd jî zimanê xwe dûr ketin. Kurd, li mala xwe; li gund û navçe û bajar û kuçe û kolanên xwe bûn biyanî, bûn koçber, xerîb û mihacirên zimanê xwe! Zimanê kurdî di hafîzaya kurdan de felişî!... Belê, niha jî xirabtirîn tişt ev e, ku pîraniya kurdan jî vî halê xwe yê asîmîlebûyî razî ne; êdî bi vî halê xwe qayil in!...”³ Nivîskar û kedkarekî zimanê kurdî di vî warî de wiha hestên xwe tîne zimên: “Ez hesret im ku bibînim xort û keçîkek di ber min re bibihurin û dengê wan ê kurdî bê guhê min. Dîsa ez wekî nivîskarekî

3 Roşan Lezgîn, <http://www.zazaki.net/yazdir/yazi/ji-perspektfa-edeb-pirsgirkn-ziman-kurd-14.htm>, 26.05.2014.

hesret im ku bibînîm du zarok li kuçeyê pevdiçin û ji hev re bi zimanê kurdî dijûnan dikin/didin xebaran.⁴ Îja ev neaxaftin bandoreke çawa li perwerdehiya kurdî dike? Dema ku xwendevan tê zanîngehê ji ber ku seranser bi tirkî mezin bûye û kurdî tenê weke çandekê dîtîyedi têgihîştin û axaftina kurdî de gelek zehmetiyan dikêşîne.

1.2. Bêstatûbûna Kurdî û Nenasîna Wê ya Zagonî

Îro hêj zimanê kurdî di Tirkîyê de wekî zimanekî zindî tê dîtin û ne di zagonan de ne di qanûna bingehîn de wekî zimanê netewekê tê naskirin.

Divê di serî de hemî partî, sazî û kesayetên kurdan, kurdî wekî zimanekî fermî bixwazin û ji bo ku di qanûna bingehîn de ev bê pejirandin têbikoşin. Lewre perwerdehiya bi zimanê zikmakî mafekî sirûştî ye û nabe ku meriv wî bike mijara danûstanan.

1.3. Nebûna Saziyeke Hevpar û Yekser

Wekî ku tê zanîn her dewletek xwedî saziyeke ziman e ku kar û biryarê xwe bi yekdengî dike û ji bo gelê xwe biryarên hevpar distîne. Nebûna statuyeye kurdan bûye sedema nebûna zimanekî hevpar û nebûna saziyeke ziman a hevpar jî. Nebûna saziyeke ziman jî kêşeyeke sereke ye ku gelek birînan bêderman dihêle. Wekî mînak di weşanên kurmançî de standardeke navê mehan tune. Di tv, rojname û kovarên kurmançî de bikaranîna navê mehan vê kêşeyê baş nîşan dike.

Divê saziyeke fermî û hevpar hebe. Heke ji bo damezrandina vê dewlet xwe nede ber, divê Kurd bixwe damezrînin û baş bi rê ve bibin. Wekî pêşniyar; beşên kurdî yên zanîngehan dikarin saziyeke wisa ava bikin ku ev sazî ji kitêban heta ferhengên ji materyalên dersê heta çêkirina azmûnan û pêşbazîyan her karî bike da ku standardên zimanê kurdî pêşkêşî gel bike.

1.4. Nebûna Bername û Mufredateke Perwerdehiya Neteweyî

Gelo em ê li gorî kîjan regezan vê perwerdehiyê bidin? Wekî ku tê zanîn di bername û mufredatên perwerdeyê yên netewî de kiryarên tîn armanckirin hene yên wekî; mirovperwerî, milliyetperwerî, hezkirina welat û gel, hevvelatîbûn, berpirsiyarî, nîrxên manewî û millî û wd. dîsa pêkariyên/qabiliyetên bedenî û zihnî yên di zarokan de tîn armanckirin û ji bo serketina wan a akademîk nave-roka dersan û agahiyên wan. Li vir divê em li ser naveroka mufredatê bisekinin, li gorî şert û mercên me û rewşa gelê me, me mufredateke çawa divê?

1.5. Bikarneanîna Kurdî di Siyasetê de

Bikarneanîna kurdî ya siyasetmedar, kargêr û rêvebirên kurdan e ku ev jî dibe nimûneyeke xirab ji gel re. Li ser çapemeniya gelêrî gelek heval hene ku

4 Roşan Lezgîn, <http://www.zazaki.net/yazdir/yazi/ji-perspektfa-edeb-pirsgirkn-ziman-kurd-14.htm>, 26.05.2014.

welatparêziyeke wisa dijar dikin ku meriv şaş dimîne. Li gor daxuyaniyên wan, meriv dibêje hema sibê dê Kurdîstan ava bibe. Lê mixabin qet bi kurdî nanivîsin. Dema ku meriv rexneyan dike jî tu carî di binê rexneyan de namînin û xwe mafdar dibînin. “Îcar, ewên ku asîmîle bûne, gelek ji wan, niha vedigerin neheqiyê li zimanê xwe dikin; hin teorî û fetwayên çewt derdixin pêş; qismekî mezin ê siyasîyên me, di şûna ku xelkê teşwîq bikin ku bi zimanê xwe bi-axifin de, dibêjin: ‘Meriv karibe bi çî zimanî xwe îfade bike, ew bes e. Ziman ne muhîm e! Azadî muhîm e.’ Meriv meraq dike ka gelo ev “azadî” ya ku ew dibêjin, bona çî ye û tişteki çawa ye!...⁵” li gorî me tu bahane nikarin encamên asîmîlasyonê meşrû bike û wê neke jî. Îja ji ber ku siyasetmedar her dem dinava gel de ne û di çapemeniyê de her dem li ber çavanin, bandoreke neyînî li ser gel dikin. Gotinên wan, tevgerên wan, axaftinên wan ji layê gel ve tê pejirandin. Bêguman ev jî bandoreke neyînî li ser xwînerên kurdî jî dike.

2. Pirsgirêkên Taybet

2.1. Nebûn an Kêmbûna Materyalan û Kitêbên Perwerdehiyê

Ji bilî kitêbên hînkirina kurdî, kitêbên zanistên komalî kêm in û kêmasiyeke mezin in. Vê dawiyê çend berhem ji zanîngeha Artûklûyê derketin lêbelê têrê nakin. Di vî warî de jî divê teqez komek bê avakirin û li gorî mufredatê kitêb bête amadekirin.

2.2. Meseleya Yekgirtiya Zimên (Pirzaraveyî û Pîralfabeyî)

Ev mijar him gelemperî ye, him jî taybetiyeke navxweyî ye ji bo kurdî. Pirzaraveyî û pîralfabeyî ji bo yekbûna netewekê pirsgirêkek e, lê gava em li rewşa kurdan a îro dinîhêrin em dikarin vê rewşê berevajîbikin û biguherin avantajekê. Li vê derê pîrsa “gelo yekîtiya ziman an yekîtiya alfabekekê?” derdikeve pêş. Yekîtiya zimên xetereke mezin e. Ji bedêla vê hemû zarava divê bîn xwendin. Ev dewlemendiyeke mezin û fersendeke bêhempa ye. Dema ku em li ciyekî di kurmançî de arqilîn em ê derbasî zaravayeke din bibin. Hemû zarave weke odeyên xanîyekê ne. Meriv bi rehetî dikare derbasî wan bibe. Sereke diyalektên kurdî, kurmançî û soranî ne. Divê kurdologên me van herdû zaravayan baş bizanibin û divê bernameyên lisansa bilind û doktorayê li gor vê yekê bê sazîkirin. Zazakî jî bêtir ji bo Kurdên Bakur diyalekteke pêwîst e. Yanî ji bo em karibin bêjin ku em pîsporê zimanê kurdî ne pîvaneke girîng, zanebûn û bikaranîna hersê zaravayan e.

Sûdmendiya ji diyalektan divê bi aweyekî sirûştî be, ne bi darê zorê. Bo nimûne bêjeya “mamoste” di hersê diyalektan de jî tê bikaranîn. Dîsa bêjeya “çapemenî”

5 Roşan Lezgîn, <http://www.zazaki.net/yazdir/yazi/ji-perspektfa-edeb-pirsgirkn-ziman-kurd-14.htm>, 26.05.2014.

bêjeyeke soranî ye lê hevpar tê bikaranîn. Ji bilî van bêjeyan bi dehan bêje hene ku bi awayekî siruştî di herdu zaravayan de jî cî girtine. Bo nimûne; “girîng, mêj, berjewendî, gewre, siruşt, balinde, zanko, ragihandin, mebest, zor, pêwist, peyama, mêtû, bala, balafir” û hwd. di soranî û kurmançî de jî tene bikaranîn. Bi vî awayî, ziman dikare dewsa xwe ya ‘eslî bigire û ji bedêla bi zimanekî biyanî, kurdî dikare tenê bi diyalektên xwe, xwe xwedî bike û geş bibe.

2.3. Nekomkariya/Nehevkarîya Beşên Kurdî

Beşên kurdî dikarin bi hevkarîyê gelek tiştan amade bikin. Ji bo vê yekê, divê re li ber çikûsiyên akademiya bê girtin û divê hesûdî nekeve nava vê mijarê. Vêca heke beşên kurdî bikaribin hevkarîyê bikin, dê di nêz de ferhengên berfireh, rastnivîseke giştî⁶, ansîklopediya edebiyata kurdî, dîroka edebiyata kurdî bê amade kirin. Û herwiha berhevkirina gotinên pêşyan, biwêj, bêje, klam, meselok, pêkenok, mamik, çîrok û hin gelek xebatên giranbiha bêne kirin.

Divê beşên kurdî ji bo perwerdehiya di dibistanan de jî amade bin. Piştî dayîna destûrê dibe ku hin mektebên taybet bixwazin ku perwerdehiya kurdî bixin nava mufredata xwe. Ji vî alî amadekirina mufredat û materyalan ve beşên kurdî divê karibin xwe bidin binê vî barî. Weke mînak niha tenê li Diyarbekirê 13 mektebên taybet hene. Qet nebe çend heb ji wan di asta dibistana dayikêde dikarin dest bi perwerdehiya kurdî bikin. Ew dikarin bi beşên kurdî re têkiliyê daynin an beşên kurdî dikarin weke projeyekê derkevin hemerî wan. Bi vî awayî Diyarbekir dikare bibe mînak ji bo hemû bajar û bajarokên Kurdistanê û herwiha ji bo gaveke sereke ya perwerdehiya fermî.

Herwiha divê beşên kurdî ji bo pêşerojê jî amade bin. Di vî warî de meriv dikare ji projeyên Ewropayê, Sodes û Tubîtakêşûdê bigre û herwiha hin projeyan bi rêxistinên sîvil û herêmî re jî pêk bîne. Bi vî awayî jî aliyê maddî ve jî meriv dikare barê xwe siviktir bike. Lê herkes ku bêje bila di binê van berheman de tenê keda min û tenê îmzeyaya min hebe wê çaxê em ê jî tenê serkeftinên şexsî bidestxin.

2.4. Ji bo Tezên Doktora û Lisansa Bilind Banka Navên Tezan/ Bîbliyografiya Tezan

Divê ‘ewil ji her zanîngehekê nûnerek bê hîlbijartin. Pêşî her zanîngeh di nava xwe de bicive û listeya navên tezan binivîse û paşê jî divê nûner li ciyekî bi-civin û listeya tezan lihev bideilînin. Ji bo vê yekê divê pêşî tezên ku hatine amadekirin û yên ku hêj tene kirin (Başûr û Diyaspora jî di nav de) bîn tespît kirin.

6 Wekî xebateke mînak; “Rêbera Rastnivîsînê” ji aliyê Mustafa Aydoğanî ve hatiye amadekirin. Di sala 2013an de di weşanxwaneya Rûpelê de weşiyaye. Di vê xebatê de komêk zimanzan xebitîne: Newzad Hirorî, Malmisaniyê, Reşo Zilan, Zana Farqînî.

Divê du liste bên amadekirin. Yek ji bo lîsansa bilind yek jî ji bo doktorayê. Helbet divê ku xwendevan jî karibe mijareke orijînal pêşniyarî şêwirmendê xwe bike û li ser wê bixebite. Divê mijarên tezan bi gelemperî bên amadekirin. Mînak *Metn û Lêkolîna Dîwana Melayê Baqustanî*. Ev mijar dikare ji bo temamê dîwanan bibe mijareke sereke. Dîsa wek mînak, *Di Kovara Hawarê de Bandora Edebiyata Klasîk*. Ev mijar dikare ji bo gelek kovaran bê pejirandin. Mijarên awarte, gelekî berfireh û ji bo tezeke mezin û giran divê neyê dayîn. Mijareke ku dê bibe tez, divê xwendevan karibe ji binî derkeve û li gorî îstîdatên wî/wê be. Mînak *Berawerdkirina Çîroka Tirkî û Kurdî*. Yan *Berawerdkirina Çîroka Farisî û Kurdî*. Ev mijar ji bo tezekê ne pêkan in û ne maqûl in. Yan, *Di Romana Kurdî de Xwekuştin, Di Dîwanên Kurdî de Tesewîf, Wehdeta Wicûd, Qelem*, û her wekî din. Ev mijarên dûrî aqilan in. Lewra tevde dîwanên kurdî niha li ber destan jî tunene. Divê mijar teng be û zûma lêkolînê gelekî kûr be... yanî ji bedêla *Melayê Cizîrî û Dîwana Wî, Di Dîwana Melayê Cizîrî de Hunera Teşbîhê...* mijar teng e lê ji bo lîsansa bilind baş e. Ji bedêla *Mewlûdên Kurdî, Di Mewlûdên Kurdî de Bandora Mewlûda Melayê Bateyî*. Yan jî *Berawerdkirina Mewlûdên 'ewil ên Kurmancî û Zazakî*. Mînake din; Xwendevan dibêje ez ê li ser kovara Nûbiharê bisekinim. Wek çi? *Kovara Nûbiharê û Rola Wê di Edebiyata Kurdî de...* Dema ku mijar teng be xwendevan wê bêtir karibe lê hûr bibe û wê karibe şîrove yên orijînal bike. Ji bedêla vê *Di Kovara Nûbiharê de Edebiyata Zarokan*, an *Di Kovara Nûbiharê de Çîroka Nûjen* û wd. çêtir e.

Ji bilî vê gelo emê bikaribin malpereke mîna ya Îsam'a Stenbolê vekin? Lewra di wê sîstemê de îlahiyatnas navê xwe, navê teza ku lê dixebitin dinivîsin. Dema kesek bixwaze li ser mijarekê bixebite dikeve wê sîstemê eger ku kesekî din li ser wê mijarê xebitîbe êdî berê xwe dide mijareke din. Bi vî awayî tevlihevî ji holê radibe.

Herwiha tezên ku bi tirkî têne nivîsandin tu fêdê nade kurdî û herwiha nivîskar ne di kurdî de, beravajî di tirkî de xwe pêş de dixê.

2.5. Ji bo Bikaranîna Rê û Rêbazên Tezan

Ji xwe hin rêbazên nivîsên akademîk ên navnetewî hene û em jî ji tirkî werdigerînin kurdî û bi kar tînin. Lê divê bi rêk û pêk nîzamnâmeyek akademîk a ji bo nivîsê bê amadekirin. Mînak; dema ku çavkaniyek cara pêşî di nava metn de derbas dibe bi berfirehî kunyeya çavkaniyê tê nivîsîn. Lê ji bo carên din divê jêrenot çawa bê nivîsîn baş ne diyar e. Herkes bi awayekî dinivîse. Ji bo vê û tiştên wekî vê standart divê.

2.6. Hin Pîvanên Girtina Asîstan, Xwendevanên Lîsansa Bilind û Doktorayê

Ji bo girtina asîstanan, xwendevanên lîsansa bilind û doktorayê (ji bilî pîvanên fermî) beriya erebî û farisî zanebûna zaravayên kurdî weke pîvanên

nefermî bê qebûlkin. Nivîskarî, edîtorî, rojnamegerî û weşanên nivîsên akademîk jî ji bo girtina wan gelekî girîng e. Ji bedêlapîvanên çewt ên muxalîfê dadî û edaletê divê li rewşa bingehîn a perwerdehiya xwendevanan bê nihêrîn.

2.7. Nebûna Mamosteyan

Mamosteyên kurdî yên herî hindik di asta doçentiya alîkar de gelekî kêmtir in. Bo nimûne; zanîngeha Çewlîgê ji 2011an vir de dest bi perwerdehiya lîsansa bilind kiriye. Lê pisporên zimanê kurdî yê bi rêk û pêk hê jî kêmtir in. Ev perwerdehî di asta lîsansa bilind bi saya mamosteyên beşên din dimeşe.

2.8. Gihandina Xwendevanên Beşên Kurdî

Gelo gava ku beşên kurdîmezûn dan, wê di heman demê de weke rewşenbîr, helbestvan, romannivîs, rojnamevan, çîroknûs û rexnegir bûne gihandin? Yan weke beşenedebiyata tirkî wê tenê memûr û karmendên kurdî bûne gihandin? Îro em dizanin ku gelek xwendevan tenê ji bo bawernameya xwe bidest xî dixwînin. Ev rasteqîn li ber çavan e. Di heqîqetê de ev dîplome belgeya şarezatîyê û ya qebiliyetê ye. Lê îro ev belge bûye nîşana îmtîyazê. Mamosteyên me divê di rêberiya xwendevanan de pîralî alîkariyê bidin wan.

Divê xwendevan di nava rêzimanê de neyên fetisandin. Xwendevanek rêz û qeydeyên garamerê, hevoksaziyê, dîroka edebiyatê û nav û xebatên helbestvanên navdar weke navê xwe bizanibe di heqîqetê de çi qas girîng e? Ramana rexneyî tunebe, bikaranîna pratîkê tunebe, gelo tenê agahiyên jiberkirî dê bi kêrî çî bînin? Jixwe xwendevanên me di axaftina kurdî de jî ne jîr in. Kurdî tenê di polê de tê bikaranîn. Tevî têkoşîna me jî em hêj biserneketine ku xwendevanan di navbera xwe de kurdîaxeve bikin. Divê derfeta bikaranîna zanîne bê dayîn.

Rexne di edebiyatekê de tunebe ew edebiyat çi qas berhemana bide jî serkeftî nayê hesibandin. Îro di kurdî de kî romenek binivîse hema çap dike. Mîna bixwe nebihîstîye yekî ku romanek nivîsîbe û çap nekiribe. Herwiha çîrok jî wisa ye. Lêbelê heta niha rexnegirên giregir negihane. Divê li xwendevanên beşên kurdî re bi çavên neqane bê nihêrtin ku di pêşerojê de pêşiya him îhtiyaciya nivîskariya kurdî û him jî ya rexnekariya kurdî bê vekirin.

Programên beşên kurdî jî hev cuda bin jî divê hedef, armac û rêbaz yek bin. Helbet hedef gihandina kesên pisporên zanista edebiyatê nîn e. Hedef, di beşeke edebiyatê de gihandina lêkolîneran, derxistina zanînen orjînal, başbikaranîna zanistê ye.

Di beşên kurdî de dersa kompozisyonê gelekî girîng e. Lewra sibêroj di lîse û hemî dibistanan de dema ku kurdî bê xwendin, bêguman dersa kompozisyonê jî bo xwe him bi nivîskî û him bi devkî îfadekirin wê derkeve pêş mamosteyan. Jixwe xwendevan jî gelek aliyên ziman ve qels û şkestî ne. Îja eger formasyonêke mamoste ya kompozisyonê baş tunebe, dê mamoste nikaribe dersa xwe bi rêkûpêk bide. Loma divê beşên kurdî herî hindik du salan vê dersê jî mufredatê qut nekin.

Ji bo mezûnên edebiyata tirkî pisporek wiha dibêje:

“Bi gelemperî mezûnekî edebiyata tirkî;

- Metnekî edebî ku cara ‘ewil dibîne nikare tehlîl bike

- Nikare metnekî edebî binivîse

- Nikare gotareke ‘ilmî amade bike

- Zimanekî biyanî nizane

- Zanîna ku ji wan re hatiye pêşkêşkirin, bi awayekî ‘ilmî nikare rexne bike

- Encamên lêkolînan, tezan û ramanên ilmî bi awayekî serkeftî nikare binivîse

- Tenê zanîna ku jê re hatiye vegotin, dizane.”

Lewra ev tev pirsgirêkên sistema perwerdehiyê ne. Em jî di nava vê sistemê de dijîn. Divê çareserî ji vê pirsgirêkê re were dîtin⁷. Ji bo ku di pêşerojê de ev qeder ji me re jî ne muqedder be, hêj di serî de em çareseriyên peyda bikin û sistemeke xurt ava bikin.

Pirs û kêşê jixwe diyar in û malûmê herkesî ne, pêşniyar û çareserî jî bi gotinê hêsan in. Lê ya ku divê em bikin ev çareyên ku rêçeteya nexweşiya zimanê me ne, em bi kar bînin û bikin faaliyetê.

Hin Pêşniyarên Taybet

- ✓ Xwendevan divê bi nivîskar, romannivîs, çîroknûs û rojnamegerên kurdî re bicivin. Di salekê de herî hindik 10 çalakên bi vî rengî jî bo bixwebaweriya xwendevanên beşên kurdîpêwist e.
- ✓ Pirtûkxaneyên dewlemend ji bo tercîhên xwendevanan gelekî girîng e. Di zanîngehan de divê hemû berhemên kurdî û berhemên ku li ser kurdan û kurdî hatine nivîsandin bînin civandin.
- ✓ Ji bo rê, rêbaz û mufredatan divê hin zanîngehên pêşketî yên Ewropa û Emerîka bîne zîyaretkirin. Wekî mînak; New York, George Mason, Bowling State, Texas, Arizona State, Harvard, Cambridge, Sorbonne û hwd.
- ✓ Bi navê “*Di Perwerdehiya Tirkîyê de Wekî Zimanê Fermî yê Duyem: Kurdî*” divê sempozyomeke navneteweyî bê lidarxistin. Divê di vê sempozyomê de bi tirkî û kurdî gelek rewşenbîr karibin û mijarê nîqaş bikin da ku perwerdehiya bi zimanê zikmakî di rojevê de cîyê xwe yê girîng xurttir bike û encamnameya sempozyûmê ji saziyên dewletê yên têkildar re bê rêkirin.
- ✓ Ji bo sûdmendiyeke pir a van komxebatên beşên kurdî, divê ji başûr û derveyî welat jî hin mamoste bîne da’wetkirin.

7 Menderes Coşkun, (2006), “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimindeki Sorunlara Batı Üniversiteleri Temelinde Çözüm Önerileri”, *Millî Eğitim Dergisi*, H. 169, Ankara 2007, , r. 57-74.

- ✓ Divê mamosteyên ku li ser ziman xebitîne û şareza ne bikevin dersên lîsansa bilind.
- ✓ Divê ji bo her saleke lîsansê, ji bo her dersekê, lîsteke pirtûkan a sereke weke pêşniyaz bê amadekirin. Divê pirtûkên ku bîr pêşniyar kirin ji aliyê perwerdehiya wê dersê ve gelek dagirtî û kêrhatî bin.
- ✓ Dersên hin mamosteyên şareza divê bê qeydkirin. Da ku ji bo nîfşên paşerojê re bibin materyal.
- ✓ Divê dersên pîspor û dûayenên/dîplomatên sereke yê zimanî, bêtin qeydkirin⁸. Lewra niha di polekê de an di amfiyekê de herî zêde 50-60 xwendevan dikarin ji van mamosteyan sûdê werbigirin. Lê heger ku dersên van mamosteyan bête qeydkirin û li ser medyaya civakî di malpereke taybet de bête weşandin, dê ev serwet û saman û tecrube bibe wesîleya sûdwergerîna, ji bo hemû zanîngeh û xwendevanan.

Encam

Perwerdehî bi serê xwe mijareke jiyânî ye û ji bo kurdan û zimanê wan pêşvator e û divê sibê na, îro bê çareserkirin. Lewra îro em nikarin îdîa bikin ku li Bakurê Kurdistanê zarok bi kurdî mezin dibin. Jixwe dema ku zimanek ji devê zarokên xwe ket, ‘eynî mîna ku masiyekî ji avê derket, mirina wî miqedder e.

Zimanê kurdî li hemberî her karesatê li ber xwe da, heta îro hat lê îro li ber bayê asimilasyon û xemsariyê êdî nikare xwe ragire. Lewma divê zûka em bixebitin û zimanê xwe bê kêşe radestî nîfşên dû xwe bikin.

Her çi dibe bila bibe, divê xebat û lêkolînên li ser zimanê kurdî kêm nebin û pêwîste bi her awayî xebat û lêkolînên akademîk bidomin. Lêbelê ya girîngtir ew e ku ev xebat rê li ber zimên veke da ku di her aliyê jiyânê de bê bikaranîn. Heke ziman nebe zimanê jiyânê mixabin wê çaxê ferqa kurdolojîyê û arkelojîyê namîne. Divê kurdolojî nebe arkeolojî û divê akademiya kurdan tenê ji xwe re û ji bo bilindahiyên kariyeraxwe nexebite. Divê deriyek bê vekirin da ku hilberînên kurdolojîyê biherike nava çemê gel.

“*Ji bêçarekî kes bi me nahesin*” a Axtêpî û “*ger dê hebûya me jî xwidanek*” a Ehmedê Xanî divê ji bo me êdî nebe projektor. Lewra bi vê psîkolojiya hewarî a Axtêpî pîrsgirêk çareser nabin û ger em li hêviya xwediyekî ku Xanî behs dike bisekinin emê hêj gelekî bisekinin. Ya baş, em li hêviya kesekî û tiştêkî nesekinin û bixebitin.

Serkeftina beşên kurdî, him ji bo perwerdehiya fermî vîzyoneke giring e. Him jî ji bo beş û fakulteyên din ên bi kurdî gaveke sereke ye.

8 Bo nimûne, mamsote Malmisanij, mamoste Qedrî Yildirim, mamsote Perwîz Cihanî û hwd.

Ez dixwazim gotara xwe bi gotina zanyarê Çînî Konfîçyus ku 2500 sal berî niha jiyaye, biqedînim.

“Heke ku min rêveberiya dewletekê bi dest xista, bêguman berî her tiştî minê zimanê gel di ber çavan re derbas bikira. Lewra eger ku di ziman de qusûr hebe, wê bêje baş nikaribin ramanê îfade bikin. Eger ku raman rind neyê îfadekirin, kar, xebat û xizmet baş nayê kirin. Herwiha adet, rêbaz û çand jî xera dibe. Adet û çand xera bibe, edalet jî rê derdikeve. ‘Edalet ku jî rê derket, gel dikeve nava şaşî û tevliheviyê. Êdî kes nizane bê ka ev geremol dê li ku bisekine. Eve jî bo vê yekê tiştek bi qasî zimên girîng nîn e.” De ka îja em kirasê van ramanên Konfîçyûs li bedena kurdîkin û xwe bidin kêleka kurdî û paşê jî bila wênekêş wêneyê me bikêşe gelo wê di encamê de çi dîmen derkeve holê, divê em tev bifikirin.

Çavkanî

- A. Samed, “Astengên Li Ber Zûpêşketina Nivîsandina Kurdî”, *Kovara Nûpelda*, Hejmar 16, Wan 2014, r. 39.
- Coşkun, Menderes, “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimindeki Sorunlara Batı Üniversiteleri Temelinde Çözüm Önerileri”, *Milli Eğitim Dergisi*, Ankara 2006, 169, 57-74.
- Aydoğan, İbrahim Seydo, *Guman -1, Zimanê Kurdî*, Weşanên Lîs, Amed 2013.
- Roşan Lezgîn, <http://www.zazaki.net/yazdir/yazi/ji-perspektfa-edeb-pirsgirkn-ziman-kurd-14.htm>, 26.05.2014.

Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014) (A Bibliography Of Works That Written About Zaza 1899-2014)

Murat VAROL¹

Özet

Yüzyıllarca sözlü geleneğini koruyan, onu nesilden nesile aktaran Zazaca, yazılı geleneğe çok sonradan dâhil olmuştur. Mevcut verilere göre Zazacanın ilk yazılı eseri 1899 yılına aittir. Yazıyla geç dönemlerde tanışma, Zazacaya edebî eserler yönünden de olumsuz yansımasıdır. Nitekim Zazaca bugün eski edebiyatı, halk edebiyatını ve modern edebiyatı bir arada yaşamaktadır. Günümüzde verilen eserlerin büyük bir çoğunluğunu modern türler oluştursa da halk edebiyatı ürünleri derlenmeye devam etmekte, eski edebiyat ürünleri de medrese mollaları tarafından kaleme alınmaktadır. Bu çalışmada, Zazacanın yazı ile tanıştığı ilk dönemden günümüze kadar gelen sürede verilen eserlerin bir bibliyografyası sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Zaza dili, Eski edebiyat, Halk edebiyatı, Modern edebiyat.

Abstract

Zaza which protected the oral tradition for centuries, has been transmitted from generation to generation in written tradition much later. According to available data, the first written work of Zaza belongs to the year of 1899. Meeting with writing in late, Zaza was affected negatively in terms of literary works. In fact, today old literature, folk literature and modern literature are existed

¹ Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mvarol@bingol.edu.tr

in Zaza together. Although, a large majority of the current works are modern genres, products of folk literature continue to be collected, and products of old literature are written by madrassa's mullahs. In this study, a bibliography of the Zaza works has been presented from the writing in first period to the present time.

Key Words: Zaza, Language of Zaza, Old literature, Folk literature, Modern literature.

Giriş

Bir dile ait yazılı eserlerin bibliyografyasını oluşturmak veya bir diğer ifade ile envanterini meydana getirmek, oldukça ciddi ve zor bir iştir. Özellikle Zazaca gibi yazılı hayata geç başlamış ve basılan eserler için iyi bir iletişim ağının olmadığı düşünüldüğünde, bu daha da zor bir hale gelmektedir. Zazaca yayımlanan eserlerin bir bölümü, herhangi bir yayınevi bünyesinde basılmadığı için; bu eserlere ulaşmak daha da zor olmaktadır.

Bu çalışma için Türkiye'deki birçok yayınevinin eser kataloğu incelendi, büyük kütüphanelerin arşivleri tarandı ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla görsel medyada yer alan Zazaca eserler ile ilgili haberler gözden geçirildi. Bunun sonucunda ise ulaşılan eserler ya temin edilerek ya da künyesine ulaşılarak, bu çalışmada yer verildi. Ayrıca Zazaca ile ilgili web sitelerinin arşivleri de incelemeye, buralarda künyesi verilen eserlerden yararlanılmıştır. Öte yandan birçok yayınevine telefon, mail veya posta yolu ile ulaşılarak; bu yayınevleri tarafından basılan Zazaca eserler temin edilmiş veya künyelerine ulaşılmıştır.²

1. Zazaca'nın Yazılı Serüvenine Kısa Bir Bakış

Yüzyıllarca halkın belleğinde canlılığını koruyan ve nesilden nesile aktarılan Zazaca, yazılı gelenek ile çok geç dönemlerde tanışmıştır. Bugünkü mevcut verilere göre Zaza dilindeki ilk eser, 1899 yılında bir medrese hocası olan Ahmedê Xasi tarafından basılan mevlit eseridir. 1901'de Osman Efendi tarafından yazılan mevlitten sonra ise, uzun bir suskunluk dönemi yaşanmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'ten 1980'lere kadar, Zazacanın yazılı eserlerini görmek pek de mümkün olmamıştır.

Çok fazla eserin olmadığı bu dönemlerde, daha çok süreli yayınlar - özellikle de dergi yayıncılığı - üzerinden az da olsa yazılı dil ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Zazacanın farklı yazım türleri ile tanışma dönemi olmuştur. Zira roman, hikâye, tiyatro, biyografi gibi modern türler, bu

2 Bu konuda özellikle Tij, Vate, Roşna, Kalan, Arya, Kardelen yayınevleri önem arz etmektedir. Ayrıca www.zazaki.de ve www.zazaki.net de Zazaca eserler ve bunların bibliyografyası konusunda üzerinde durulması gereken web siteleridir.

dönemden itibaren ağırlık kazanmaya başlamıştır. Modern edebiyatın ağırlık kazanmaya başladığı bu yeni dönemde, Zazaca eserlerin sayısı da artmaya başlamıştır. Günümüzde ise bu artış çok ileri bir düzeyde olmasa da gelecek için bir umut vaat etmektedir. Zira günümüzde dahi bir yılda basılan Zazaca eser sayısı otuz-kırk ile ifade edilmektedir. Bu rakam bir dilin yaşaması, korunması ve geniş kitlelere ulaşabilmesi için oldukça düşük bir orandır.

Zazaca ile ilgili bir diğer sorun ise basılan kitapların çok fazla duyulmaması, bilinmemesi ve okunmamasıdır. Hatta bazı eserler müellifi tarafından fotokopi yoluyla basılmış ve ancak çevresindeki insanlar bunu temin edebilmişlerdir. Özellikle Avrupa'da basılan eserler de çok fazla bilinmemekte ve temin edilememektedir. Türkiye'de ise son dönemlerde artan yayın sayısına karşın, istenilen düzeyde bir satış ve okunma oranı görülmemektedir. Zazaların Zazacaya karşı ilgisiz kalması, Zazaca okuma-yazma oranının düşük olması, bazı eserlerin kişisel baskı olması ve dağıtımının yapılmaması, asimilasyon süreci sonrasında toplum ile dil arasındaki bağın kopartılması bunun temel etmenleri arasında yer almaktadır.

2. Yazım Türüne Göre Zazaca Eserler

Bu çalışmada Zazaca eserler ile ilgili on sekiz farklı tür bulunmaktadır. Bunlar; anı, antoloji, araştırma, biyografi, çocuk edebiyatı, deneme, destan, dilbilgisi, dinî, folklor, hikaye, mizah, roman, röportaj, seyahatname, tiyatro, sözlük ve şiir şeklinde sıralamak mümkündür.

Anı, araştırma, biyografi gibi daha çok araştırma ve incelemeye dönük Zazaca eserlerin sayısı oldukça azdır. Bu alandaki eserler de daha çok yakın zamanda kaleme alınmıştır. Dinî metinler veya eserler Zazaca'nın en eski yazılı eserleridir. Dinî eserler arasında mevlitler ön plana çıkmaktadır. Zazacanın eğitim hayatına dâhil olması ile birlikte, çocuk edebiyatı eserlerinin de ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Dilbilgisi ve sözlük çalışmaları, Zazacada en fazla eser verilen türlerdendir. Her iki türde de verilen eserlerde ortak bir yazımdan ve gramer kurallarından bahsetmek mümkün değildir. Gramer kitapları çoğunlukla bölgesel bir nitelik arz etmekte ve kaleme alan kişinin, yaşadığı bölgenin dil özelliklerini yansıtmaları şeklinde ele alınmışlardır. Aynı durum sözlükler için de geçerlidir.

Modern türlerden biri olan roman, Zazaca yazınına son dönemlerde girmiş bir türdür. Verilen eser sayısı çok olmamakla birlikte, yavaş yavaş yaygınlık kazanmaktadır. Yayımlanan romanlar arasında çeviri romanlar da yer almaktadır. Modern türler içerisinde en önemli yeri hikâye ve şiir almaktadır. Özellikle hikâye Zazaca için modern edebiyatın en önemli kaynağı sayılmaktadır. Halk edebiyatı ürünleri de derlenmekte ve yayımlanmaktadır.

Bu bibliyografik çalışmada, 306 eserin künyesine yer verilmiştir. Zaza- ca eserleri, yazılı türlerin alfabetik sıralamasına göre şu şekilde sıralamamız mümkündür:

2.1. Anı / Hatıra

Cemal TAŞ, *Roê Kirmanciyê*, Tij Yayınları, İstanbul 2007.

Wedat KAYMAK, *Welîyê Hediki - Peyeyê Şêx Seîdî û Ez Qelbînîj*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012.

2.2. Antoloji

Berfin JÊLE, *Antolojiyê Sairunê Dîna*, Belge Yayınları, İstanbul 2014.

Faruk İREMET, *Antolojiyê Hozanwanê Swêdi*, İremet Yayınları, Stockholm 1995.

Koyo BERZ, *Namdarê Sêwewegî*, İremet Yayınları, Stockholm 1995.

Munzur ÇEM, *Antolojiyê Hikayanê Kirmancî (Zazakî)*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005.

2.3. Araştırma / İnceleme

Cefo ÇAREKIZ, *Bava Gul*, Tij Yayınları, İstanbul 1999.

Cefo ÇAREKIZ, *Qoçgiri u Qerebel*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Hıdır EREN, *Dêsım Ra Jü Pelge: Zeramge*, Usar Yayıncılık, İstanbul 2013.

Koyo BERZ, *Begê Dımiliyan*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Memê JÊLE, *Khalmemo Sır*, Tij Yayınları, İstanbul 2003.

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ, *Folklorê Kirmancan Ser o*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

2.4. Biyografi

Doğan KARASU, *Dinya d' Yo Darê Ma*, Vate Yayınları, İstanbul 2012.

Hamdi ÖZYURT, *Sedefe*, Stockholm 2000.

Haydar IŞIK, *Memik Axawo Dêrsimij*, (Zazacaya çeviren Mihem Himbêlij), APEC Yayınları, Stockholm 1994.

Munzur ÇEM, *Hotay Serra Usifê Qurzkizî*, Deng Yayınları, İstanbul 2002.

Sevim AYDIN, *Deyîrbazê Dêrsimî Saît Bakşî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

2.5. Çocuk Edebiyatı

Alan DİLPAK, Lerzan JANDİL, *Kermo Çimvêşan*, Berlin 2011.

Alan DİLPAK, Lerzan JANDİL, *Pirtûkê Wêneyan Bi ABC*, Rewşen Yayıncılık, Stockholm 1993.

Alan DİLPAK, Lerzan JANDİL, *Wendene Roştî ya*, Rewşen Yayıncılık, Berlin 1995.

Alan DİLPAK, Lerzan JANDİL, *Xiznaya Çekuyan 1*, Înstîtitûtê Ziwan û Kulturê Kirmancî (Zaza), Berlin 2012.

Alan DİLPAK, Lerzan JANDİL, *Xiznaya Çekuyan 2*, Înstîtitûtê Ziwan û Kulturê Kirmancî (Zaza), Berlin 2012.

Efendi YILDIZ, *Pasa u Vilikê Usari*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Eren KILIÇ, *Koramore*, Almanya 2014

Gunilla WOLDE, *Emaya Eksî*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2007.

Gunilla WOLDE, *Emma Şina Tixtordê Dindanan Heti*, (Zazacaya çeviren Haydar DİLJEN), APEC Yayınları, Stockholm 1997.

Gunilla WOLDE, *Kreşa Emma*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2007.

Gunilla WOLDE, *Tûte Bi Pişê Kay Keno*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2007.

Gunilla WOLDE, *Tûte Hurdî yo*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2007.

Gunilla WOLDE, *Tûte û Malîne*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2007.

Gunilla WOLDE, *Tûte yo Pasta Virazeno*, (Zazacaya çeviren Haydar DİLJEN), APEC Yayınları, Stockholm 1997.

Gunilla WOLDE, *Tûte yo Şino Teber*, (Zazacaya çeviren Haydar DİLJEN), APEC Yayınları, Stockholm 1997.

Hakkı ÇİMEN, *Pıtwezîr*, Almanya 2011.

Hakkı ÇİMEN, *Axaê Niske*, Anadolu Yayınevi, Almanya 2013.

Hamdi ÖZYURT, *Dergûş Çira Bermeno*, Vate Yayınevi, İstanbul 2005.

Hamzi ÖZYURT, *Lajeko Zimbelîn*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Haydar DİLJEN, *Ziwanê Ma Alfaba*, Diljen Yayınları, İstanbul 1996.

Hesen DİLAVER DÊRSİM, *Estareyê Asmênê Ma*, Aram Yayınları, İstanbul 2014.

Kamer SÖYLEMEZ, Eren KILIÇ, *ABCê Ma*, İstanbul 2010.

Kamer SÖYLEMEZ, Eren KILIÇ, *Hacetî û Qavî*, İstanbul 2010.

Kamer SÖYLEMEZ, Eren KILIÇ, *Heywanê Ma*, İstanbul 2010.

Kamer SÖYLEMEZ, *Yemosa Kokime û Mesela Kartolan*, Almanya 2014.

Kamer SÖYLEMEZ, Eren KILIÇ, *Zerzewat û Yemîs*, İstanbul 2010.

Lotta OLSSON, Maria JÖNSSON, *Morîs Berberî Het*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Lotta OLSSON, Maria JÖNSSON, *Morîs Keyeyî Ewnîyêno*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Lotta OLSSON, Maria JÖNSSON, *Morîs Merga Girde de*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Lotta OLSSON, Maria JÖNSSON, *Morîs û Serê Sibayî*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Mehmûd NÊŞÎTE, *Biza Kole Asnawî Kena*, Enstîtuya Kurdî Ya Amedê, Diyarbakır 2010.

Mehmûd NÊŞÎTE, *Luya Rîsîyaye û Ap Elî*, Enstîtuya Kurdî Ya Amedê, Diyarbakır 2010.

Mehmûd NÊŞÎTE, *Rodî*, Hiva Yayınları, Diyarbakır 2014.

Mehmûd NÊŞÎTE, *Qehremanîya Vîta Zingure*, Enstîtuya Kurdî Ya Amedê, Diyarbakır 2010.

Mihemed MALMÎSANIJ, *Rindê Baxçeyê Kaloyî De*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Mihemed MALMÎSANIJ, *Rindê Heywanan Nas Kena*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Mihemed MALMÎSANIJ, *Rindê û Keyeyê Xo*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Mihemed MALMÎSANIJ, *Rindê Kincan Xo ra Dana*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Mihemed MALMÎSANIJ, *Rindê Vana Ê Min a*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Sven NORDQVIST, *Findo Cîya Beno*, APEC Yayınları, Stockholm 2012.

Thommas TÎDHOLM, Anna CLARA, *Ture Roşeno û Ewnîyêno*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Thommas TÎDHOLM, Anna CLARA, *Va Tureyî Hewa Fînenno*, (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2009.

Ulf LÖFGREN, *Rindo Kincanê Xo Şuweno* (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), APEC Yayınları, Stockholm 2008.

U. PULUR, *Elifba Zazaki*, Tij Yayınları, İstanbul 2008.

Yaşar ARATEMÜR, *Elifbayê Zazaki*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2010.

2.6. Deneme

Cefo ÇAREKIZ, *Domanê Qoçgiriye*, Tij Yayınları, İstanbul 2005.

Hüseyin AYGÜN, *Eve Tarîxê Ho Têrî Amaene*, Tij Yayınları, İstanbul 2007.

2.7. Destan

Roger LESCOT, *Bi Kirdkî/Zazakî Memê Alan* (Zazacaya çeviren R. LEZ-GÎN, N. CELALÎ), Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

2.8. Dil Bilgisi / Gramer

C.M. JACOBSON, *Rastnustena Zonê Ma - Zazaca Yazım Klavuzu*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

C. M. JACOBSON, *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı*, Tij Yayınları, İstanbul 1999.

Çeko KOCADAĞ, *Razarê Dımılki-Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer*, Almanya 1997.

Deniz GÜNDÜZ, *Kirmancca/Zazaca Dil Dersleri*, Vate Yayınevi, İstanbul 2006.

Fahri PAMUKÇU, *Gramerê Zazaki*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Harun TURGUT, *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tij Yayınları, İstanbul 2009.

Haydar ŞAHİN, *Ebe Vatena Tırki Kıtabe Musaena Zazaki-Türkçe Açıklamalı Zazaca Öğrenme Kitabı*, Fam Yayınları, İstanbul 2013.

Hakkı ÇİMEN, *Zazaki Wendis u Nostis 1+ 2*, Anadolu Yayınevi, Almanya 2014.

Hakkı ÇİMEN, *Zazaki Kıtavê Gureaişi 1+ 2*, Anadolu Yayınevi, Almanya 2014.

Koyo BERZ, *Gramerê Zazaki*, İremet Yayınları, Stockholm 2002.

İdris YENOK SOLMAZ, *Gramerê Kirmanckiyo Asano Pratik - Pratik Kolay Dersimce Gramer*, Fam Yayınları, İstanbul 2014.

Mesut KESKİN, *Zazaca Dil Kursu, Kuzey Zazacası Pülümür Ağzı*, www.zazaki.de, 2014.

Mesut KESKİN, *Zonê Ma Zanena?*, Geoaktif Yayınları, İstanbul 2012.

Mihemed MALMİSANIJ, *Kürtçe'de Ses Değişimi*, Vate Yayınevi, İstanbul 2013.

Munzur ÇEM, *Türkçe Açıklamalı Kirmancca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul 2013.

Roşan LEZGİN, *Dersê Ziwani*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2012.

Roşan LEZGİN, *Ji Bo Kurmancan Bi Awayê Muqayeseyî: Gramera Kirdkî (Zazaki)*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Sebahattin GÜLTEKİN, *Ro Ser Zarawaya Kirmancki Xebata Grameri*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

Seid VEROJ, *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî/Hevberkirina Gramera Zazakî û Kurmancî*, Ava Yayınları, İstanbul 2014.

Serkan OĞUR, *Farsça-Zazaca-Kirmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2014.

Serkan OĞUR, *Zazakî/Kirmanckî Destûr (Gramer) Be Qesey Kerdenê*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2014.

Turan ERDEM, Orhan ERDEM, *Dersên Kurdi-Zazaki û Sonûki*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012.

VATE ÇALIŞMA GRUBU, *Raştnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2005.

2.9. Dinî Eserler (Mevlid, Siyer, Divan, Meal)

Bediüzzaman Said Nursi, *Mûcîzeyê Ehmediye* (Zazacaya çeviren Mehmet YERGİN), Zehra Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bediüzzaman Said Nursi, *Rîsaleya Birariye* (Zazacaya çeviren Serdar BEDİR-XAN), Zehra Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bediüzzaman Said Nursi, *Rîsaleya Nêweşan* (Zazacaya çeviren Bedirxan İSLAMOĞLU), Zehra Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bediüzzaman Said Nursi, *Rîsaleyê Îxlasî* (Zazacaya çeviren Serdar BEDİR-XAN), Zehra Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bediüzzaman Said Nursi, *Vateyê Qijekî* (Zazacaya çeviren Serdar BEDİR-XAN), Zehra Yayıncılık, İstanbul 2014.

Bilal-Feqi ÇOLİĞ, *Mewlîdê Peximbêr - Qey Tutonê Zazon*, Diwan Yayıncılık, İstanbul 2012.

Ehmedê XASÎ, *Mewludê Nêbi*, Lityografya Matbaası, Diyarbakır 1899.

Feqi ÇOLİĞ, *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*, Astun Neşriyat, İstanbul 2014.

Hesen EN-NEDVÎ, *Qê Tûton Hîkayet û Cuyayîşê Peximberon* (Zazacaya çeviren Feqi ÇOLİĞ), Diwan Yayıncılık, İstanbul 2013.

Mılla Cımayo BABIJ, *Sîyerê Nebî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2009.

Molla Ehmedê XASÎ, *Mewlîd*, (Transkripsiyon W. K. MERDİMİN), Hivda İletişim, İstanbul 2008.

Molla Ehmedê XASÎ, *Mewlîdê Kirdî*, (Transkripsiyon Roşan LEZGİN), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2013.

Molla Ehmedê XASÎ, *Mewlûdê Nebî*, (Transkripsiyon MİHANÎ), Fırat Yayınları, İstanbul 1994.

Molla Kamil PUEXÎ, *Mewlidi Nebi*, İstanbul 2003.

Molla Mehemed Ali HUNÎ, *Mewlîd*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Molla Mehemedê MURADAN, "Mewlîdî Zazakî", *Vate*, İstanbul, Payiz 2003, s.18-32.

Molla Muhammed KAVARÎ, *Mewlûdî Zazakî*, İstanbul 2005.

Usman Efendiyo BABIJ, *Biyîşê Pêxemberî*, (Transkripsiyon Mîhemed MAL-MİSANIJ), *Hêvî Dergisi*, 4.Sayı, Fransa 1985.

Saidê Nursi, *Vateyê Qijkekî* (Zazacaya çeviren Serdar BEDÎRXAN), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2010.

2.10. Folklor/Halk Edebiyatı

Ali Aydın ÇİÇEK, *Sayê Marû-Estanikanê Xinis û Tekmanî Ra*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.

Ali BEYTAŞ, *Şaîsmayîl (Estanikanê Gingimî Ra)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.

Akman GEDİK, *Gingim Zerreyê Ma De*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Çetin SATICI, *Şalîl û Bilbil*, Köln 2007.

Efendi YILDIZ, *Pasa Vilhê Usar*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Feyza ADABEYİ, *Estanekanê Sêwregi Ra*, Vate Yayınevi, İstanbul 2005.

Hawar TORNECENGİ, Mustafa DÜZGÜN, *Tayê Lawikê Dêrsimi*, Berhem Yayınları, Ankara 1992.

Hesen UŞËN, *Lawikê Dêrsimi-1*, Almanya 1992.

Hesen UŞËN, *Lawikê Dêrsimi-2*, Almanya 1992.

Hüseyin BALLIKAYA, *Dêvo Kor, Estanikanê Gingimî Ra*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010.

Hüseyin BALLIKAYA, *Hemedok*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Hüseyin ÇAKMAK, *Sanika Keçeleki*, Kalan Yayınları, Ankara 2011.

İsmet BOR, *Vistonikê Dadîye Mi*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

İhsan ESPAR, *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Koyo BERZ, *Ewro Şori Meştî Bêri*, İremet Yayınları, Stockholm 1996.

Koyo BERZ, *Na Xumxuma*, Jina Nû Yayınları, 1988.

Koyo BERZ, *Sîyamed û Xeca*, APEC Yayınları, İsveç 1993.

Memê KOÊKORTA, *Berxa Mi Xerîbîye De*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Memê KOÊKORTA, Hamdi ÖZYURT, *Daka Pire u Lüya Dızde*, Tij Yayınları, İstanbul 1998.

Mihemed MALMİSANIJ, *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*. Jina Nû Yayınları, 1991.

Mihemed MALMİSANIJ, *Pîre û Luye*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Mihani LİCOKİC, *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.

Munzur ÇEM, *Luye Bê Biza Kole Ra*, Komkar Yayınları, Köln 1998.

Munzur ÇEM, *Tayê Kilamê Dêrsimî*, Stockholm 1993.

Murat ÇİÇEK, *Mêşa Dengize*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ, *Sanikanê Mamekîye Ra*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2013.

Kadri YILDIRIM, İbrahim BİNGÖL, Roşan LEZGİN, *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2012.

Rosan HAYIG, *Mahmeşa*, Tij Yayınları, İstanbul 2007.

Roşan LEZGİN, *Sanikanê Dîyarbekirî Ra Guldesteyêk*, Enstituya Kelepûrê Kurdî, Duhok 2009.

Samed BEHRENGÎ, *Jü Şeftaliye Hazar Şeftali* (Zazacaya çeviren Hawar TORNÊCENGÎ), Tij Yayınları, İstanbul 2001.

Siyamend MÎRVANÎ, *Kal Mûsênî Zeydûnû*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.

Seyidxan KURIJ, *Arwûn û Lûy-Sonikî Çoligî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014.

Seyidxan KURIJ, *Deyîrê Çewlîgî*, Nas Ajans, İstanbul 2014.

Seyidxan KURIJ, *Filît û Gulîzar*, Weqfa Kurdî Ya Kulturî Stockholmê, Stockholm 2004.

Seyidxan KURIJ, *Wayê Hot Birayûn-Sanikan û Deyîranê Çewlîgî Ra*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2002.

Suphi AYDIN, *Henarek*, APEC Yayınları, Stockholm 2013.

VATE DERGİSİ, *Sanikê Vateyî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009.

Vedat DALOKAY, *Bıza Kole* (Zazacaya çeviren Hawar TORNÊCENGÎ), Tij Yayınları, İstanbul 2000.

Wedat KAYMAK, *Istanekê Zazaki-Zazaca Hikâyeler*, Heddekel Yayınevi, Stockholm 1994.

Xal ÇELKER, *Welat Ra Şanikê Şani*, Tij Yayınları, İstanbul 2005.

2.11. Hikâye / Öykü

Abdullah ESEN, *Kuçeya Hunerî*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

Ahmet CANA, *Meselê/Hikâyeler*, Asil Yayın Dağıtım, 2010.

Ahmet SAY, *Ca Yo Ke Tîj Ti Ra Bena Vila-Hikayeyê Çewlîgî*, (Zazacaya çeviren Seyidxan KURIJ), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.

Ali Aydın ÇİÇEK, *Lêl*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Ali Aydın ÇİÇEK, *Teberik*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010.

Ali BEYTAŞ, *Solê Sûrî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

Ali Rıza KALAN, *Lêlê Şodirî de Yew Rayîrwan*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Antoine DE SAINT, *Şazadeo Qıckek*, (Çeviren Mesut Keskin), Almanya 2009.

Bedriye TOPAÇ, *Bero Sûr*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2012.

Burçin BOR, *Hêvîya Macire*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Deniz GÜNDÜZ, *Hîkayeyê Koyê Bîngolî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

Enwer YILMAZ, *Tî Dejêko Bêwayîr î*, Tevn Yayınları, İstanbul 2014.

Erkan TEKİN, *Sewdaya Belekine*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Franz KAFKA, *Bedilîyayîş* (Zazacaya çeviren Jêhatî Zengelan), Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Faysal BOZKURT, *Estanekan de Cuyayîşî Ma*, J&J Yayınları, Diyarbakır 2014.

Hakkı ÇİMEN, *Budelaê Gırşi*, Pir Yayınları, İstanbul 1996.

Hamdi ÖZYURT, *Divdiv*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2002.

Hikmet ÇALAĞAN, *Ters*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Hüseyin KARAKAŞ, *Omid Esto*, Vate Yayınevi, İstanbul 2006.

Hüseyin KARAKAŞ, *Zere Ra*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

Jehati ZENGELAN, *Gorse*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.

İhsan ESPAR, *Beyî Se Bena?*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.

İsmet BOR, *Estareyê Koyê Hesarî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

Kemal ASTARE, *Cer Hard, Cor Asmen*, Doz Yayınları, İstanbul 1994.

Kemal ASTARE, *Gulbahare*, Bonn 1995.

Kemal ASTARE, *Zonê Gulu de Qesei*, Kalan Yayınları, Ankara 2011.

Lorin DEMİREL, *Vîndîbîyaye*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Medet CAN, *Hêgayo Bêwahêr*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2012.

Mehmûd NÊŞÎTE, *Çakêto Sipî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.

Memê KOÊKORTA, *Reuka Doy*, Tîj Yayınları, İstanbul 2001.

Mikail ASLAN, *Hayîg*, Fam Yayınları, İstanbul 2013.

Munzur ÇEM, *Hewnê Newroze*, Vate Yayınevi, İstanbul 2005.

Murad CANŞAD, *Hesê Mişî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Murad CANŞAD, *Xafilbela*, Vate Yayınevi, İstanbul 2008.

Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ, *Pîye Mi Kemane Cinitêne*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Roşan LEZGİN, *Binê Dara Valêre De*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2012.

Roşan LEZGİN, *Ez Gule Ra Hes Kena*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.

Roşan LEZGİN, *Halîn*, Komal Yayınları, İstanbul 2006.

Roşan LEZGİN, *Tarîyîya Adirî De*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2012.

Serdar ROŞAN, *Dara Gozê*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Seyidxan KURIJ, *Grev*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Şeyda ASMİN, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Ömer Faruk ERSÖZ, *Berenge*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

Yismayıl MİRZA, *Hedîrê Mî Nino*, İstanbul 2011.

Yismayıl MİRZA, *Hevalê Roza Tenge*, İstanbul 2013.

Zülfükar AYYILDIZ, *Hersê Zerrî*, Şanlıurfa 2014.

2.12. Mizah/Fıkra/Bilmece

Daimi DOĞAN, *Huyayîş Karode Şorişgêrane yo*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

İlhami SERTKAYA, *Tayê Bihuyîme*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

Kemal ASTARE, *Musqulki u Kai*, Zed Yayınları, İstanbul 1996.

Mustafa DÜZGÜN, Muzır COMERD, Hawar TORNÊCENGİ; *Dêrsim de Dıwayi, Qesê Pi-Kalikan, Erf u Mecazi, Çibenoki, Xeletnaeni*, Ankara 1992.

VATE DERGİSİ, *Nika Wextê Huyayîşî yo*, Vate Yayınları, İstanbul 2008.

Xal ÇELKER, *Ebe Yaraniye Kewtime Rae*, Tij Yayınları, İstanbul 1998.

2.13. Roman

Cengiz ASLAN *Moriber*, Kardelen Yayıncılık, İstanbul 2011.

Daniel DEFOE, *Robinson Crusoe* (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), Stockholm 2005.

Deniz GÜNDÜZ, *Kalaşnîkof*, Vate Yayınevi, İstanbul 2013.

Deniz GÜNDÜZ, *Kilama Pepûgî*, Vartan Yayınevi, Ankara 2000.

Deniz GÜNDÜZ, *Soro*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010.

Hesen DİLAWER DÊRSİM, *Deyndar*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.

Hraçya KOÇAR, *Hesrete* (Zazacaya çeviren Sait ÇİYA, Xal ÇELKER), Tij Yayınları, İstanbul 1999.

İlhami SERTKAYA, *Kilama Şilane*, Pêri Yayınları, İstanbul 2007.

İlhami SERTKAYA, *Sosine û Gulîzare*, Vate Yayınevi, İstanbul 2013.

Jehati ZENGELAN, *Zifqêra Berî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009.

Maksim GORKİ, *Karkerê Noni* (Zazacaya çeviren Kemal AKAY), Tij Yayınları, İstanbul 1999.

Medet CAN, *Barkerdena Zerrî*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2012.

Munzur ÇEM, *Gula Çemê Pêrre*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.

Sait ÇİYA, *Her Çi Beno Sanıke*, Tıj Yayınları, İstanbul 2001.

Victor HUGO, *Notre Damea Parîsî* (Zazacaya çeviren J. İhsan ESPAR), Stockholm 2005.

Yismayıl MİRZA, *Sılema-1*, Maya Matbaası, İstanbul 2004.

2.14. Röportaj

Hakkı ÇİMEN, *Torne Sey Rızay Qesey Keno*, Pir Yayınları, İstanbul 1997.

Hıdır AYAÇ, *Danoğê 38i*, Tıj Yayınları, İstanbul 2009.

Hüseyin ÇAĞLAYAN, *38 Ra Jü Pelge*, Tıj Yayınları, İstanbul 2003.

Mehmet GÜLMEZ, *Dersim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza*, Zed Yayıncılık, İstanbul 1996.

Mihemed MALMİSANIJ, *Mi Şêx Seîd Dî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009.

Munzur ÇEM, *Kulê 38i*, Komkar Yayınları, Köln 1998.

VATE DERGİSİ, *Veng û Vate*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009

2.15. Seyahatname

ANDRANİK, *Dêrsim, Raywanî û Cografya*, (Zazacaya çeviren Roşan LEZ-GİN), Vate Yayınevi, İstanbul 2010.

2.16. Sözlük

Abdurrahman UÇAMAN, Seid VEROJ, *Ferheng-Vajname: Kurmancî-Hewramanî-Dimilî-Senendajî*, War Yayınları, İstanbul 2002.

Ahmet KASIMOĞLU, *Ferhanga Navên Nebatan A Kurdî-Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin 2013.

Ali EKİCİ, *Türkçe-Zazaca Sözlük*, Kardelen Yayıncılık, İstanbul 2010.

Çeko KOCADAĞ, *Kirmanckî (Zazakî)-Kurmancî, Kurmancî-Kirmanckî (Zazakî) Ferheng*, Komkar Yayınevi, Berlin 2010.

Harun TURGUT, *Türkçe-Zazaca Sözlük*, Do Yayınları, İstanbul 2008.

Harun TURGUT, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Tıj Yayınları, İstanbul 2001.

Hüseyin ÇAKMAK, *Türkçe-Dersimce (Kirmanckî/Dımılki/Sobê) Sözlük*, Kalan Yayınları, Ankara 2004.

İbrahim BUKAN, *Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler*, Seresur Yayınevi, Ankara 2011.

Kamber AKBALIK, *Ferhengê Kirmanckî-Tırki/Türkçe-Kirmanckî Sözlük*, El Yayınları, İstanbul 2011.

Mehmet AYDAR, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2003.

- Mesut ÖZCAN, *Dersim (Zaza) Atasözleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- Mesut ÖZCAN, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.
- Mihemed MALMİSANIJ, *Ferhengekê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî*, Stockholm 1997.
- Mihemed MALMİSANIJ, *Zazaca-Türkçe Sözlük/Ferhengê Dımulki-Tırki*, Jina Nû Yayınları, Uppsala 1987.
- Munzur ÇEM, *Ferhengê Kurdî-Tırkî (Zazakî)*, Stockholm 1994.
- Musa CANPOLAT, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Can Matbaacılık, İstanbul 2006.
- Mustafa BALI, *Ferheng Zazakî-Tırkî/Zazaca-Türkçe*, Berdan Matbaası, Diyarbakır 2013.
- Orhan ERDEM, Turan ERDEM, *Zazakî-Tırkî/Tırkî-Zazakî Ferheng*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Osman ASLANOĞLU, Bedirhan İSLAMOĞLU, Zeki GÜRÜR, Hayrullah ACAR, Evren ASLANOĞLU (Komisyon), *Ferhenga Pirzimanî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2011.
- Roşan HAYIG, Brigitte WERNER, *Zazaca-Türkçe/Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, Tij Yayınevi, İstanbul 2012.
- Roşan LEZGİN, *Ferhenê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2005.
- Roşan LEZGİN, *Türkçe-Kürtçe (Zazaca) Sözlük, Ferheng Kurdî (Zazakî)-Tırkî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Seid VEROJ, *Ferheng: Kurmancî-Dimilî-Tırkî/Tırkî-Kurmancî-Dimilî*, War Yayınları, İstanbul 2003.
- VATE ÇALIŞMA GRUBU, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tırkî, Kirmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2009.
- VATE ÇALIŞMA GRUBU, *Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, Ferhengê Tırkî-Kirmanckî (Zazakî)*, İstanbul 2009.
- VATE ÇALIŞMA GRUBU, *Ferheng/Sözlük Türkçe-Kirmancca/Kirmanckî-Tırkî* (Cep Boy Sözlük) Vate Yayınevi, İstanbul 2013.
- Zılfı SELCAN, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2013.
- Zülfükar AYYILDIZ, *Vatenên Verênandê Ma-Zazaca Atasözleri ve Deyimler*, Elif Matbaası, Şanlıurfa 2013.
- 2.17. Şiir**
- Akman GEDİK, *Roj Ma De Şewle Dano*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.
- Ali Himmet DAĞ, *Mısaibê Mı Mase*, Hollanda 2002.

- Ali ŞEKER, *Hayleme-Kilama Vayî*, İzmir 2011.
- Berfin JÊLE, *Çimê Eşqî To Dero*, Pêri Yayınları, İstanbul 2013.
- Bedriye TOPAÇ, *Wextê Heskerdişî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Çetin SATICI, *Azebe*, Si Yayınları, İstanbul 2002.
- Çetin SATICI, *Roja Sipîye*, Elma Yayınları, İstanbul 2003.
- Deniz DOĞAN, *Gulsaê*, Tij Yayınları, İstanbul 2013.
- Deniz DOĞAN, *Perperık*, Tij Yayınları, İstanbul 2010.
- Deniz GÜNDÜZ, *Xapxapik*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.
- Ehmed ARİF, *Mi Hesreta To Ver Qeydûbendî Kerdî Kehan*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.
- Eziz GUL, *Dalpeya Cemedjeyên*, Aram Yayınları, İstanbul 2013.
- Fahri ERGUN, *Diza Sêregî*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Fahri ERGUN, *Na Fin Do Bibo*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Fahri ERGUN, *Zuwan Vinîbose*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Faruk İREMET, *Zeritenık*, İremet Yayınları, Stockholm 1996.
- Hawar TORNÊCENGÎ, *Rozê Yena*, Tij Yayınevi, İstanbul 1999.
- Hasan YILDIZ, *Pukeleka*, Tij Yayınları, İstanbul 2005.
- Hasan YILDIZ, *Xatır Be Tu*, Bezuvar Kitaplığı, İstanbul 2014.
- Haspi AYDIN, *Sarcon Newi*, Hamburg 2014.
- İbrahim DOĞAN, *Heskerdena Mi*, 2013
- İlhami SERTKAYA, *Min Hesretan De Mevirde Meso*, Hollanda 2002.
- İlhami SERTKAYA, *Zerîya Min To De Mend*, Afiş Yayınları, Hollanda 2003.
- İhsan ESPAR, *Dilopê Zerrî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2008.
- İhsan ESPAR, *Sanikêka Heskerdişî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2014.
- Kamer SÖYLEMEZ, *Adir û Asme*, Piya Kitaplığı, İstanbul 1995.
- Kemal ASTARE, *Destur Bîde*, Tij Yayınları, İstanbul 2003.
- Kemal ASTARE, *Gome*, Piya Kitaplığı, İstanbul 1995.
- Kemal ASTARE, *Gulistan*, Can Yayınları, İstanbul 2006.
- Kemal ASTARE, *Hazar Dengızê Zerrê Mı de*, Stockholm 1991.
- Koyo BERZ, *Dêrsım*, İremet Yayınları, Stockholm 1996.
- Koyo BERZ, *Kole Nêba*, İremet Yayınları, Stockholm 1995.
- Mahir ÇİÇEK, *Surbelek*, Yıldız Kitaplar, İstanbul 2013.
- Mahmud Arif AYÇİÇEG, *Ha Vaj Ha Vaj*, Kayhan Matbaası, İstanbul 2013.
- Memê KOÊKORTA, *Lawıka Cırê Vacı*, Medya Yayıncılık, İstanbul 1997.

- Memê JÊLE, *Sarei Gınay Goni Ro*, Tij Yayınları, İstanbul 2007.
- Mehmet Mehdi ÖZSOY, *Dîwan*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.
- Mihemed MALMÎSANIJ, *Herakleitos*, Jîna Nû Yayınları, Uppsala 1988.
- Mihani LICOKIC, *Axînê Min Welat*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.
- Mikail ASLAN, *Kılamê Çemi*, Tij Yayınları, İstanbul 2012.
- Newzat VALÊRÎ, *Dejê Nîmîteyî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2009.
- Nurettin DURMAN, *Tîjbazî*, (Zazacaya çeviren Hasip BİNGÖL), Erguvan Yayınevi, İstanbul 2012.
- Ömer Faruk ERSÖZ, *Kekû*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Ömer XEYAM, *Rubaiyat*, (Zazacaya çeviren Gulê MAYÊRA), Do Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Sait ÇİYA, *Kıtabi Her Çi Nênusnenê*, Dersim Yayınları, İstanbul 2014.
- Rodi ZÎNAR, *Çarîn-Çarikîy*, Tevn Yayınları, İstanbul 2010.
- Roşan LEZGİN, *Dêsan De Sûretê Ma Nîmite*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Safiya PAK, *Xeribey ıd Keye dı*, İremet Yayınları, Stockholm 1997.
- W. K. MERDİMİN, *Dîwan*, Vate Yayınevi, İstanbul 2004.
- Wıslıv PİRBAB, *Derdê Hîris û Heştî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Xal ÇELKER, *Duri Şiya Nezdi Ama*, Tij Yayınları, İstanbul 2000.
- XEYRÎ, *Kesreta Zerrê Mı*, Tij Yayınları, İstanbul 2003.
- Xıdırê BAŞI, *Gula Xizirî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.
- Zülküf KİŞANAK, *Delala Çimrengîne Rê Qesîdeyî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.
- 2.18. Tiyatro**
- Berfin ZENDERLİOĞLU, Mirza METİN, *Mêrdeyê Şewe* (Zazacaya çeviren Roşan LEZGİN), Avesta Yayınları, İstanbul 2011

Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni (Historical Development of Storytelling of Modern Zazakî)

Yusuf AYDOĞDU¹

Özet

Bu çalışmadaki temel amacımız, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Zazacanın, harcanan çok özel gayretlerle nasıl güçlü bir edebiyat dili oluşturduğunu gösterme çabasıdır. Çalışmamızın temel noktasını Zaza hikâyeciliğinin tarihsel serüveni oluşturmaktadır. *Zazaca*’nın modern anlamda ilk hikâye örnekleri 1970’li yılların sonunda verilmeye başlanmıştır. *Malmîsanij* tarafından 1979’da *Tirej* dergisinin ikinci sayısında kaleme alınan *Engîştê Kejê* (Keje’nin Parmakları) adlı hikâye modern anlamda ilk Zazaca hikâye kabul edilmektedir. Bu eserin yazıldığı tarihten sonra, Türkiye’de 1980 İhtilali’nin etkisiyle oluşan çeşitli baskılar Kürtçenin ve dolayısıyla Zazacanın gelişimini engellemiştir. Bu sebeple Zazaca yayınlanmış ilk hikâye kitabına ancak 2000’lerin başlarında rastlamaktayız. Türkiye’deki demokratikleşme süreci ile birlikte Zazaca yazılmış eser sayısında ve Zaza hikâyeciliği alanında da bir canlanma yaşandığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Sanat, Edebiyat, Hikâye, Dergicilik,

Abstract

Our main aim is to indicate how Zazaki which is faced with danger of extinction changed into a powerful literary language with very special efforts. The present study is based on the historical development of the storytelling in Zazakî language. The first modern stories in Zazakî language are started to be

1 Yusuf Aydoğdu, Bingöl Üniversitesi YDE Enstitüsü, Araştırma Görevlisi.

published after 1970s. The first Zazakî short story Engıştê Kejê (Keje's Fingers) by Malmîsanij published in the second edition of the Tirej magazine in 1979 is accepted to be the first Zazakî story in modern sense. After this work, because of the pressure on Kurdish language, story books have been started to be met since the early 2000s. It can be stated that Zazakî language experiences a revival with the democratization process in Turkey.

Keywords: Zazakî, Art, Literature, Story, Magazine Business

Giriş

Türkiye'deki demokratikleşme süreci ile birlikte Zazaca yazılmış eser sayısında ve Zaza hikâyeciliği alanında da bir canlanma yaşandığını söylemek mümkündür. Zaza hikâyeciliğinin çeşitli yayınevleri, dergiler, gazeteler aracılığıyla geliştiğini, bu alanlarda eserler kaleme alan Zaza yazarların da kendi edebî birikimlerini ana dilleri ile kaleme aldıklarını görmekteyiz.

Çalışmamızın temel noktasını Zaza hikâyeciliğinin tarihsel serüveni oluşturmaktadır. Bu çalışmanın giriş bölümünde modern hikâyeciliğin dünya edebiyatındaki serüveni kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel noktasını oluşturan ikinci bölümde, Zaza hikâyeciliğinin başlangıcından günümüze kadar geçirdiği tarihsel ve edebî sürece, bu süreç içerisinde yazılan eserlere (içerik-dil/anlatım) ve bu eserlerin yazarlarının edebî kişiliklerine de kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Bu alanda yazılmış toplam 10 esere değinilmiş, bu eserler dil/anlatım ve içerik yönünden okur merkezli bir yöntemle kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Zaza hikâyeciliğinin geçmişten günümüze yaşadığı serüveni, bu alandaki yazarları ve onların eserlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yapılan bu çalışma ile bu alanda yapılacak daha sonraki çalışmalara katkı sunmak, birtakım tespitlere varmak ve çeşitli önerilerde bulunmak hedeflenmektedir.

1. Modern Hikâyenin Serüveni ve Gelişimi

Sanat eseri, insan eli, zihni ve ruhunun yaratıcılığıyla var ettiği suni bir güzellik objesidir. Güzel sanat kollarından biri olan edebiyatın da bu çerçevede düşünülmesi gerekir.² Edebiyatın en önemli türü olan hikâyenin de varoluşsal özellikleri itibarıyla bir kurgu ürünü olduğu, yazarın düşünce ve hayal dünyasının estetik bir yansıması olduğunu belirtmemiz gerekir. “Edebi eser, hiç şüphesiz onu vücuda getiren yazarın hayatı ile tarihi ve sosyal çevresi ile yakından ilgilidir.”³ Her yazarın düşünce dünyasını belirleyen bir sosyal çevre vardır. Yazar da her insan gibi bu sosyal çevrenin içinde büyümüş, yaşanılan bütün top-

2 İsmail ÇETİŞLİ (2008), *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, S:101

3 Mehmet KAPLAN (2008), *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, S:9

lumsal olay ve durumlardan etkilenmiştir. Bu açıdan yazarın kurgu dünyasının oluşmasında onu var eden sosyal çevrenin de etkisi yadsınamaz.

Modern anlamda hikâye için birbirinden farklı birden fazla tanımlama ve adlandırma yapılırsa da kısaca hikâye; gerçek ya da gerçeğe yakın bir olayı aktaran kısa anlatıdır. Kısa olması, sade bir olay örgüsüne sahip olması, genellikle önemli bir olay ya da sahne aracılığıyla tek ve yoğun bir etki uyandırması ve az sayıda karaktere yer vermesi bakımından roman ve diğer anlatı türlerinden ayrılır. *Aktaş/Gündüz* hikâye için şu tespitlerde bulunurlar: “Yaşanmış ya da yaşanabilir olaylar öykü türünün konusunu oluşturur. Her öyküde belli bir olay, olayın geçtiği mekân (yer), olayın gerçekleştiği zaman dilimi ve olayı gerçekleştiren kişiler (kişi kadrosu) bulunur... Öyküler romanlara göre kısadır. Kahramanları bir ya da birkaç kişiden meydana gelir. Öykü kahramanlarının kişilikleri derinliğine incelenmez. Yaşam serüvenlerinin tamamı yerine kısa bir bölümü anlatılır. Tek bir olay etrafında gelişir.”⁴

Hikâye kavramının geçmişten günümüze destan, mesnevi, menkıbe, kıssa, rivayet gibi anlatılar yerine de kullanılması onun günümüzde öykünmek sözcüğünden oluşan “öykü” kavramı gibi içinde sadece öykünmek/taklit etmek anlamlarını içeren dar bir kalıba sokulmasına sebep olmuştur.

Hikâye, tarihsel süreci boyunca sürekli yenilenen, değişime uğrayan, kendiyle hesaplaşmayı beceren en önemli edebi türlerden birisi olarak günümüze kadar varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüştür. Bu türün geçmişte halk hikâyeleri, mesnevi, destan gibi uzun soluklu türler aracılığıyla girişmiş olduğu yolculuk günümüzde de devam etmektedir. Kendisini daha kısa, daha etkin cümlelerle ifade eden, tutarlı ve az sözle yoğun bir anlatım gücü oluşturma çabası içinde olan hikâye, günümüzde de edebi türler içerisinde önemli bir konuma oturmuştur.

19. yüzyıl ile birlikte diğer edebi türlerdeki gelişmelere paralel olarak gelişen hikâye yazarlığı, birbirinden ayrı coğrafyalarda yaşayan ve hikâye yazan yazarlar aracılığıyla çeşitli formlarla karşımıza çıkmıştır. Modern hikâyeciliğin estetik anlamda *olay/vak’a hikâyeciliği/Maupassant tarzı* ile sistemli bir yapıya kavuştuğunu söyleyebiliriz. Fransız yazar *Guy De Maupassant*’ın yazdığı olay merkezli öykülerde olaylar zinciri, kişi, zaman, mekân ögesi nettir. Olaylar belli bir sırayla giriş, gelişme, sonuç şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. Ve okur her zaman kendisini sürpriz bir sona hazırlamak durumundadır. *Maupassant*’ın oluşturduğu bu hikâye tarzının dünya edebiyatının 20. yüzyılın başlarına kadar çok etkili olduğunu görmek mümkündür. Rus hikâye ve oyun yazarı *Çehov*’un eserlerinde olaydan çok insanı ve insanın içinde bulunduğu psikolojik durumu ele alan hikâyeler yazması dünya hikâyeciliğinin yönünü de değiştirmiştir diyebiliriz. *Durum hikâyeciliği/Çehov Tarzı* hikâyecilik olarak adlandırılan bu yeni hikâye

4 Şerif AKTAŞ-Osman GÜNDÜZ (2013), *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, S: 339

türünde olay arka plana itilmiş, eserdeki giriş, gelişme ve sonuç ortadan kalkmış, öyküler insan ruhuna, onun ifade ettiği veya edemediği alanlara yönelmiştir.⁵

Modern hikâye, günümüzde de çeşitli yönlerden değişmeye devam etmektedir. Halk anlatıları ile başlayıp, modern anlamda 19.-20. yüzyıllarda olay ve durum öykücülüğü ile biçimlenen hikâye türü günümüzde de gerçekçi, gerçeküstücü ve modern-postmodern akımların etkisinde yoluna devam etmektedir.

1.1. Modern Zaza Hikâyeciliğinin Başlangıcı ve Gelişimi

Çalışmamızın temel noktasını Zaza hikâyeciliğinin tarihsel serüveni oluşturmaktadır. Zaza hikâyeciliğine değinmeden önce Zaza edebiyatının geçirdiği tarihsel serüvene değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Kürtçeye nazaran yazılı edebiyatı daha geç başlayan Zazacanın bilinen en eski metinleri *Peter İvanoviç Lerch*'in 1857 yılında Petersburg'da yayınladığı eseridir. Kırım Savaşı sırasında esir düşen Zaza kökenli askerleri dinleyip çeşitli derlemeler yapan Lerch'in çalışması, bu edebiyatın ilk yazılı ürünü olma özelliğini hâlihazırda korumaktadır. Zaza edebiyatının bir diğer klasik eseri de kendisi de bir Zaza olan *Exmedê Xasî*'ye ait bir mevlittir. Manzum bir eser olan *Mewlûdê Kirdî/ Mewlûdê Nebî*⁶ adındaki bu eser 1899 yılında Diyarbakır'da basılmıştır.⁷ Bu eserden daha sonra kaleme alınan *Bîyîşa Pêxamberî* adlı *Osman Esad Efendî*'ye (Osman Efendîyo Babij) ait eser ise Celadet Ali Bedirxan tarafından 1933'te Şam'da yayınlanmıştır. 1971'de *Mela Mehmed Elî Hunî*'nin kaleme aldığı 2002'de *Vate* yayınları tarafından basılan *Mewlîd*⁸ adlı eser ise Zaza edebiyatının üçüncü mevlit örneğidir. Mehmet Demirtaş'ın 1975-1977 yılları arasında kaleme aldığı Zazaca bir divanın olduğu ancak eserin henüz basılmadığını da belirtmemiz gerekir.⁹ 1970'lerin sonuna kadar Türkiye'deki toplumsal ve siyasal baskılardan dolayı Zazaca ile basılmış herhangi bir esere rastlanmamaktadır. 1979'da *Malmîsanij* tarafından çıkarılan *Tirej* dergisinde birkaç Zazaca metne rastlanılsa da 1980 askeri darbesinden sonra bu çalışmalar çeşitli baskılar yüzünden eksik kalmıştır.

Zazacanın modern anlamda ilk hikâyeleri 1970'li yılların sonlarında verilmeye başlanmıştır. *Malmîsanij* tarafından 1979'da *Tirej* dergisinin ikinci sayısında yayınlanan *Engîştê Kejê* (Keje'nin Parmakları) adlı hikâye modern anlamda ilk Zazaca yazılmış hikâye kabul edilmektedir.¹⁰ Hikâyede yazar, bir

5 Hece Öykü, Sayı:42, Aralık-Ocak 2011, S:5

6 Mela Ehmedê XASÎ, *Mewlîd*, Hivda Yayınları, İstanbul, 2011

7 Roşan LEZGİN, *Hece Öykü-Çağdaş Kürt Öykücülüğü I*, Sayı:42, Aralık-Ocak 2011, S:65

8 Mela Mehmed Elî HUNÎ, *Kirdkî (Zazakî) Mewlîd*, Vate Yayınları, 2004

9 Ahmet KAYINTU, *Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı*, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 04-06 Mayıs 2012.

10 M. BRÎNDAR, *"Engîştê Kejê"*, *Tirej* Dergisi, Sayı:2, Yıl:1980, İzmir, S:32-37

öğretmenin öğrencileri ile kurduğu sıcak, samimi ilişkileri ve ordunun Kürt köyleri ve köylüleri üzerindeki baskıyı anlatmaktadır. Bu çalışmalardan sonra Türkiye’de askeri darbeden dolayı oluşan kaotik ortam, Zaza edebiyatının gelişmesi bir tarafa Kurmancca ve Zazaca konuşmayı tamamen yasaklayan bir sürece doğru evrilir.

Bu süreçten sonra Zaza edebiyatı üzerine eğilen aydın ve sanatçıların önemli bir kısmı Avrupa’ya göç etmek durumunda kalır. Zazaca ile ilgili edebi çalışmaların neredeyse tamamı yine bu aydınlar tarafından Avrupa’daki çeşitli ülkelerde yürütülmeye çalışılır. Bunun bir sonucu olarak Avrupa’da çıkan *Çira* dergisinin üçüncü sayısında *J. Îhsan Espar*’a ait bir hikâye yayınlanır. ‘Derdê Dewrêşî’ (Dervişin Derdi) adlı bu uzun hikâyede, 1970’li yıllarda Diyarbakır’ın sosyal, siyasi ortamı ve devlet baskısı, Türkçeyi yarım yamalak bilen Kürt bir mahkeme kâtibi ve onun ailesi ve çevresiyle yaşadıkları üzerinden verilir. Bu hikâye Türkiye’de 2005’te yayınlanır.

1995’te Avrupa’da Zazaca ve Kurmanci hikâyeler yazan bir diğer yazar olan *Serdar Roşan*’ın iki hikâyesi önce 1994’te *Armanc*, *Roja Nû* adlı dergilerde Kurmanci yayınlanır. Daha sonra yazar, bu hikâyelerini Zazacaya çevirerek *Çira* dergisinin 2. ve 5. sayılarında yayınlar. 1995’te *Çira*’nın 2. sayısında *Bircanê Diyarbekirî ra Mektubêke* (Diyarbakır Burçlarından Bir Mektup) ardından 1996’da *Gozêre* (Ceviz Ağacı) adlı hikâye *Çira* dergisinin 5. sayısında yayınlanır. Bu iki hikâye de Türkiye’de okuyucuları ile 2005’te buluşur.¹¹

Yine 1996’da Avrupa’da çeşitli ülkelerinde yaşayan aydınların bir araya gelmesiyle oluşturdukları *Vate* adlı Zazaca dergi, Zazacanın standartlaşması çalışmalarına verdiği katkının yanında hikâyelerini Zazaca kaleme alan genç yazarların da eserlerini yayınladıkları ortak bir durak haline gelmiştir. Bu dergide hikâyeler yayınlayan genç Zaza yazarların hikâyeleri daha sonra kitaplaştırılarak yayınlanır. *Vate* dergisinin Zaza edebiyatının gelişmesinde çok ciddi katkılar sağladığını, birçok genç yazar yetiştirdiğini görmekteyiz. Bu genç yazarların çoğunun 2000’li yıllardan sonra Zazacanın standartlaştırılması ve geliştirilmesi için ciddi katkılar sağladığını söyleyebiliriz.

1.1.1. Zaza Hikâyeciliğinde Başlıca Yazarlar ve Onların Eserleri

İlk hikâyelerini *Vate* dergisinde yayınlayan yazarlardan *Roşan Lezgin*, 1996’dan bu yana Zaza edebiyatının çok yönlü yazarlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazete, dergicilik, öykü ve şiir yazarlığı, editörlük, dilbilgisi, çevirmenlik gibi birçok alanda faaliyet gösteren yazar; Zazaca, Kurmanci ve Türkçe gibi üç dilde eserlerini kaleme almaktadır.

11 Roşan LEZGİN, *Hece Öykü-Çağdaş Kürt Öykücülüğü I*, Sayı:42, Aralık-Ocak 2011, S:65

Roşan Lezgin'in ilk hikâye kitabı *Binê Dara Valêre de*¹² (Söğüt Ağacının Altında) 2002'de yayınlanır. Eser "*Huzna*", "*Xozî Bîyê Zafî*", "*Rem*", "*Baba*", "*Binê Dara Valêre de*", "*Îtîraf*", "*Şewa Sîpî*", "*Dîyarbekir Seranser Eşq*", "*Şîyayîş*", "*Tewî*" adlı 10 öyküden oluşmaktadır. Bu eserinde yazar, hikâyelerini çoğu zaman şiirsel bir dil ve söylemle aktarır. Bu hikâyelerde ön plana çıkan temler; hüznün, ayrılık acısı (babanın yokluğu), toplumdaki kadının konumu ve kadın sorunu, Diyarbakır sevgisi, aşk ve yer yer erotizmdir. Bu hikâyelerin okuru içine çeken, gerçekçi ve sıcak bir dilinin olduğunu, kahramanların çok yönlü tasvirlerle tanıtıldığını söylemek mümkündür. Örneğin; "*Şewa Sîpî*" adlı öykü çok şiirsel tasvirlerle başlar. "*Xozî Bîyê Zafî*" adlı öyküde Heso Puskul adlı bir tip vardır. Bu tipin özellikleri çok canlı bir biçimde tasvir edilir. "*Dîyarbekir Seranser Eşq*", adlı öyküde yazarın şehir, mekâna olan sevgisi tasvirlerine ve anlatımına yansır.

Lezgin, birinci eserinin ardından 2006'da *Halîn'i*¹³ (Yuva), 2007'de *Ez Gule ra Hes Kena'ı*¹⁴ (Ben Güllü Severim), 2012'de *Tariyîya Adirî de*¹⁵ (Ateşin Karanlığında) adlı öykü kitaplarını yayınladı. *Halîn*'de 13, *Ez Gule ra Hes Kena*'da 32, *Tariyîya Adirî de* da ise 12 öykü mevcuttur.

Halîn'de; "*Wayîrê Zimbêlan*", "*Hêrsê Sitûna Mermere*", "*Tena Estarey Şahîd Bîy*", "*Kema Hewirsî*", "*Mergê Yew Kutikê Esîlî*", "*Elametê Qîyametî*", "*Birîna ke Çareyê Mi De Ya*", "*Pêrodayîşê Kutikan*", "*Perşe*", "*Xayîn*", "*Ser-kewtena Zerancan*", "*Ziwano Mehellî*", "*Halîn*" adlarında toplam 13 hikâye bulunmaktadır. Deniz Gündüz, Lezgin'in bu hikâyelerinden yola çıkarak şu tespitlerde bulunur; R. Lezgin'in hikâyeleri unutulmaya yüz tutmuş bir dilin ilk örneklerindendir. Lezgin'in estetik açıdan diğer dillerdeki hikâyecilerden geri kalan hiçbir yanı yoktur. Hatta Lezgin'in dar bir alan içerisinde zengin bir edebi eser yaratmaya çalıştığını söyleyebiliriz.¹⁶

R. Lezgin'in hikâye dünyasında konu çeşitliliği dikkat çekmektedir. Bu hikâyelerin çoğunda mizah/alegori ve eleştiri iç içe geçmiş, hikâyeler öğretici bir tavırdan uzak şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Lezgin'in hikâyelerinde mekân, genel itibarıyla yaşadığı şehir olan Diyarbakır ve çevresidir. Burada seçilen mekân ile hikâyelerin içeriği arasında sıkı bir doku vardır. Lezgin'in toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahip olduğunu, bu sebeple sisteme, var olan kurulu düzene dair eleştirisi Diyarbakır üzerinden sembolize edilmeye çalışılmıştır.

12 Roşan LEZGİN, *Binê Dara Valêre de*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2012

13 Roşan LEZGİN, *Halîn*, Komale Matbaası, İstanbul, 2006

14 Roşan LEZGİN, *Ez Gule ra Hes Kena*, Vate Yayınları, İstanbul, 2007

15 Roşan LEZGİN, *Tariyîya Adirî de*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2012

16 Deniz GÜNDÜZ, "*Vateyo Verên*", *Halîn*, Komal Yayınları, 2006

Lezgin'in hikâyelerinde merak duygusu her zaman canlı tutulmaya çalışılır. Olay hikâyeciliğın vazgeçilmez unsuru olan merak unsuru ve sürpriz sonlar Lezgin'in eserlerinde de sıkça karşımıza çıkar.

Lezgin'in eserlerinde dil sıkı bir dokuya sahiptir. Yazarın sıkça başvurduğu deyimler ve özlü sözlerin varlığı, edebi sanatların çok doğru ve yerinde kullanımı, dilin bütün imkânlarının belli sınırlılıklara rağmen çok başarılı bir şekilde kullanılması, yazarın Zazaca üzerindeki hâkimiyetini göstermektedir.

Zaza hikâyeciliğında bir diğer ön plana çıkan şahsiyet *Deniz Gündüz*'dür. Gündüz'ün, 2004'te kaleme aldığı *Hikayeyê Koyê Bîngolî*¹⁷ (Bingöl Dağı Öyküleri), adlı hikâyesi dışında *Kılama Pepûgî*¹⁸ ve *Soro*¹⁹ *Kalaşnikof*²⁰ adlı iki romanı da bulunmaktadır. Ayrıca Gündüz'ün Zazaca dilbilgisi alanında da çalışmalarının olduğunu belirtmeliyiz. Gündüz'ün edebiyatın en kapsamlı türü olan roman alanındaki başarısı, onun özelde Zazaca, genelde edebiyat alanındaki hâkimiyetini göstermektedir.

Gündüz'ün hikâye kitabı “*Nobedar*”, “*Hesrete*”, “*Dara Sosyalîzme*”, “*Zu-reker*”, “*Kûvî*” olmak üzere toplam beş hikâyeden oluşmaktadır. Gündüz, yaşamış hikâyelerden yola çıkarak o döneme ışık tutacak canlı bir o kadar doğal hikâyeleri yörenin diliyle kaleme almaya çalışmıştır. Köy hayatı ve onun getirdiği sorunlar bu hikâyelerin çıkış noktasıdır. Lezgin'e göre Gündüz'ün hikâyelerinde acı ve mizah iç içedir. Onun anlatımlarında halkın yaşadıklarının bir fotoğrafı çekilir. Bu yapılırken de akıcı, betimleyici bir dil kullanılır. Bu açıdan Deniz Gündüz'ün Zaza edebiyatındaki yarattığı edebi anlayışın Yaşar Kemal'i andırdığını söylemek mümkündür.²¹

J. İhsan Espar, da Zaza edebiyatına ciddi katkıları olan bir diğer yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllarca Avrupa'da Zazaca üzerine çalışmalar yapan Espar, eserlerini Zazaca, Türkçe, İsveççe yayınlamıştır. 1997'den beri *Vate* dergisi çalışma grubunda redaktör olarak katkılar sağlayan Espar'ın yayınlanmış 6 kitabı bulunmaktadır. Bunlar; *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*²², *Beyi Se Bena*²³, *Ferhengê Tîrkî-Kirmanckî (Zazakî)*²⁴, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*²⁵, *Dilopê Zerrî*²⁶, *Sanikêka Heskerdişî*, adlı eserlerdir. Bu eserlerden *Beyi Se Bena*, Espar'ın hikâye türündeki eseridir. Bu eser tek ve uzun bir öyküden oluşmaktadır.

17 Deniz GÜNDÜZ, *Hikayeyê Koyê Bîngolî*, Vate Yayınları, İstanbul, 2004

18 Deniz GÜNDÜZ, *Kılama Pepûgî*, Vartan Yayınları, Ankara, 2000

19 Deniz GÜNDÜZ, *Soro*, Vate Yayınları, İstanbul, 2010

20 Deniz GÜNDÜZ, *Kalaşnikof*, Vate Yayınları, İstanbul, 2013

21 Roşan LEZGİN, *Nuştoxê Koyê Bîngolî: Deniz Gunduz*, www. Zazaki.net, 22.08.2014

22 J. İhsan ESPAR, *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, Vate Yayınları, İstanbul 2004

23 J. İhsan ESPAR, *Beyi Se Bena?*, Vate Yayınları, İstanbul 2004

24 J. İhsan ESPAR, *Ferhengê Tîrkî-Kirmanckî (Zazakî)*, Vate Yayınları, İstanbul 2009

25 J. İhsan ESPAR, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, Vate Yayınları, İstanbul 2005

26 J. İhsan ESPAR, *Dilopê Zerrî*, Vate Yayınları, İstanbul 2009

Yazar, bu eserinde köy sorunlarını gerçekçi tasvirler ve derin karakter analizleri ile aktarmaya çalışmıştır. Köylüler ile asker (hükümet yetkilileri) arasındaki ilişkiler tüm çıplaklığıyla aktarılırken, sistemin köylüler üzerindeki baskısı da dolaylı yollardan verilmeye çalışılmıştır. Eser, kişi sayısı ve diyaloglar bakımından hikâye türüne göre çok kapsamlı bir şekilde oluşturulmuştur.

Vate dergisi çalışma grubu içerisinde yer alan ve Zazaca hikâye, roman yazarı Munzur Çem de Zazacanın edebi gelişiminde önemli katkıları olan bir yazardır. Onun 2005'te kaleme aldığı *Hewnê Newroze*²⁷ (Nevruz Uykusu/Rüyası) adlı hikâye kitabında, “*Ben Bulamaç Yemiyol*”, “*Poşmaniye*”, “*Bava Hemedî û Heşê Bezikî*”, “*Qirvan*”, “*Di Vilikê Verê Vare*”, “*Bedelê Xayinîye*”, “*Pîro Kilmek*”, “*Seye*”, “*No Kî Ma Ra Wo*”, “*Rayîrê Kora*”, “*Ceza Tîje*”, “*Rayverê Mîrzayî*”, “*Serbilindîya Evîne û Rojda*”, “*Doktorê Ma*”, “*Tî Kî O Hardo Bimbarek Ra Wa*”, “*Qirvanê Xizirî*”, “*Hewnê Newroze*” adlarında toplam 17 hikâye bulunmaktadır. Munzur Çem’in hikâyelerinde mekân, ağırlıklı olarak Dersim coğrafyasıdır. Bu coğrafyanın köylerinde yaşanan birbirinden ilginç olaylara değinen yazarın edebi açıdan güçlü bir dilinin olduğunu söylemek mümkündür. Kitabın son öyküsündeki Gule adlı kahramanın gördükleri aslında yazarın hayali ve gelecek tasavvurudur. Yazar Kürt coğrafyasının sahip olduğu tüm değerlere karşı olan bağlılığını bu hikâyeyle aktarmaya çalışmıştır.

Murad Canşad, *Xafilbela*²⁸, *Hesê Mişî*²⁹ adlı eserleriyle Zazacaya hikâye alanında katkı sunan bir diğer yazardır. Canşad bu hikâyelerinin tamamını hapis-hanede kaleme almıştır. İlk hikâye kitabı *Xafilbela* 2008’de yayınlandı. Eser “*Ez Hol Zaneno*”, “*Vilaweke*”, “*Ahaa Biradero Xoşewîst!*”, “*Torn*”, “*Qewe*”, “*Kelmîzin*”, “*Keyeyê Roşna û Mîro Kose*”, “*Xafilbela*”, “*Bajarê Ma*”, “*Bostan*” ü “*Heykel*” olmak üzere toplam 12 hikâyeden oluşmaktadır. Lezgin, Canşad’ın hikâyeciliği için şunları belirtir: “Tartışmasız ve mübalağasız, Zaza hikâyeciliği rüştünü bu yazarın kaleme aldığı hikâyelerle ispatlamıştır. Canşad, edebiyatın malzemesini, yöntemini, uygulamasını çok iyi bildiğini bize göstermiştir.”³⁰

Canşad’ın, eserlerinde, çarpıcı tasvirlerle, ironik ve alegorik göndermelere, sürpriz ve çarpıcı sonlara sıkça rastlamaktayız. Lezgin, Canşad ile ilgili yazısında, onun “*Xafilbela*”, “*Keyeyê Roşna û Mîro Kose*”, adlı hikâyelerinde sürrealist bir tarz denediğini bunun da Zaza hikâyeciliği açısından çok mühim ve yenilikçi bir tarz olduğunu belirtir.

Hesê Mişî, Canşad’ın bir diğer hikâye kitabıdır. Eser, “*Şewla*”, “*Eşqê Kerge*”, “*Xemgînîye*”, “*Hesê Mişî*”, “*Purilîyanê Vewre Ver de*”, “*Pitayîşê Zerrî*”, “*Aze û*

27 Munzur ÇEM, *Hewne Newruz*, Vate Yayınları, İstanbul, 2005

28 Murad CANŞAD, *Xafilbela*, Vate Yayınları, İstanbul, 2008

29 Murad CANŞAD, *Hesê Mişî*, Vate Yayınları, Diyarbakır, 2013

30 Roşan LEZGİN, *Edebîyatê ma de eserêko muhîm: Xafilbela*, www.zazaki.net. 06. 08.2009

Ez” olmak üzere toplam 7 hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerinde birbirinden farklı konulara değinen Canşad, “Şewla”da hapishane günlerini aktarırken, “Eşqe Kerge”de gelenekten yararlanarak fabl-masal karışımı bir hikâye aktarır. “Xemgînîye”de hasta bir adam ile ana karakter arasındaki diyaloglar ironik bir anlayışla aktarılır. Hesê Mişî, kitabın en uzun hikâyesidir. Köy hayatının ayrıntılarıyla aktarıldığı bir öyküdür. Bu hikâyede yazar, köy hayatı ile ilgili çok canlı tasvirler yapar. Böylece okur kendini hikâyenin içindeki bir kahraman gibi görür. Genel olarak; Canşad’ın dil ve üslubunun çok sağlam bir yapıyla oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber Canşad’ın toplumcu yazarlara has bir şekilde köy hayatını anlatırken, dolaylı bir eleştiri yapmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Murad Canşad ile aynı durumda, hikâyelerini hapishanede yazarak oluşturmuş *Hüseyin Karakaş*, hikâyelerini *Omid Esto*³¹ ve *Zere Ra*³²’da toplayan bir diğer Zazaca yazar hikâyecidir. *Omid Esto*’da; “*Xewf*”, “*Wayîrê Henîye Mamedî*”, “*Xopan*”, “*Serê Tumê Pîlî ra*”, “*Omid Esto*”, “*Tirankî*” adlarında toplam 6 hikâye mevcuttur. Bir hikâyesi dışında diğer hikâyelerinde köy ve köy hayatını ironik ve mizahi bir dille aktarmaya çalışan yazar, “*Omid Esto*”da hapishaneyi, bir bakıma kendi içinde bulunduğu mekânı yansıtmaya çalışmıştır. Bütün şartlara rağmen ümidinin kaybetmeyen yazarın öyküsünün temi de yarına olan inançtır. Eserin genelinde sıkça kullanılan tasvirlerin eseri akıcı kıldığını, karakterlerin çok canlı bir biçimde yansıtıldığını görmekteyiz.³³

Zaza edebiyatına şiir ve hikâye alanında katkı sunan ve eserlerini hapishaneden yazan bir diğer yazar olan *Ömer Faruk Ersöz*, 2013’te sosyal mesajlarla dolu fabl türünde kaleme aldığı *Kekû*³⁴ adlı şiir kitabını yayınladı. Bu eserinin ardından yine 2013’te hikâyelerini topladığı *Berenge*³⁵ adlı eserini yayınladı. Bu eserde “*Dejo Hîrêlengêz*”, “*Melayê Zele*”, “*Remayîş*”, “*Cehşqazî*”, “*Xerîbîya Memî*”, “*Ziwanê Xerîbkî*”, “*Agir Ketîye Dilê Min*”, “*Xape*”, “*Hewne Xal Taharî*”, “*Weverê Royî*”, “*Vengê Babîye Mî*”, “*Zewajê Gêjî*” adlarında toplam 12 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin çoğu diğer yazarlarda olduğu gibi *Şewçila* dergisinin çeşitli sayılarında yayınlanmış, daha sonra bu hikâyeler bir araya getirilip kitaplaştırılmıştır. Ersöz bu eserlerinde birbirilerinden farklı konular işlemiştir. Ölüm, aile baskısı, köy hayatı, memleket hasreti, yalnızlık, köyden kente göçün getirdiği sorunlar gibi çeşitli konular üzerine yoğunlaşan yazar, anlatıklarının okur üzerinde yaşanmış olaylar olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

31 Huseyin KARAKAŞ, *Omid Esto*, Vate Yayınları, İstanbul, 2006

32 Huseyin KARAKAŞ, *Zere Ra*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2014.

33 Hudaî MORSUMBUL, “*Omid Esto yê Huseyin Karakaş Sero*”, *Şewçila Dergisi*, Sayı:Yaz 2011 S:67-68

34 Ömer Faruk ERSÖZ, *Kekû*, Roşna Yayınları, 2013

35 Ömer Faruk ERSÖZ, *Berenge*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2013

Hikâyelerin ilk dikkate çeken özelliği, yazarın şiirsel bir dilinin olduğu, mekân ve kişi tasvirlerinin çok canlı bir şekilde yapıldığı ve her hikâyenin toplumsal ve siyasal bir mesaj ve eleştiri içerdiği gerçeğidir.

Zaza edebiyatında kadın yazar olarak karşımıza çıkan ilk kişi *Bedriye Topaç*'tır. Topaç, *Şewçila*, *Newepel* gibi dergi ve gazetelerde daha çok şaire kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Topaç'ın 2012'de *Bero Sûr*³⁶ adlı hikâye 2013'te de *Wextê Heskêrdîşî*³⁷ adlı şiir kitabı yayınlandı. Topaç'ın *Bero Sûr* adlı eseri, "*Perrê Pîyî*", "*Ez û Tî*", "*Şefeq Çimanê Ma de bî*", "*Kênayî*", "*Têduştîye*", "*Bero Sûr*", "*Çuwe*", "*Dejê Xerîbîye*", "*Ziyare*", "*Wad*", "*Giranîye Sozî*", "*Eşq Gêj o*", "*Şûra Dirbetine*", "*Şahê Maran*" adlarında toplam 14 hikâyeden oluşmaktadır.

Topaç'ın hikâyeciliğinde dikkat çeken ilk unsur kadının toplumsal kimliğidir. Kadının yalnızlaştırıldığı, erkek egemen toplumda baskı altında tutulduğu gerçeğini yine bir kadın yazarın bakış açısıyla aktarmaya çalışan *Topaç*, kişisel hikayelerden yola çıkarak toplumsal bir yaraya parmak basmayı amaçlar. "*Têduştîye*" adlı hikâyesinde; anne-kız arasındaki konuşmalardan yola çıkarak kadının doğu toplumundaki sosyal konumunu yansıtmaya çalışır. Kadının bu konumunun onu onu yalnızlaştırdığı gerçeğine değinen *Topaç*'ın trajedisi bireysel bir trajedi değil, bütün kadınların trajedisidir. "*Bedriye Topaç'ın Bero Sûr adlı Eserinde Yalnızlık, Alegori ve Metafor*"³⁸ adlı makalesinde Abdullah Çelik; *Topaç*'ın yalnızlık temine yoğunlaştığını, bunu da daha çok kadın ruhunun üzerinden aktardığını belirtir. *Topaç*'ın bir diğer özelliği hikâyelerindeki şiirsel dilidir. Aynı zamanda şaire olan *Topaç*'ın öykülerinde de lirik ve romantik bir anlatımın olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalıştığımız hikâyeciler dışında *Gorse*³⁹ adlı hikâye kitabıyla *Jêhatî Zengelan*, *Teberik*⁴⁰ adlı hikâyesiyle *Ali Aydın Çiçek*, *Kuçaya Hunerî*⁴¹ adlı eseriyle *Abdullah Esen*, *Hêvîya Macire*⁴² adlı eseriyle *Burçîn Bor*, Ahmet Say'ın Türkçe kaleme aldığı *Bingöl Hikâyeleri*⁴³ adlı eseri Zazacaya çeviren Seyitxan Kurij, *Sewdaya Belekine*⁴⁴ adlı eseriyle *Erkan Tekîn*, *Çakêto Sipî*⁴⁵ adlı hikâyesiyle *Mehmûd Nêşite*, *Pîye Mi Kemane Cinitêne*⁴⁶ adlı

36 Bedriye TOPAÇ, *Bero Sûr*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2012

37 Bedriye TOPAÇ, *Wextê Heskêrdîşî*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2012

38 Abdullah ÇELİK, *Hikâyeya Bedriye Topaç Bero Sûr De Tenayîye, Alegorî û Metaforî*, Wêje û Rexne Dergisi, Sayı:1 Subat 2014, S:73-74

39 Jêhatî ZENGELAN, *Gorse*, Vate Yayınevi, İstanbul 2007.

40 Ali Aydın ÇİÇEK, *Teberik*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010.

41 Abdullah ESEN, *Kuçeya Hunerî*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

42 Burçîn BOR, *Hêvîya Macire*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

43 Ahmet SAY, *Ca Yo Ke Tîj Ti Ra Bena Vila – Hikâyeyê Çewlîgî*, (Türkçe'den çeviren Seyidxan Kurij), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.

44 Erkan TEKÎN, *Sewdaya Belekine*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013

45 Mehmûd NÊŞİTE, *Çakêto Sipî*, Vate Yayınevi, İstanbul 2012.

46 Nadîre Guntâş ALDATMAZ, *Pîye Mi Kemane Cinitêne*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

çalışmasıyla Nadîre Guntaş Aldatmaz, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*⁴⁷ adlı eseriyle *Şeyda Asmîn* gibi Zaza edebiyatına ve öykücülüğüne son dönemde katkılar sunan yazarlar, bu edebiyatın gelecekte de varlığını güçlü bir şekilde sürdüreceğini bize göstermektedirler.

Sonuç

Zaza hikâyeciliğinin, ilk örneklerini verdiği 1980'lerden bu yana ciddi bir gelişme içerisinde olduğunu görmekteyiz. Türkiye'deki siyasal ve toplumsal baskılar sonucunda Avrupa'ya göç etmek zorunda kalan aydınların başlattığı Zaza edebiyatı, özelde Zaza öykücülüğü Türkiye'de 2000'li yıllardan sonra Kürt dili üzerindeki baskıların kalkması sonucunda her gün daha hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. Bizzat; *Vate*, *Tij*, *Roşna* ve *Şewçila* gibi yayınevleri ve dergiler etrafında bir araya gelen Zaza yazarları eserlerini bu dergilerde kaleme almaktadırlar.

Zaza hikâyeciliğinde genel olarak; köy hayatı ve sorunları, devlet ve sistem baskısının halk üzerindeki yansımaları, kadının toplumsal kimliği ve kadın sorunu, zorunlu göç ve yarattığı sorunlar, iki dillilik, eğitim sorunları, yalnızlık, aydının yabancılaşması gibi genellikle toplumsal ve siyasal sorunlar ele alınmıştır.

Bu eserlerde sıkça başvurulmuş mekânlar genellikle gerçekçi mekânlardır. Köy, en sık işlenen mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel sebebi, Zazacanın yazılı edebiyatının geç başlamasıdır. Türk Edebiyatının yoğun olarak 1940-1970 yılları arasında geçirdiği toplumcu gerçekçi evre, Zaza edebiyatında yeni yeni ele alınmaktadır. Bununla birlikte Zaza öykücülerinin çoğunun geçmişte yaşanan sorunları unutturmama, hafızayı canlı tutma çabası ve sistemin yarattığı olumsuz özellikleri halka ulaştırmak gibi bir amaç yüklenmeleri, onların bilinçli bir şekilde bu konulara yönelmelerini sağlamaktadır.

Zaza hikâyeciliğinde dil genellikle standart Zazaca ile oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bazı yazarların yetiştikleri bölgenin ağız özelliklerine başvurmalarına rağmen bu ağız özelliklerini de standartlaştırma çabasına girdikleri görülmektedir. Bu da bölgeler arasındaki ses ve sözcük farklılıklarının yazılı edebiyatta ortadan kalkması, Zazacanın belli bir standarda oturması ve gelişmesi açısından çok önemlidir.

Zaza öykücülüğünün gelişmesinde Zazakî yayınlanan dergilerin ve gazetelerin çok önemli bir katkısının olduğunu görmekteyiz. *Vate* dergisinin başlattığı çabanın daha sonra *Şewçila* dergisiyle devam ettiğini, bunlara *Newepel*, *Rojnameye Zazakî* gibi gazetelerin de birçok yönden katkı sağladığını belirtmeliyiz. İlk öykülerini bu dergilerde yayınlayan genç yazarların, bu dergiler vasıtasıyla her geçen

47 Şeyda ASMİN, *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2013.

daha nitelikli eserler verdiklerini, ancak var olan dergi ve gazetelerin nicelik açısından yetersiz olduğu sayılarının da artması gerektiğini belirtmemiz gerekir.

Bu tespitlerin yanında Zaza edebiyatının henüz emekleme çağında olduğunu, zamanla yazarların eserlerini daha farklı kurgusal yöntemler ve temler açısından ele alacaklarını, edebiyatı etkileyen modernist-postmodernist yaklaşımların Zaza edebiyatında da kendisini göstereceğini, bu edebiyatın akademik çalışmalarla daha sistemli bir temel üzerine oturacağı umulmaktadır.

Bibliyografya

Aldatmaz, Neşide Guntaş, *Kirmanckî de Hîkayeya Moderne*, Şewçîla Dergisi, Sayı: 11, Sayfa: 16-17

Aktaş/Gündüz, Şerif/Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları 2013.

Canşad, Murad, *Xafilbela*, Vate Yayınları, İstanbul 2008.

Canşad, Murad, *Hesê Mişî*, Vate Yayınları, Diyarbakır 2013.

Çelik, Abdullah, *Hîkayeya Bedrîye Topaç Bero Sûr De Tenayîye, Alegorî û Metaforî*, Wêje û Rexne Dergisi, Sayı:1 Subat 2014, S:73-74.

Çem, Munzur, *Hewne Newruz*, Vate Yayınları, İstanbul 2005.

Çetişli, İsmail (2008), *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, S:101

Ersöz, Ömer Faruk, *Berenge*, Roşna Yayınları 2013.

Espar, J. İhsan, *Beyi Se Bena?*, Vate Yayınları, İstanbul 2004.

II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 04-06 Mayıs 2012.

Gündüz, Deniz, *Hîkayeyê Koyê Bîngolî*, Vate Yayınları, İstanbul 2004.

Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, 2008.

Karakaş, Huseyin, *Omid Esto*, Vate Yayınları, İstanbul 2006.

Lezgin, Roşan, *Halîn*, Komale Matbaası, İstanbul 2006.

Lezgin, Roşan, *Ez Gule ra Hes Kena*, Vate Yayınları, İstanbul 2007.

Lezgin, Roşan, *Hece Öykü-Çağdaş Kürt Öykücülüğü I*, Sayı:42, Aralık-Ocak 2011, S:67

Lezgin, Roşan, *Edebîyatê ma de eserêko muhîm: Xafilbela*, www.zazaki.net. 06.08.2009

Lezgin, Roşan, *Binê Dara Valêre de*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2012.

Lezgin, Roşan, *Tarîyîya Adirî de*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2012.

Lezgin, Roşan, *Nuştoxê Koyê Bîngolî: Deniz Gunduz*, www. Zazaki.net, 22.08.2014

Morsumbul, Hudaî, *“Omid Esto’yê Huseyîn Karakaş Sero”*, Şewçîla Dergisi, Sayı: Yaz 2011 S:67-68

Topaç Bedrîye, *Bero Sûr*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2012.

Kürt Bilginlerin Yazdıkları Bazı Eserlerin Tanıtımı (An Introduction of Some Works Written by Kurdish Scholars)

Nusrettin BOLELLİ¹

Özet

Kürt bilginleri, Müslüman olduktan sonra Arap alfabesinde bulunmayan bazı sesleri bu alfabeye ilave ederek muhtelif eserleri bu alfabe ile telif etmişlerdir. Bu eserlerin büyük kısmı divanlardan oluşmaktadır. Bu çalışmamızda basılmış olan bazı divanları ve şerhlerini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Alfabe, kürtçe, Divan.

Abstract

Throughout the history, especially after Kurds converted into Islam, Kurdish writers published various vorks by using Arabic alphabet which they added some letters that dindn't exist in that alphabet. A great number of this vorks consist of "Divans". In this study, I vill try to introduce some Kurdish "Divans" and some "commentaries" of them.

Keywords: alphabets, Kurmanji Kurdish, Divan.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürü.

Kürt Bilginlerin Geliştirdikleri Arap Alfabeti ve Bu Alfabe ile Yazılan Bazı Eserlerin Tanıtımı

Kürtlerin, tarihte en çok kullandıkları Alfabe Arap alfabesidir. Ancak 1932 yılından itibaren yüzlerce Kürt yazarı Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Eski Rusya Federasyonuna bağlı ve şu anda bağımsız olan ülkelerde ise Kiril veya Latince alfabesi kullanılmaktadır.

Klasik *Divan*'larımızın büyük kısmı Arap alfabesi ile yazılmıştır. Bu sebeple, Yaşayan Diller Enstitüsünde okuyan Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerimizin mutlaka bu alfabeği öğrenmeleri gerekmektedir.

Araştırmamın bu bölümünde, Arap Alfabeti ile eserlerini yazan bazı Kürt yazarların eserleri (divanları) kronolojik olarak aşağıda tanıtılmaya çalışılmıştır.

1. Baba Tahirê 'Uryan Divanı (1010- 1055): Dubeytî ismindeki Divanı mevcuttur. Bu eseri, Sabah Kara tercüme etmiş ve yayına hazırlamıştır. Eserin üçüncü baskısı, Nûbihar Yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. Be eser, toplam 208 sayfadır.²

2. Molla Ahmed-i Cızîrî (Melayê Cızîrî) (1567-1640): Sufi olan Ahmed Cızîrî ismini memleketi olan Cizre'den almaktadır; nitekim yıllarca Cizre'deki Medrese 'de (Medreseya Sor) ders vermiştir. Divanı, Klasik Kürt edebiyatının şaheseri olarak kabul edilmektedir. Bu Divan aynı zamanda derli toplu olarak yazılan ve günümüze kadar gelebilen ilk Kürtçe divan olarak bilinmektedir. Ahmed-i Cızîrî Divan'ında tasavvuf, usul, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, mantık, estetik, felsefe, belagat. Matematik, astronomi, kozmoloji, tarih, fizik, metafizik vs. ilimlere yer vermiştir. Kur'an ve sünnet anlayışına sahip olan Molla Ahmed el-Botî el-Cızîrî, divanının çeşitli yerlerinde zaman zaman ayetlerden aldığı kelimelere ve bazen de ayetlerin manalarına yer vermiştir. Onun divanı, Kur'an'dan alınan ilham ile yazılmıştır. Şair, kendisinden sonra Kürtçe yazan tüm şairleri etkilemiş ve şiirlerine onlarca tahmis yazılmıştır. Çünkü aşkın şairi olarak olan Cızîrî'nin *Divana Melayê Cızîrî*, adlı eseri bugün hâlâ okunmaktadır. Bu eser, yüzden fazla şiir, birkaç tane de rubai barındırmaktadır.³

Birkaç bilim adamı bu Divan, üzerinde çalışmıştır. Bunların başında aşağıda da aktardığımız isimler gelmektedir.

a. Osman Tunç bu *Divan*'ı Türkçeye çevirmiş olup bu çevirisi toplam 528 sayfadır. Bu Divanın, dördüncü baskısı Nûbihar yayınevi tarafından İstanbul'da 2011 tarihinde basılmıştır.

b. Abdalbaki Turan, bu Divanı şerh ve tercüme etmiştir. Bu zat, önce Divan'ın aslında geçen beyitleri Arap alfabesi ile vermiştir. Sonra bu beyitle-

2 Feqî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2002, s. 69-74; Baba Merdûh Ruhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, Tahran, 1382, I, 25-29.

3 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 375- 386; Baba Merdûh Ruhânî, *a.g.e.*, I, 190-197.

ri Latin alfabesine çevirmiştir. Daha sonra beyitleri Türkçeye çevirmiş ve son olarak da beyitlerle ilgili kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Bu şerh, 2010 yılında Nûbihar yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. Şerh, toplam 800 sayfadan ibarettir.

c. Mela Ehmedê Zivingî, (1893-1971) *Şerha Dîvana Melayê Cizirî*. Bu zat, Şerhinin birinci cildinde *Divan*'ın muhtevası hakkında uzun açıklamalar yapmıştır. (I,1-84). Daha sonra önce *Divan*'da geçen beyitleri Arap alfabesi ile vermiş daha sonra Latin alfabesi ile aynı beyitleri yazmıştır. Daha sonra bu beyitleri çok detaylı bir şekilde açıklamış, ayrıca her sayfanın kenarında beyitlerde geçen ve anlaşılmayan kelimeleri bugünün Kürtçesi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu eser üç cilttir. İlk iki cildi Molla Ahmed Cızîrî'nin *Divan*'ının şerhidir. Üçüncü cildi ise *Divan*'ın aslıdır. Şarih bu ciltte, bir sayfada *Divan*'ı Arap alfabesiyle diğer sayfada ise şiirleri latinize etmiştir. Birinci cildi 616 sayfa, ikinci cildi 580, üçüncü cildi ise 232 sayfadır. Bu şerh, 2013 tarihinde Diyarbakır'da Avesta yayınevi tarafından basılmıştır.

d. Arif Zêrevan, Melayê Cizirê'nin *Divan*'ı üzerinde çalışmış, *Divan*'ı latinize etmiştir. Eser, 2004 yılında Nefel yayınevi tarafından Dijital baskısı ile birlikte basılmış olup, toplam 301 sayfadan ibarettir.

e. Mella Ahmedê Cizirî'nin *Divan*'ı, Zeynelabidin Kaya (Zinnar) ve M. Emin Narozi tarafından neşre hazırlanmıştır. Bu yazarlar, baş tarafta *Divan*'ı latinize etmişler. Son kısmına'da Arap alfabesi ile yazılan *Divan*'ın orijinaline yer vermişler. *Divan*'ın bu baskısı Roja Nû yayınevi tarafından Stokholm'da 1987 tarihinde neşretmiştir. *Divan*'ın bu neşri 582 sayfadan ibarettir.

3. Faki-yi Tayran'dır (Feqîyê Teyran (1590-1660)): Hakkârili olan Faki-yi Tayran'ın Cizre'de Ahmed Cizîrî'den ders aldığı düşünülmektedir. Eserlerinde özellikle Kürt folklorundan öğelerin ağırlıkta olduğu Faki-yi Tayran'ın *Qevlê Hespê Reş* (Siyah Atın Ölümü), *Şêxê Senan* (Senan Şeyhi) ve *Qiseya Bersiyayî* (Bersiyay'ın Öyküsü) adındaki eserleri en önemli yapıtlarıdır. Faki-yi Tayran'ın 17. yüzyılda Kürtler ile Safeviler arasında gerçekleşmiş olan Dimdim Savaşına dair eseri ise birçoğuna göre bu savaşın ilk edebî anlatısıdır ve bugün hâlen okunan epik bir eserdir.⁴ M. Xalid Sadinî, Feqî Tayran'ın hayatı ve eserlerini incelemiş, hayatı hakkında kapsamlı bilgiler vermiş. *Divan*'ındaki şiirleri latinize ederek yayına hazırlamıştır. Bu eserin beşinci baskısı, Nûbihar yayınevi tarafından 2011 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, toplam 44 sayfadır.

4. Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî yê Birîfkanî'n Divanî (öl. M.1674): Bir *Divan*'ı mevcuttur. Bu *Divan*'ı, ilâhî aşk ve bazı tasavvufi konuları ihtiva etmektedir. Zahid Birîfkanî, bu eseri latinize etmiş ve eser Roja Nû yayı-

4 Kültür Bakanlığı Fakî Tayran'ın eserlerini iki cilt halinde yayınlamıştır; Feqî Huseyn Sağniç, a.g.e., s. 369-374.

nevi tarafından 2001 tarihinde Stokholm'da yayınlanmıştır. Eserin tamamı 94 sayfadır.

5. Ehmedê Xânî:

5.1. Ehmedê Xânî Nûbehâr'a Piçûkan Adlı Eseri (1094/1695): 1682-1683 yılları arasında “Nûbehâr'a Piçûkan” isimindeki kitabını telif etmiştir. Müellif, hacim olarak küçük olan bu eserini kürtçe olarak h.1094 tarihinde telif etmiştir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok yaygın olan ve elden ele dolaşan bir sözlüktür.⁵ Bu kitap üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır:

a. Diyarbakırlı Ahmed el-Kuğî, *Nûbahar* sözlüğüne, “*Gülzarâ Hemûkân*” isminde bir şerh yazmıştır. Bu şerh “Nûbehâr” ile birlikte 2004 tarihinde İstanbul'da basılmış olup 90 sayfadır.

b. Mella Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, “*Feyzu'l-kadîr er-Rahmân şerhu kitaba Nûbehâra Piçûkan*” isminde bir şerh yazmıştır. Şarih “Nûbehara piçûkan” isimindeki eseri Arapça olarak şerh etmiştir. Her dürtlükten önce bu dürtlüklerin manasını Arapça olarak vermiş ve daha sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu eser, Sembol yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Toplam 97 sayfadır.

c. Ehmedê Xanî'nin, m. 1682-1683 yılları arasında yazdığı “Nûbehârâ Piçûkan” ismiyle bilinen Kürtçe sözlük kitabını son olarak Prof. Dr. Kadri Yıldırım tercüme ve şerh etmiştir. Bu eser, 2008 tarihinde Avesta Yayınları tarafından Diyarbakır'da yayınlanmıştır. Eser toplam 382 sayfadan ibarettir.⁶

5.2. Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn Adlı Eseri (1651-1707): *Mem u Zîn* (“Mem ve Zîn”) isimli klasik, epik şiirini yazan *Ehmedê Xanî*, Kürt edebiyatı sahasında çok önemli bir rol oynamıştır. Genel kaniya göre; eserlerinde Kürt bağımsızlığından bahseden ilk Kürt şairi olmuştur. Şairin ünlü *Mem u Zîn*, adlı eseri, iki aşkı konu eden bir mesnevidir ki Sufi öğeler de taşır.⁷ Bu eser muhtelif bilim adamları tarafından şerh ve tercüme edilmiştir:

a) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, bu eseri tercüme ve şerh edenlerin biri Jan Dost'tur. Şarih, önce eserin aslını latinize etmiş. Sonra her konuyla ilgili kasideenin sonuna lügatçe koymuş ve daha sonra kasideleri mevzun bir şekilde bugünkü Kürtçeye çevirmiştir. Bu şerh, 2010 tarihinde Avesta Yayınevi tarafından Diyarbakır'da basılmıştır. Toplam 725 sayfadır.

5 Ayrıca bk. Zeki, M. Emin Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s.64; El-Müderriş, “*Dânişmendân-i Kürd*” (trc. Ahmed Hivari), s. 507; - Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s.394-401; Kurdo, Qanat, *Tarîxe Edebiyata Kurdî*, Özge yayıncılık, Ankara 1992, s.105; Çağlayan, *Şark Uleması*, s. 80-90; Ahmed Hilmî ed-Diyarbakırî, *Gülzar-i hemûkân Şerhâ Nûbehârâ Piçûkân*, Diyarbakır, ts. (Matbuatu Ceride-i Sur), s. 1-90; Rene Basset, “Kürtler”, *İA*, VI, 1113-1114; M. Said Özervarlı, “Hanî, Şeyh Ahmed”, *DİA*, (İstanbul 1997) XVII, 31-33.

6 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 394-401.

7 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 394-401.

b) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Tercüme ve şerh eden bir diğer kişi Pervîz Cîhanî'dir Şarih önce eserin giriş kısmında bazı terimleri açıklamıştır. Daha sonra eserin beyitlerini latinize etmiş, devamında da her beytin sonuna lügatçe koymuş ve daha sonra beyitleri uzun bir şekilde bugünkü Kürtçe ile açıklamıştır. Bu şerh, 2010 tarihinde Nûbîhar Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Toplam 1048 sayfadır.

c) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Eseri latinize edip ve Türkçeye çevirisini yapan bir diğer araştırmacı Namık Açıkgoz'dür. Bu araştırmacı, önce eserin giriş kısmında müellif hakkında bilgi vermiş, Xanî'nin eserlerini tanıtmıştır. Daha sonra eserin beyitlerini bir sayfada Arap alfabesi ile vermiştir. İkinci sayfada ise her beyti latinize etmiş ve karşısına beytin Türkçe tercümesini vermiştir. Bu şerh, 2012 tarihinde Kültür Bakanlığı tarafından Ankara'da basılmıştır. Bu baskı, toplam $215 \times 2 = 430$ sayfadır.⁸

5.3. Ehmedê Xanî'nin Divanı (1651-1707): Bu Divan, ilâhî aşk, peygamberimiz Hz. Muhammed'in vasıfları, dinî, ahlaki ve felsefî konuları içeren kasidelerden oluşmaktadır. Bu eseri büyük Kürt 'âlimi Abdurrahman Dürre “*Şerha Divana Ehmedê Xanî, Felsefe û Jiyana Vî*” ismi ile şerh etmiştir. Dürre Hoca, Ehmedê Xanî'nin hayatı ve felsefesi hakkında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra *Divan*'ındaki kasideleri latinize etmiş ve daha sonra bu kasidelerde geçen kelimeleri Kürtçe ve Türkçe olarak açıklamış ve en sonunda bu kasidelerin anlamını topluca vermiştir. Bu şerhin son kısmına Arap alfabesiyle yazılmış olan *Divan*'ın orijinal metnini vermiştir. Bu eserin ikinci baskısı 2002 tarihinde Avesta Yayınevi tarafından İstanbul'da yapılmıştır. Bu şerh toplam 570 sayfadan ibarettir.

5.4. Ehmedê Hânî'nin Akîdetu'l-îman Adlı Eseri: Bu eser imanın akaitlerine mevzun bir eserdir. Yazar bu eser telif etmiştir. Bu eseri defalarca basılmıştır. Ve bu eseri üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Mella Musa el-Celâlî el-Beyazidî'nin “*Feyzu'l-kadîr el-mennân şerhu 'akîdeti'l-îman*”, Şarih bu eseri Arapça olarak şerh ve tercüme etmiştir. İkiser beyti önce Kürtçe vermiş, daha sonra Arapçaya tercüme etmiş. Ve en sonunda bu beyitler hakkında Arapça olarak topluca açıklama yapmıştır. Bu eser, Sembol Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser toplam olarak 141 sayfadır.

6. İsmâîlê Beyazîdî Gulzâr Adlı Eseri (M.1655-1709): Bu zat, “*Gülzâr*” isminde Kürtçe-Arapça-Farsça bir sözlük yazmıştır. Bu zat M. 1709 yılında vefat etmiş ve Beyazî'ta defnedilmiştir.⁹

⁸ Feqî Huseyn Sağniç, a.g.e, s. 394-401.

⁹ *Meşahirî Kürd û Kürdistan* (Trem. Mehmet Emin Zeki Bey (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*), Apec ve Öz-Ge Yayınları, Sweden, 1998, s.166.

7. Mella Ehmedê (Hüseyni) Bateyî'nin Mewlûda Nebû Adh Eseri (öl. 1755): Bu zat, “*Mewlûda Nebî*” isminde bir eser yazmıştır. Bu eser, peygamberimiz hakkında Kürtçe yazılmış ilk mevzun bir siyer kitabı mahiyetindedir. Bu eser, hala ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı diğer bölgelerde Mevlit merasimlerinde okutulmaktadır. Bu mevlidin orijinalı toplam 158 sayfadır.¹⁰ Bu mevlid üzerinde birkaç çalışma yapılmıştır:

a. Mella Ehmedê (Hüseyni) Bateyî'nin bu *Mevlid*'i, Molla Abdulbasit Muhammed Abdussamed b. Molla Muhammed Tâhir el-Âmedî (Diyarbakırlı) tarafından tahkik edilmiş. *Mevlid*'in “Giriş” kısmında, eser ve müellifi hakkında 30 sayfalık bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca her sayfanın altında dipnotta anlaşılmayan bazı kelimeler, günümüz Kürtçesi ile açıklanmıştır. *Mevlid*'in orijinal metninin tamamı harekelendirilmiştir. Bu şerh Nûbihar yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

b. Mella Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, “*Feyzu'l-kadîr el-mübdî şerhu'l-Mevlid*” ismindeki şerhinde Ahmedê Bateyî'nin “*Mevlidi*”ni Arapçaya çevirmiş ve kelime kelime açıklamalarda bulunmuştur. Bu şerh, Sembol Yayınevi tarafından 2010 yılında İstanbul'da basılmıştır. Toplam 268 sayfadır.

c. Mella Nûrullah el-Heyûtî el-Godîşkî, “*Sehlu'l-mevrid fî şerhi'l-Mevlid*” ismindeki şerhinde Ahmedê Bateyî'nin “*Mevlid*” ini Arapçaya çevirmiş ve kelime kelime açıklamalarda bulunmuştur. Bu şerh el yazısı ile yazılmış halde Sembol Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Şerh, toplam 259 sayfadır.

8. Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Vî Adh Eseri (öl. 1755): Yazar eserlerini Arap alfabesiyle ve Kürtçe olarak yazmıştır. M. Xalid Sadînî, yazarın hayatı hakkında detaylı bilgiler vermiş ve bütün eserlerini bir araya getirerek yayına hazırlamıştır. Yazarın eserleri içinde Kürtçe *Mevlid*'in hem orijinalini hem de latînize edilmiş şekliyle birlikte diğer kasidelerini de latînize etmiştir. Bu eser, Nûbihar Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 248+39= 287 sayfadır.

9. Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın “el-Hedîyyetü'l-Hamidiyye fî'l-luğati'l-Kürdiyye” Adlı Eseri (öl.1818): isminde Kürtçe-Arapça bir sözlük yazmıştır. Eserin orijinali, toplam 240+56 = 296 sayfadır. Bu eser Muhammed Muqrî tarafından tahkik edilerek 1975 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹¹

Bu eser, büyük âlim ve üstat Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve Latin Alfabesiyle Kürtçe-Türkçe Sözlük ismiyle Çıra Yayın-

10 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 402-405; Baba Merdûh Ruhânî, *Târih-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 130.

11 Yusuf İlyan Serkis, *Mu'cemu'l-mahtûtatî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arraba*, II, 1959; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, XXIV, 12766.

nevi tarafından 1978 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu tercüme toplam 405 sayfadır.¹²

10. Mevlana Hâlid-i Bağdadî'nin Divanı (öl. 1827): Bu eser, ilk defa Sadreddin Yüksel tarafından Türkçe'ye çevirildi ve 1982 tarihinde Sabah Gazetesi yayınları arasında çıktı. Ayrıca Abdulcebbar Kavak, bu eseri 2010 yılında Ensar yayınları arasında neşretti. Son olarak emekli subay Süleyman Kuku tarafından mevzun bir şekilde Türkçeye tercüme edilmiş ve 2010 yılında Damra yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Eserin bu baskısı, 148 sayfadan ibarettir.¹³

11. Mella Xalîl el-Es'ardî'nin "Nehcü'l-enâm"Adlı Eseri (öl. M.1843): Akaidle ilgili Kürtçe mevzun bir eserdir. Bu eser, şark medreselelerinde okutulurken ezberlenmiştir. Bu eserin baskısı defalarca yapılmıştır.¹⁴ Abdurrahman Adak, 2009 tarihinde "*Mukaddime Dergisi*"nin birinci sayısında bu eser ve şairin diğer eserleri hakkında bir makale yazmıştır. Ayrıca bu eser üzerinde diğer bazı çalışmalar yapılmıştır: Mella Musa el-Celâlî el-Beyâzîdî, "*Feyzu'l-kadîr el-'Allâm şerhu Nehci'l-enâm*" isminde bir şerh telif etmiştir. Şarih "*Nehcü'l-enâm*" ismindeki eseri Arapça olarak şerh etmiştir. Her dörtlükten sonra bu dörtlüklerin manasını Arapça olarak vermiş ve daha sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu eser, Sembol yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu şerh, toplam 228 sayfadan ibarettir.

11. Hacı Qadirê Koyî'nin Divanı (1817/1896): Bu yazar, Koy bölgesinin güneyinde yaşayan Zengene aşiretine mensuptur. M. 1817 yılında Kor Karc köyünde doğdu. "*Divan*'ı, Müellif bu Divanında ilahî aşkı, Hz. Muhammed ile ilgili methiyeleri ve millî duyguları uyandıran muhtelif konuları mevzun bir şekilde nazmetmiştir. Eğitim amacıyla İstanbul'a gitmiş, burada Kürtlerin önde gelenlerinden Bedirhan Paşa'nın çocuklarına hocalık yapmış. Şiirleri ile millî duyguyu uyandıran coşku nedeniyle Kürt kökenli bilginler arasında şöhret kazanmıştır. Uzmanlar tarafından Modern Kürt Edebiyatı'nın ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Abdurrahman Said Bey kaybolan Divanından bulabildiği şiirlerini toplamış ve bunları 1925 tarihinde Bağdat'taki Darülselam matbaasında basımını gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu *Divan* 1969 tarihinde Mukrîyanî tarafından neşre hazırlanmış ve Hevlêr'de basılmıştır. Bu eser, ikinci kez Nevzad Hirorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2004 tarihinde İsveç'te Nefel yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 162 sayfadır)¹⁵

12 Bu eser, 1992 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından basılmıştır.

13 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 238-242.

14 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 412-416.

15 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 256-262; Kerîm, Mihemed Mela; *Hacı Qadirê Koyî Şairî Qonaxî Niwê ye*, Bexda, 1945; Hilmî, Refîq; *Şiir û Edebiyatî Kurdî*, Bexda, 1941; Zekî, Emîn, *Meşâhîr el-Kurd*, s. 293-294; Ruhanî, Babe Merdox, *Tarîxê Meşâhîrê Kurd*, Tahran, 1947, II,

12. Şêx ‘Evdîrrehmanê Axtepi’nin Revdne’ım Adlı Eseri (1850-1905/1910?): Bu zat, *Revdne’ım* isminde bir *Mirac-nâme* yazmıştır. Bu eserde ilâhî aşk, peygamberimizi övme, ahlaki ve tasavvufî konular işlenmiştir. Bu *Mirac-nâme*, Kürt Edebiyatının ilk *Mî’rac-nâmesi* ve en uzun mesnevisidir. Bu yazarla ilgili Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalında Murat Özdemir tarafından bir Doktora tezi yapılmıştır. Zeynel’abiddîn Zinnar tarafından latinize edilerek İsveç’in Stokholm şehrinde 1991 tarihinde basılmıştır. (Toplam 440 sayfadır).¹⁶

13. Mehvî’nin Divanı (1830-1906): Kürt asıllı İslam âlimi, hekim ve şairdir. Esas adı Mella Muhammed b. Osman Belxî ‘dir. Mehabad’da doğmuştur. Doğduğu yerde ve Sineye’de tahsilini tamamlamıştır. 1892 yılında Süleymaniye şehrinde yargıç/hâkim olmuştur. Daha sonra, Kerkük, Bağdat ve Mekke gibi şehirleri dolaşmıştır. İstanbul’da Sultan Abdulha-mid ile görüştüktan sonra Kuzey Irak’a dönmüş ve orada bir medrese yaptırmıştır. Bu medreseye *Abdulhamid Medresesi* ismini vermiştir. Mehvî’nin söylediği şiirleri kapsayan Divanı 1984 yılında Süleymaniye’de basılmıştır. Bu eser, ikinci kez Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2007 tarihinde İsveç’te Nefel Yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 148 sayfadır).¹⁷

14. Şeyh Rıza Talebanî’nin Divanı (öl.1910): Müellif bu *Divanı*’nda çeşitli hikâyeleri mevzun bir şekilde ele alarak bu eserini telif etmiştir. Bu eser önce Şeyh Muhammed Xal û Omêd Aşna tarafından bir araya getirilerek birinci baskısı 2003 tarihinde Hevlêr Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Eser ikinci kez Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2004 tarihinde İsveç’te Nefel û Aras Yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 146 sayfadır).¹⁸

15. Pîremêrd (Tevfîk Mahmut Hamza)’nın Divanı (1869-1950): Kürt şair, yazar ve gazetecidir. Süleymaniye şehrine komşu olan Gvêje’de doğmuştur. Bane ve Süleymaniye’de Arapça ve fıkıh eğitimi aldıktan sonra 1882 - 1895 yılları arasında Süleymaniye, Halep gibi farklı yerlerde devlet dairelerinde çalışmıştır. 1898 yılında Osmanlı sultanı II. Abdülhamit tarafından İstanbul’a davet edilmiş ve burada bir yıl orada kalmıştır. Pîremêrd, çok sayıda Türkçe kitap telif etmiştir. Ayrıca Soranîce bir *Divan* telif etmiştir. Bu *Divanı*’nda çeşitli konuları manzum olarak ele almıştır. *Divanı*, Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilmiş ve Arif Zêrevan editörlüğünde hazırlanmıştır. Bu *Divan*, Nefel Yayınevi

16 Feqî Huseyn Sağnîç, *a.g.e.* s. 453-459; Murat Özdemir, *Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2008, basılmamış Doktora tezi.

17 Mehmet Emin Zeki Beg, *a.g.e.*, s. 334; en.wikipedia.org/wiki/Mahwi (Erişim tarihi: 20.09.2014, saat: 15.03)

18 Feqî Huseyn Sağnîç, *a.g.e.* s. 263-268; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, Bağdat, 1945.

tarafından İsveç'in Stokholm şehrinde 2005 tarihinde basılmıştır. (Toplam 250 sayfadır.)¹⁹

16. Seyyid Aliyê Findikî'nin Divanı (öl. 1967): Aslı Arap alfabesi ile olan bu eseri Selman Diloan ve Hüseyin Şemrexî latinize ederek aslı ile beraber yayına hazırlamışlardır. Bu eserin beşinci baskısı 2011 tarihinde Nûbihar Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Eser toplam olarak 336 sayfadır.²⁰

17. Mela 'Abdulfettah Hezroyî'nin "Dîvana Fethî" Adlı Eseri (öl.1975): Yazar bu eserini Arapça-Farsça ve Kürtçe dilleriyle hazırlamıştır. Bu eser, Tehsîn İbrahim Dostî tarafından şerh edilmiş ve "Giriş" bölümünde (s. 1-30) Divan'daki bazı terimler ve ıstılahlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca Mehmet Yalar tarafından bu eser tanıtılmıştır. Eser'in tamamı Kürtçe'ye tercüme edilmiş ve M. Xalid Sadîni Latinize etmiştir. Bu tercüme, Nubihar yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 302 sayfadır.

18. Mela Muhammedê Liceyî'nin Divanı (öl.1912): Yazar bu "Divan"ını Arap alfabesi ile telif etmiştir. Bu eser Tehsîn İbrahim Dostî tarafından tahkik edilmiş ve M. Xalid Sadîni tarafından latinize edilmiştir. Eseri yayına hazırlayanlar "Giriş" bölümünde (s.9-23) eser ve yazarının telif metodu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Eserin son kısmında (s.193-204) sayfaları arasında Arapça kasidelerine yer vermiştir. Ve en sonuna (s.205-207) lügatçe ilave etmiştir. Bu eser, Nûbihar Yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 207 sayfadır.

19. Şêx Muhammed Hadîyê Qevmanî'nin Divanı (öl.M.1914): Yazar, bu eserini Arapça alfabesi ile Kürtçe ve Farsça olarak telif etmiştir. Bu eser birkaç hocanın kasideleri ile birlikte hem Arap alfabesi ile yazılan aslını, hem de Muhammed Seyda oğlu tarafından latinize edilerek yayına hazırlanmıştır. Bu eser, Nubihar Yayınevi tarafından 2011 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 166+96=262 sayfadır.

20. (کتاب التَرْكِيب) Kitâbu't-Terkîb: M. XIX. asırda vefat eden Helkâtîni Molla Yunus tarafından te'lif edilmiştir. Cürçânî'nin "Avâmil" ismindeki kitabının şerhidir. Molla Yunus, bu kitabında manaları anlaşılmayan bazı kelimeleri açıklamış ve "Avâmil" kitabının tamamını, Kürtçe olarak i'rab açısından tahlilini yapmıştır.²¹

19 Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 172-175; tr.wikipedia.org/wiki/Kürt_Tarihi 'Erişim tarihi : 16.09.2014, Saat: 14.07)

20 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 508-513.

21 Bu kitap, m. 1998 yılında İstanbul'da basılmış olup 40 sayfadır. Fazla bilgi için bkz: Abdü'lkerîm el-Müderriş, *Dânişmendân-i Kürd der hîdmet-i ilm û dîn*, (trc. Ahmed Hivârî), s. 507; Ruhânî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I, 196; Renê Basset, "*Kürtler*" *iA*, (İstanbul, 1940), VI, 1114; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 446-447.

21. Mella Ali et-Terâmâxî el-Müksî (öl.1655), “*et-Tasrîfu’l-Kürdî*”, isminde İzzeddin ez-Zencânî’nin “*el-‘İzzî fi’t-tasrîf*” kitabını Kürtçeye çevirmiş. Bu eser, Sembol yayinevi tarafından 2010 tari-hinde İstanbul’da basılmıştır. Bu eserin tamamı 193 sayfadan ibarettir.²²

22. (كِتَابُ الظُّرُوفِ) Kitâbu’z-zurûf: Helkâtînlı Molla Yunus, m. XIX. asırda te’lif etmiştir. Çok kısa ve özet mahiyetinde bir eser olup zarfları ve kısımlarını ele almaktadır. Yâni zarf-ı lağv, zarf-ı müstakarr, zarf-ı hâss ve zarfların müteallaklarından, mebnî ve mu’reb durumlarından bahset-mektedir. Kitap, Kürtçe yazılmıştır. Bu kitabın metnini, Şark Medre-selerinde okuyan her öğrenci ezberlemektedir. Defalarca İstanbul’da basılmıştır.²³

23. Şerefhânê Bitlisî, Şerefnâme Adlı Eseri: Bu eser 1594 tarihinde Farsça olarak yazılmış Kürt tarihiyle ilgili en önemli kaynaklardan biridir. Kürtlerin tarih boyunca kurdukları Devletleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Kürt aşiretleri ve bu aşiretlerin bulundukları yöreler ve yaşam tarzları hakkında bilgi vermektedir. Bu eserin, 1860’ta Rusça, 1868’de Fransızca çevirisi yayımlanmıştır. Muhammed Ali Avni’nin Arapça çevirisi ise 1958-1962’de Kahire’de iki cilt olarak basılmıştır. Ayrıca, Ziya Avcı tarafından Farsçadan Kürtçeye tercüme edilmiş ve Avesta Yayınevi tarafından 2007 tarihinde Diyarbakır’da basılmıştır. Toplam 662 sayfadan ibarettir.²⁴

Bitlisli Şeref Han

-
- 22 Ruhânî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, Tahran, 1952, I, 22; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 271; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 387-390; *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, VI, 1113.
- 23 Bizim istifâde ettiğimiz nusha, m. 1998 yılında İstanbul’da basılmış olup 10 sayfadır. Fazla bilgi için bkz: Abdü’lkerîm el-Müderriş, *a.g.e.*, s. 507; Ruhanî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I, 196; René Basset, “*Kürtler*” *İA*, (İstanbul, 1940), VI, 1114; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 446-447.
- 24 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 656-661; Baba Merdûh Ruhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 166-167, III, 225-226; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s.202; Ana Britanica, XXIX, 93; Meydan Laurosse, XVIII, 508: tr.wikipedia.org/wiki/Şerefname (Erişim tarihi: 22.05.2014, saat 11.31)

24. Xelîfe Yusuf (öl. 1965): “İrşadu’l-‘ibâd ve Mecme’u’l-mesail”, “Tuhfe-tu’l-‘amilîn”, “Tuhfetü’z-Zâkirîn” ve “Feraiz” gibi isminde Şafîî fıkıhına ve hadis ilmine dair eserleri telif etmiştir. Bu eserleri Arap alfabesi ile ve Kurmancî lehçesi ile yazmıştır. Bu eserleri, 1950 yılında İstanbul’da basılmıştır. “İrşadu’l-‘ibâd ve Mecme’u’l-mesail” ismindeki eseri geniş kapsamlıdır. “Tuhfetü’l-‘amilîn” ismindeki eseri ise orta hacimli bir eserdir.²⁵

25. Mela Hüsni Geçer (Hazîn)’in Divanı: Yazar bu eserini Kürtçe diliyle ve Arap alfabesi ile telif etmiştir. Bu *Divan*, toplam 401 sayfadan ibaret olup 2014 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

Sonuç

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu eserler dışında, çok sayıda Kürtçe *Divan* ve *eser* Arap alfabesi ile yazılmış ve okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Örnek olarak Goranî lehçesiyle 14. yüzyılda yaşamış ve bu dilde eserler vermiş Molla Perişan (*Mele Perişan*) zikredilebilir. Nitekim bu dil etkinliğini uzun bir süre devam ettirmiş ve örneğin 19. yüzyılda yaşamış olan bir başka şair Molla Abdürrahim Mevlevî (1806–1881) de bu dilde eserler vermiştir. Ayrıca, Batı’da Süleymaniye ve çevresinde de 18. yüzyılla birlikte bölgedeki egemen Kürt siyâsi isimlerin teşvikiyle Soranî dilinde edebî bir gelişim ortaya çıkmıştır.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Kürt edebiyatı, Kürt dili ile birlikte, özellikle yazılı Kürt edebiyatı, çok büyük bir ilgi ve gelişmeye sahne olmuştur. Bunda XIX. yüzyılda temelleri atılan Kürt basınının önemli bir payı vardır. İlk Kürt basın yayını, dergisi, *Kürdistan Kahire*’de 1898 yılında yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürtlerin yaşadığı toprakların Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınırları içerisinde kalmasıyla birlikte Kürt dili ve edebiyatı farklı bir döneme girmiş ve her Kürt topluluğu içinde bulunduğu ülkedeki eğilimlerden etkilenmiş ve bu etkileşim dile ve edebiyata da yansımıştır. Örneğin Kürtçenin yazımında 1920’lere kadar Arap harfleri tercih edilmişken, 1920’lerle birlikte bölgedeki ülkeler Batıcı politikaları benimsemeye başlayınca, birçok Kürt topluluğu Latin harfleriyle Kürtçeyi yazmaya başlamışlardır. Buna verilebilecek bir örnek ise, Celadet Ali Bedirhan tarafından yayımlanmış ve 1932 yılından 1943 yılına kadar toplam 57 adet basılmış olan basılı ilk Kürtçe edebiyat dergisi olarak görülen Havar dergisinin ilk 23 sayısının hem Latin, hem Arapça harflerle basılıp daha sonra sadece Latin harflerle basılmasıdır. Ek olarak, Kürt edebiyatının bu topraklardaki gelişim süreci ve Kürt edebî eserlerinin ortaya çıkması sıklıkla bu ülkelerdeki azınlık politikalarıyla doğrudan ilgili olmuştur; örneğin zaman zaman bu ülkelerde Kürtçenin yasaklanmasıyla birlikte Kürt edebiyatının yavaşladığı, bu tip yasaklamaların kalktığı veya rahatla-

25 Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, 1996, s. 294-297; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 485-490.

dığı zamanlarda ise hızlı bir şekilde geliştiği ve yeni eserlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.²⁶

20. Yüzyılda Irak'ta Abdullah Süleyman (1904-1962) ve İbrahim Ahmed gibi isimler öne çıkarken, Suriye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin bağımsızlığını almasına dek, başta Emir Celadet Bedirhan ve kardeşi Emir Kâmuran'ın gayretlerinin etkisiyle Kürt edebî faaliyetleri yoğunluğunu korumuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Suriye'de Kürtlerin haklarının birçoğunu kaybetmesiyle edebî faaliyetler de durma noktasına gelmiştir. Türkiye'de Kürtçe yasağı sebebiyle uzun yıllar Kürt edebiyatında fazla çalışma yapılamamış olsa da, özellikle 90'larda siyasi iradenin Kürtçe üzerindeki yasakları kaldırması ve Kürtçe yayıncılığın rahatlamasıyla birlikte Kürt edebiyatı hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Ayrıca çeşitli baskılar ve ihtilaflar sebebiyle Kürdistan bölgesinden ayrılıp başta Avrupa olmak üzere farklı yerlere göç eden Kürtlerden oluşan Kürt diasporası Kürt edebiyatı açısından 20. yüzyılda birçok önemli başarıya imza atmıştır. Başta devletin azınlıklara basın ve yayın alanında maddi yardımlarda bulunduğu İsveç olmak üzere birçok Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yaşayan Kürt toplulukları kendi basın yayın kuruluşlarını kurmuşlardır. *Zaroken İhsan* ("İhsan'ın Çocukları"), *Helin* ("Yuva"), *Gundike Dono* ("Dono Köyü") gibi eserleriyle tanınan Mahmut Baksi ve Tu ("Sen"), *Mirina Kaleki Rind* ("Yaşlı Rind'in Ölümü"), *Siya Evine* ("Yitik Bir Aşkın Gölgesinde") gibi eserleriyle tanınan Mehmed Uzun gibi tanınmış Kürt yazarları ortaya çıkmış ve örneğin bu iki yazar da İsveç Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu'nda yer almışlardır. Çağdaş dönemdeki diğer bazı Kürt yazarlar ise şunlardır: Pîremêrd, Abdulla Goran, Osman Sabri, Şêrko Bêkes, Şeyhmus Dağtekin, Zeynelabidin Zinnar, Mehmet Emin Bozarslan v.s.²⁷

Bibliyografya

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdulbasit Muhammed Abdussamed b. Molla Muhammed Tâhir el-Âmedî, *Ehmedê Bateyî Mevlid'inin Şerh ve Neşri*, Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.

‘Abdulfettah Hezroyî, *Dîvana Fethî*, (Şerh ve Tahkîk, Tehsîn İbrahim Doskî, Kürtçeye Tercüme ve Latinize, M. Xalid Sadînî), Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.

Abdurrahman Dürre, “*Şerha Divâna Ehmedê Xanî, Felsefe û Jiyana Vî*”, İkinci baskı Avesta yayınevi, İstanbul 2002.

26 Feqî Huseyn Sağniç, 1-700.

27 Kürtler; *Vikipedi, özgür ansiklopedi*. (Erişim tarihi: 16.05.2014. saat 08.00).

- Ahmed-i Cezirî, *Dîvanî Melayê Cezîrî*, Midyat, 1965.
- Ahmed Hilmî el-Kuğî ed-Diyarbekrî, *Gülzâr-i Hemûkân Şerhâ Nûbehârâ Piçûkân*, , (Matbuatu Cerîde-i Sur), Diyarbakır, 2004.
- Arif Zêrevan, *Divana Melayê Cizîrî Şerh ve Tercümesi*, Nefel yayınevi, Dijital baskı, Stokholm, 2004.
- Baba Merdûh Ruhânî (Şiva), *Târîh-i meşâhîr-i ‘urefâ, ‘ulemâ, üdebâ, şu‘arâ-yı Kürd*, I-III, (thk. Muhammed Mâcid Merdûh Ruhânî), Tahran, 1382.
- Baba Tahirê ‘Uryanî, *Dubeytî*, (trc. Sabah Kara) Üçüncü baskı, Nûbihar Yayınevi, İstanbul 2012.
- Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi*, I- XXIV, İstanbul, 1986.
- Cemal Reşîd Ahmed, *Zuhûru’l-Kurd fi’t-tarîh*, İkinci baskı, Erbil, 2005.
- Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, 1996.
- Ehmed (Hüseyini) Bateyî, “*Mevlûda Nebî*”, İstanbul, 1965.
- Ehmed b. İlyâs el-Hânî, “*Nûbehâr’a Piçûkan*”, Şerh ve nşr. Ahmed el-Kuğî, “*Gülzarâ hemûkân*”, İstanbul 2004.
- Ehmedê Xanî, *Nûbehârâ Piçûkan*” (*Tercüme Ve Şerh*, Kadri Yıldırım), Avesta yayınları, Diyarbakır 2008.
- Ehmed-i Xanî, *Mem û Zîn*, (Tercüme Ve Şerh, Jan Dost. Avesta yayınevi, Diyarbakır 2010.
- Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, (Tercüme Ve Şerh, Pervîz Cîhanî, Nubihar yayınevi, İstanbul 2010.
- Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, (Tercüme ve Neşir Namık Açıkgoz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Ehmedê Xânî, “*Akîdetu’l-îman*”, İstanbul ts.
- Ehmedê Zivingî, *Şerha Dîvana Melayê Cizîrî*. I-III, Avesta yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Halîl el-Es’ardî, “*Nehcü’l-enâm*”, İstanbul, 1337.
- İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tahran, 1988, s. 8.
- İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, VI, 1113.
- İsma’îlê Beyazîdî, “*Gülzâr*” (*Kürtçe-Arapça-Farsça Sözlük*) ...
- İzzeddin ez-Zencânî’nin “*el-‘İzzî fi’t-tasrîf*”, (Kürtçeye Tercüme eden “*et-Tasrîfu’l-Kürdî*”, Mella Ali et-Terâmâhî el-Müksî) Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Katib Çelebî, *Keşfu’z-zünûn*, I-II, (Nşr. Şerafettin Yaltkaya), Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1971-1872.
- Kurdo, Prof. Qanat, *Tarîxe Edebiyata Kurdî*, Özge yayıncılık, Ankara 1992.
- Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, (Editör: İsmail Narin) I-II, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013.

- Mehmet, Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, Üçüncü baskı, İstanbul 2011.
- Meşahiri Kürd û Kürdistan* (Trcm. Mehmet Emin Zeki Bey (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*), Apec ve Öz-Ge Yayınları, Sveden, 1998, s.166.
- M. Xalid Sadînî, *Mela Huseynê Bateyî, Jiyan, Berhem û Helbestên Vî*, Nubihar yayınevi, İstanbul 2010.
- M. Xalid Sadînî, Feqî Tayran'ın Hayatı ve Eserleri, *Qevlê Hespê Reş* (Siyah Atın Ölümü), *Şêxê Senan* (Senan Şeyhi) ve *Qiseya Bersiyayî* (Bersiyay'ın Öyküsü) Beşinci baskı, Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Mevlana Hâlid-i Bağdadî, *“Divanî”*, (Tercüme ve Neşir Süleyman Kuku), Damra yayınevi, İstanbul 2010.
- Meydan Laurosse*, I-XXV, İstanbul, 1989, XVIII, 508.
- Muhammed Hadîyê Qevmanî, *“Divanî”*, (Latinize eden Muhammed Seyda oğlu), Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Muhammedê Liceyî, *“Divanî”* (Tahkîk Tehsîn İbrahim Doskî, Latinize eden M. Xalid Sadînî), Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.
- Muhammed, el-Müderriş, *“Ulemâuna fî hizmeti’l-‘ilmi ve’l-dîn*, Şam, 1986.
- Murat Özdemir, *Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2008, basılmamış Doktora tezi.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr er-Rahmân şerhu kitaba Nûbehâra piçûkan”*, Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-‘Allâm şerhu Nehci’l-enâm”* (Şerh ve Arapçaya Tercüme), Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-mennân şerhu ‘akîdeti’l-îman”*, Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-mübdî şerhu’l-Mevlid”* (Ahmedê Bateyî'nin *“Mevlidi”*nin Şerhi ve Arapça Tercümesi), Sembol Yayınevi, İstanbul 2010.
- Nûrullah el-Heyûtî el-Godîşkî, *“Sehlu’l- mevrîd fî şerhi’l-Mevlid”* (Ahmedê Bateyî'nin *“Mevlid”*ini Şerhi Ve Arapça Tercümesi), Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Ruhanî, Baba Merdûx, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I-III, Tahran, 1952, I, 22.
- Seyyid Aliyê Findikî, *“Divanî”*. (Neşr ve Latinize eden Selman Dilovan ve Hüseyin Şemrexî), Beşinci baskı Nûbihar Yayınevi, İstanbul 2011.
- Şerefhanê Bitlisî, *Şeref-name*, (trc. Ziya Avcı), Avesta Yayınları, Üçüncü baskı, Diyarbakır, 2007.
- Şêx ‘Evdîrrehmanê Axtepî, *Revdne’im* (Neşr ve Zeynel’abiddîn Zinnar), Stockholm 1991.

- Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî yê Birîfkanî “*Dîvanî*”, (nşr. Zahid Birîfkanî, Veşanên Roja Nû yayınevi, Stokholm 2001.
- Turan, Abdulkaki, *Divana Melayê Cezîrî Şerh ve Tercümesi* Nubihar yayınları, İstanbul 2010.
- Tunç, Osman, *Dîvana Melayê Cezîrî*, (trem.) Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Yıldırım, Kadîrî, “*Nûbehârâ Piçûkan*”ın *Şerh ve Tercümesi*, Avesta yayınları, Diyarbakır 2008.
- Yusuf İlyan Serkîs, *Mu’cemü’l-matbu’atî’l-‘arabîyye ve’l-mu’arrebî*, I-II, Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, Kahire. 1919.
- Yusuf Ziyaeddin Paşa, “*el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fî’l-luğatî’l-Kürdîyye*” (thk. Muhammed Muqrî), Beyrut 1975.
- Zeynelabidin Kaya (Zinnar) ve M. Emin Narozi, Mella Ahmedê Cizirî’nin *Divanı*, Roja Nû yayınevi, Stokholm 1987.
- Ziyaeddin el-Halîdî el-Makdîsî, *el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fî’l-luğatî’l-Kürdîyye*, (thk. Muhammed Mukrî), Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2011.
- _____, *el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fî’l-luğatî’l-Kürdîyye*, (Kürtçe-Türkçe Sözlük (Türkçe’ye Tercüme ve Neşir: Mehmet Emin Bozarslan), Çıra Yayınları, İstanbul 1978.

İnternet Kaynakları

- Kürtler; Vikipedi, *Özgür Ansiklopedi*. (Erişim tarihi: 11.05.2014. saat 17.30) www.sizinti.com.tr/.../yeryuzundeki-diller-ve-kelime-a (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat 10.22);
- www.cokbilgi.com/tag/dunyadaki-dil-sayisi/ (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat : 10.39).
- www.kurtkulturu.com/Yazilar/kurt.../lubnan-kurtleri. (Erişim tarihi: 12.05.2014, Saat: 12.13)
- www.urmiyenevs.com › *Azerbaycan* (Erişim tarihi: 11.05.2014 saat 17.25).
- tr.wikipedia.org/wiki/Kürt_Tarihi (Erişim tarihi : 16.09.2014, Saat: 14.07).

Di Kurmancî De Cotepeyv û Cureyên Wan (The Doublings In Kurdish Language and Its Variations)

M. Zahir ERTEKİN¹, Zafer AÇAR²

Kurte

Di zimanan de hin bêje hene ku ji bo ku vegotinê bihêztir bikin û wateya îfadeyê xurt bikin bi bêjeyên wekî xwe, nêzî xwe yan jî dijberî xwe re tên bikaranîn. Ev cure dibe ku her zimanî de hebe û li gorî çêna zimanê xwe xwediyê awayên cuda be. Bêjeyên ku gava bi hev re hatin bikaranîn destekê didin hev û wateya îfadeyê xurt dikin ên wekî; ‘mal û milk’, ‘dar û ber’, ‘kul û derd’, ‘cil û berg’, ‘rast-best’..., diya ên hevedudanî, wekî; ‘serobino’, ‘nanoziko’, ‘kelogirî’, ‘helkehelk’, ‘kelekel’ û hwd.

Di kurmancî de ji van bêjeyan re cotepeyv tê gotin ku em ê di vê xebata xwe de ser vê cureyê bisekinin. Herwiha em ê ji edebiyata klasîk, ya nûjen û ya gel jî mînakên van bêjeyan bidin.

Peyvên Sereke: cotepeyv, ducarî, nêzdeng, cotepeyvên hemwate

Abstract

In a language, there are some words called doublings that are used in order to strengthen, consolidate or make the meaning effective by using synonyms, antonyms, homonym or meaning-related words. It is highly likely that these kinds of words can be found in any language and shaped according to the characteristics of that language.

1 Yrd. Doç. Dr. M. Zahir Ertekin, Bingöl Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.
zahirertekin@hotmail.com

2 Xwendevanê Mastira Ziman û Wêjeya Kurdî, Enstituya Zimanên Zindî, Zanîngeha Bîngolê.

In this study, we will especially focus on the types and features of doublings that are called ‘cotepeyv’ in Kurdish Kurmanji dialect by giving examples from Classical Kurdish Literature, Modern Kurdish Literature, and Kurdish Folk Literature.

Keywords: Doublings, homonym doublings, repetition

Destpêk

Zimane kurdi erdekî beyar e zahf kêm xebat li ser hatine kirin. Bo vê yekê xezîneyeke gelek dewlemende ji bo lêkolîneran.

Belê bêguman îro berhemên ku bi kurdî hatine nivîsandinçendî kurdî di hundirê xwe de dihevin? Yan berhemên ku tên nivîsin gelo herî zêde bi çend bêjeyan derdikevin qada weşanê? Eger bersiv na be gelo çima? Têkiliya vê yekê bi kêmasiya kurdî ve girêdayî ye an bi nivîskarên kurdî? Belê divê ev pirsên jor yek bi yek bêne bersivandin û li ser van mijaran xebatên berfireh bên kirin. Bêguman mijara gotara me ne ev e. Lê teqez têkiliya xwe bi van mijaran tevan jî heye. Lewra carna bi zanebûn carna bi nezanî haya me ji kêrhiya kurdî tune ye. Carna jî em dewlemendiya zimanê kurdî tevî bikar jî tînin, hay jê nîn in. Loma divê xebat bi rêk û pêk birijîn ser nivîsê û li ber çavan bên raxistin.

Îja di kurdî de mijareke girîng heye ku di gotin û nivîsê de ji bo xurtkirina wateyê tê bikaranîn. Carna bêtir hemdê xwe em di nava galgal û gotûbêja rojane de jî bikartînin. Di nivîsê de bêtir û bi baldarî hatiye/tê bikaranîn. Em ê di nivîsê de li ser vê “tekîd” ê rawestin. Di gotina rojane de, di nivîsê de edebî de, di çapemeniyê de û di edebiyata klasîk de bi mînakên em ê li ser vê xurtiya “tekîd” ê bisekinin. Bi cûre û mînakên em ê gotarê şênber û dewlemend bikin. Di encamê de em ê cî û bandora vê mijarê li ser kurdî binirxînin. Ev cureya ku bûye babeta nivîsa me ‘cotepeyv’ in ku di kurmancî de hem di axaftinê de hem di nivîsandinê de bi berfirehî tên bikaranîn.

Cotepeyv

Ji bo ku vegotin bi derbtir û xurttir bibe du peyv tên bal hevdû û dibin cotepeyv.³Di axaftina rojane de ji bo ku axaftin bihêz be ev cure peyv tên bikaranîn. Cotepeyv dikarin ji bêjeyên hemwate, diywate, nêzwate pêk werin, herwiha dikarin bi alîkariya gihevan û navbendan bikevin şiklên nû an jî carna di navbera herdu bêjeyan de bi xêzekekê jî ev bêje bên bikaranîn û vegotinê bitesîr bikin. Em ê ji aliyê wateyê û ji aliyê şiklê ve li ser cureyên wan bisekinin.

3 Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, weş: Belkî, Stenbol, 2012. r. 39

Cureyên Cotepeyvan

Di kurmançî de cureyên cotepeyvan ji aliyê wateyê û ji aliyê şiklî ve dibin du bir û her birek di nav xwe de dibe çend cureyan.

A. Ji Aliyê Wateyê ve

a. Cotepeyvên Hemwate

Ev cure cotepeyv bi du bêjeyên hemwate pêk tên ku yek ji ya din re dibe destek. Li gorî Samî Tan ev ji bandora erebî tê. Ji ber ku di medreseyan de peyveke kurdî digel hemwateya wê ya erebî hatiye bikaranîn.⁴ Niha jî em li ser mînakên rawestî:

‘zar û ziman’, ‘rast-best’, ‘kevir û ber’, ‘eşq û muhbet’, ‘rih û can’ ûww.

Wekî ji mînakên jî diyar dibe, herdu bêje jî heman wateyê didin ku yek dika-re di şûna ya din de bê bikaranîn.

b. Cotepeyvên Dijwate

Bi du bêjeyên dijwate tene pê ku bi vê îfade dikeve nav du sînorên dijberî hev. Mînak:

‘Şev û roj’, ‘kar û zirar’, ‘qenc-xirab’, ‘rast-derew’, ‘xêr û şer’, ‘hebe-tunebe’ û ww.

Pirî caran jî bi dubarekirina du peyvên dijwate mirov dixwaze tiştekî texmînî bibêje:

‘Zû û dereng’, ‘kêm-zêde’,...⁵

c. Cotepeyvên Nêzwate

Bi du bêjeyên nêzwate pêk tên ku ew bêje ji aliyê wateyê ve nêzîkî hev in û yek bi ya din sînorê wateya xwe firehtir dike. Mînak:

‘Çiya û banî’, ‘çol û çiya’, ‘nas û dost’, ‘heval û hogir’, ‘kevir û kuç’, ‘lez û bez’ û ww.

Carna dikare bêjeyek ji nav sînorê bêjeya dû xwe de jî bê fêmkirin. Mînak:

‘Gul û giya’, ‘der û dor’, ‘sir û serma’ û ww.

d. Cotepeyvên Têkilhev

Hin cotepeyv jî hene ku bêjeyên wan gava bi hev re hatin bikaranîn hev temam dikin û heryek xwe wekî perçeyatevahiyê nîşan dike. Mînak:

‘dê û bav’, ‘kal û pîr’, ‘jin û mêr’, ‘rez û pez’, ‘bûk û zava’ û ww.

Wekî ji mînakên jî diyar dibe ‘dê û bav=dêwbav yanî ebeweyn, kal û pîr=ced, jin û mêr=zewac an jî malbat, rez û pez=mal, bûk û zava=zewac û malbat’ê diyar dikin.

4 Samî Tan, *Rêzimana Kurmançî*, weş: Enstîtuya Kurdî, Stenbol, 2011, r. 80.

5 Tan, h.b. r. 80.

B. Ji Aliyê Şiklî ve

a. Cotepeyvên Ducarî

Ev cure cotepeyv bi du bêjeyên hev deng û hemwate ve tên bikaranîn. Mînak:

‘Hêdî hêdî’, ‘car car’, ‘zû zû’, ‘tim û tim’, ‘bere bere’, ‘her û her’ û ww.

Li aliyekî din di kurmancî de hin ajel û giya hene ku navên wan bi cotepeyvên hatine danîn. Ev cotepeyv bi piranî bi ducarîbûna heman peyvê çêbûne yan jî bi tevî paşgira ‘-ok’, ‘-ik’, ‘-îk’, ‘-k’ ve hatine pê. Mînak:

‘Legleg’, ‘çileçile’, ‘şevşevok’, ‘perperik’, ‘qumqumok’, ‘xapxapok’, ‘fatfatok’, ‘pinpinîk’, ‘gezgezk’, ‘lavlavk’, ‘xaşxaş’, ‘kirkirk’ û ww.

Dîsa vê cureyê em di navên hin tiştan de jî dibînin. Mînak:

‘pîrpîrk’, ‘xumxum’, ‘şeqşeqok’, ‘xişxişok’, ‘vizvizok’ û ww.

Herwiha hin lêker jî bi ducariya peyvê ve yan jî bi cotepeyv û lêkera ‘kirin’ê ve hatine pê. Mînak:

‘gîjgîjîn/gîjgîjandin’, ‘qîlqîlîn’, ‘xulxulîn’, ‘milmilîn’, ‘galegal kirin’, ‘mirremirr kirin’, ‘qîjeqîj kirin’ û ww.

b. Cotepeyvên Nêzdeng

Ev du cure ne:

1. Ev cure; ji du bêjeyan pêk tên ku yek ji wan biwate yek jiwan bêwate ye û bi piranî bêjeya duwem bi tîpa ‘m’ yê dest pê dike. Tîpa ‘m’ ducarîbûnê xirab dike û bêjeya duwem bêwate dike. Mînak:

‘Tişt-mişt’, ‘heval û meval’, ‘dar-mar’, ‘xan û man’, ‘pez-mez’, ‘kel-mel’ û ww.

Wekî li jor tê dîtin ku bêjeya serî biwate ya dû jî bêwate ye û herdu nêzdekgê hev in. Wekî van hin cotepeyv hene ku bêjeya serî bêwate-di hin mînakan de biwate- û ya dawî biwate ye ku bi piranî nêzdekgê hevin. Mînak;

‘kilîkor’⁶, ‘xirûxalî’, ‘tu yî tune’, ‘rip î reş’, ‘xilîxar’, ‘şil î şet’ û ww.

Di vê cureyê de jî herdu bêje jî bêwate ne lê gava digihijin hev temsîla tiştêkî dikin û di listikên zarokan de û carna di zûgotinok an mamikan de jî tên dîtin herwiha di hin bikaranînan de jî wekî îfadeyên argoyî jî dikarin bên fêmkirin. Mînak:

‘çiz û viz’, ‘çirt û virt’, ‘êkê mêkê’, ‘qilopilo’, ‘tiroviro’ û ww.

c. Cotepeyvên Hevedudanî

Ev cure jî dîsa ji du bêjeyan pêk tên û herdu bêje yan bi gihaneka ‘û’-ku gelek caran veduguhere tîpa ‘o’ yê- yan bi navbendekê digihijin hev û dibin hevedudanî. Mînak:

6 Di vê derê de mînakên me hevedudanî ne lê carna ev bêje jî hev cuda jî tên nivîsandin.

‘şilfûtazî’, ‘xirûxalî’, ‘serobino’, ‘kelogirî’, ‘çeporasto’, ‘kelekel’, kezîkur, ‘qîjeqîj’, ‘kalemêr’, ‘kilîkor’ û ww.

Wekî ku ji mînakên jor jî diyar dibe cotepeyvên hevedudanî dikarin bi hemû cureyan jî teşe bigirin wekî; bêjeya pêşîn bêwate ya duwem biwate be, mînak; ‘şilfûtazî’, ‘xirûxalî’, ‘rip û rast’ û ww. Dikare du bêjeyên diywate bi hev ve bike, mînak; ‘serobino’, ‘çeporasto’, ‘sarogerm’, ‘danûstan’ û ww. Dîsa dikare bêjeyan bi navbendekî ducarî bike, mînak; ‘kelekel’, ‘gurmegurm’, ‘zarezar’, ‘tîqetîq’ û ww. Û dîsa dikare bêjeyên nêzwate bi navbendekî bi hev ve bike, mînak; ‘kelogirî’, ‘şeveres’ û ww.

Li vê derê divê em behsa dengên biolan yêînsan û heywanan û herwiha yêî li sirûştê tê bihîstin bikin ku ew jî bi piranî bi alîkariya navbendekê bi cotepeyvên çêdibin yanî bêjeyek bi tevî navbendekê ve ducarî dibe û wisa ew deng tên der. Mînak:

‘çelpeçelp’, ‘çîveçîv’, ‘firefir’, ‘barebar’, ‘kazekaz’, ‘gurmegurm’, ‘hîrehîr’, ‘tîqetîq’, ‘qeqeqeq’, ‘reqereq’, ‘hekehek’, ‘nalenal’ û ww.

Pişta van agahiyan niha jî em ji hin berhemên edebiyata kurdî û ya klasîk û nûjen çend nimûneyan li ser babeta xwe bidin û mijara xwe biherin serî.

Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de Bikaranîna Cotepeyv

Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de ev cure gelekî hatiye bikaranîn ku em ê ji çend berheman mînak bidin. Di Mewlûdê de Melayê Bateyî di gelek ciyan de cotepeyv bi kar anîne. Mînak:

Hate Evdilmuttalîb vê seatê

*Kir tedarîk **kar û barê** dawetê*

Dîsa di ciyekî din de:

Asîmanê bê sitûn wî kir pedîd

*Sûretê ba **xal û xet** wî aferîd*

Di dîsgotinên Mewlûdê de jî em dîsa cotepeyv dibînin:

Ger divêtin hûn jî narê bin necat

*Bi **işq û şewqek** hûn bibêjin esselat⁸*

Melayê Cizîrî jî di Dîwana xwe de ev îfade wiha bi kar anîne:

Hê di ber qalûbelayê belku ev ‘alem nebû

***Çerx û dewran** dewrê gerdûn gunbedê mîna nebû*

7 Melayê Bateyî, *Mewlûd*, Dersaadet 1313/1895, r.20. (Bi destûra wezaretê marîfetê hatiye çapkirin)

8 Bateyî, *Mewlûd*, r.4.

‘Ers û kursî hêj di mexfî bûn di kenza qudretê
Husnê Heq bû istiwaê lamî’a ‘îşqê hebû

Nehtibûn hukmê sifatan ew ji zatê lemyezel
‘Aşiq û me’şûqîyek bûn şem’ û hem perwanebû

Husn û hub zatê qedîm in lê cuda bûn ew ji yek
Lê niha ismê hudûsê hikmet û tefsîl we bû
...⁹

Dîsa di şî’ireke xwe ya din de Mela wiha dibêje:
Nergîzên şengî di mest in **çep û rast**
Saqîyan camî di dest in çep û rast

Rast û çep tên **ceger û sîne** kulab
‘Er’erên şengî di mest in çep û rast¹⁰

Wekî van beytên li jor Mela di gelek helbestên xwe de cotepeyv bi kar anîne.
Dîsa Feqiyê Teyran jî di helbestên xwe de cotepeyv bi kar anîne. Çend Mînak:

Ey av û av ey av û av
Ma tu bê **eşq û muhbetê**
Mewc û pêlan tavêy belav
Bê sekn û bê rahetê¹¹

Dîsa di qesîdeya Şêxê Sen’an de Feqî di seranserê helbestê de gelek caran
cotepeyv bi kar anîne ku wekî Mela ew jî hosteyê vê cureyê ye. Mînak:

...
Pê xweş dibû sed **lal û şîl**
Pê rohn dibû ber **çav û dil**
Pê rast dibû **dal û mudil**
Ê ku sirra Şêx vêketê

...¹²

Dîsa yek ji hosteyê bikaranîna cotepeyv Xanî ye ku di **Mem û Zîn**ê de ew
pir zêde bi kar anîne. Çend mînak:

...
Ey metle’ê husnê îşiqbazî
Mehbûbê **heqîqî û mecazî**

9 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, werger û latînzekirin: Osman Tunç, weş: Nûbihar, Stenbol, 2008, r. 458.

10 Cizîrî, h.b. r. 264.

11 M. Xalid Sadînî *Feqiyê Teyran*, weş: Nûbihar, Stenbol, 2003, r.121.

12 Sadînî, h. b. r. 276.

...

*Me'şûq tu yî bi **fexr û naz î****Aşiq tu yî lêki bînîyaz î*

...

*Ew **ruh û cesed** bi **cebr û îkrah****Tezwîci biwîn bi emrê Ellah*

...

*Mewcûd e di wê **şehadet û xeyb****Meşhûd di wê **siyadet û 'eyb***...¹³

Dîsa yek ji Mewlûdên Kurmancî, Mewlûda M. Emîn Heyderî de ev mînakên babeta megelekî tînen bikaranîn ku em jê perçekê li jêr nîşan bidin.

*Hemdê bê hed bo Xwedayê pir şerîf****Nûr û qûwwet** daye ummeta de'îf**Ew Mûhemmed tacê **rusl û enbîyan****Hem serekdarê **teqîyy û ewlîyan****Navê Adem qet nebû hêj ew herî**Pir zemanek ew dima **şil û terî******Eqd û mîsaq** ê ji wan xwestî Rehîm**Nûh û Îbrahîm û Mûsa wan Kerîm****Tîrs û heybet** ketîye qelbê wî ji min**Xwestî 'efwa wan gunahê xwe ji min*...¹⁴

Ji mînakên me yê li jor ên ji edebiyata klasîk jî nîşan didin ku helbestvanên klasîk di berhemên xwe de cotepeyv gelek bi kar anîne û pê wan hêz û bandor dane ser îfadeyên xwe. Niha jî ji Edebiyata Nûjen em ser çend mînakên rawestînin.

Di Edebiyata Kurdî ya Nûjen de Hin Mînakên Cotepeyvan

*Heke min jîna wî nedîta, min ê bigota ev jî yek ji wan zîlamên ku buhtanan dixe stûyê jinan û hemû **sûc û gunehê** xwe li jinan bar dike.*

*Ji min bawer bike, zarokan ji ber **qîj û wîj** û pevçûnê wê ji malê bar kirin.*¹⁵

Di rûpeleke din ya heman berhema nivîskarî de:

*Her ku diçe dinya li min tengtir dibe, **der û dor** li min tengtir dibin.*

Dîsa di heman rûpelê de:

13 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Çevirî ve Kavramsal Tahlil: Kadri Yıldırım, weş: Avesta, Stenbol 2010, r. 127, 128, 129.

14 Şex Muhemmed Emîn Heyderî, *Mewlûda Nebî*, Lîs, Stenbol, 2007, r.6.

15 Firat Cewerî, *Lehî*, Weşanên Nûdem, Stenbol 2011, r. 119-201.

*Ez ji hemû **kul û derdên** dinyayê, ji hemû **koşk û serayên** dinyayê dûr xistim.*¹⁶

Niha jî em ji berhemeke Cegerxwîn nimûneyekê bidin:

*Li her alî dinêrim **heyhey û şîn**
Kurên te tev dibazin: **Qîr û nalîn**
Wekî mi ew hemî bûne Cegerxwîn*¹⁷

Şikoyê Hesên jî di helbesta xwe ya navdar ‘Zimanê Kurdî’ de ev cure wiha bi kar anîne:

Zimanê Kurdî
*Bi **sêr û sur** e
Cewahir, durr e
Zimanê kurdî*

*Bi **xeml û rewş** e
Şîrîn û xweş e
Zimanê kurdî*

*Bi **xweş awaz** e
Letîf û naz e
Zimanê kurdî...*¹⁸

Piştî van mînakên ji Edebiyata gel –ji gotinên pêşîyan, ji biwêjan, ji mamik û cureyên din- jî em çend mînakên dikarin bidin.

Di Edebiyata Kurdî ya Gel de Bikaranîna Cotepeyvvan Gotinê pêşîyan

Di kurmancî de bikaranîna cotepeyvvan di hin gotinên pêşîyan de çawa tên bikaranîn em çend mînakên bidin.

*Me bûk anî bi **lez û bez**, sivika malê dîsa ez.
Dizan ji dizan dizî **erd û ezman** lerizî.
Dê û dotê şer kirin bêaqilan bawer kirin.*

16 Cewerî, h. b. r. 176

17 Cegerxwîn, Sêwra Azadî, Weşanên Avesta, Stenbol 2002, r 40.

18 *Kurdî* 5, weş: MEB, Ankara, 2012, r. 110.

Galgala ket nav **dev û dirana**, wê bigere li **bajar û şaristana**.
Dibêjin tu li rê qeda û bela li rê.
Hûrik hûrik dagire tûrik.

Biwêj

Di kurmançî de biwêj gelekî tê bikaranîn jixwewêji mînanan jî bê dîtî kudi edebiyata devkî de cotepeyv çiqas rêyeke bi bandor a bihêzkirina îfadeyê ye. Çend mînak:

Ji aş û başpeyvîn.
Şaşopaşo bûn.
Çeporasto lê rast bûn.
Serobino bûn.
Agir li min barî kevir kuçik li te barî.
Ketindev-diranê xelkê.
Dil hinav tevê hev bûn.
Soromoro bûn.
Av-rizq tamam bûn.
Xwe avêtina dest û pêyan.

Mamik

Cotepeyv di cureyên edebiyata devkî de gelek tê bikaranîn ku ji mamikan em dixwazin çend mînanan bidin.

Xişt mişt çû pişt derî rûnişt.

Mamikê min o

Ser hesîr e

Dawî dar e

Çiya û banî

Tîne xwar e

*Çi ye?*¹⁹

Mamikê min o

Teqoreqo

Kincan dişo

*Çi ye?*²⁰

19 M. Xalid Sadînî, *Mamikên Kurmançî*, weş: Nûbihar, r. 27, Stenbol, 2011.

20 Sadînî, h. b. r. 33.

Mamikê min o
Kaniya li nizarî
Mîr û hakimî
Av jê vexwarî
*Çi ye?*²¹

Mamikê min o
Xeftan Bşînê heciya
Tep û rep jê weşiya
*Çi ye?*²²

Wekî ku ji mînakên diyar dibin di mamikan de jî cotepeyv tîn bikaranîn û hêj em dikarin gelek mînakên bidin.

Encam

Di zimanên de bikaranîna cotepeyvyan yek ji riya bitesîrkirin û bihêzkirina vegotinê ye. Li gorî zimanên biguhere jî mimkun e ku di hemû zimanên de ev cure hebe û dikare li gorî zimanê xwe xwedî taybetiyên cuda be. Me li jor tesnîfa cotepeyvyan û mînakên wan da, lê ji bilî van dîsa cotepeyv hene ku wekî; yek erênî yek neyînî: ‘man neman’, ‘hatin nehatin’, ‘kirin nekirin’ û ww. dîsa yên bi alîkariya daçek û gihanekan tîn çêkirin û ji du bêjeyan zêdetir in: ‘mîl bi mîl’, ‘dem bi dem’, ‘roj bi roj’ û ww. ‘bêje jî nebêje jî’, ‘were jî neyê jî’ û ww. ‘geh li vir geh li wir’, ‘geh diçe geh disekine’ û ww. ‘ji min re ji te re’, ‘ji vî ji wî’ û ww. Dîsawekî cureyeke din; yên jimarîn: ‘du-sê’ ‘çar-pênc’, ‘bîst-sî’ û ww., wekî cureyeke din cotepeyvên ravekî yên wekî; ‘kurê kuran’, ‘seyê (ji) seyan’, ‘mêrê mêran’ û ww... dikarin wekî mînakên cotepeyvyan bên dan.

Di kurmancî de wekî ku me li jor mînakên wan dan cotepeyv curbecur in û hêz û dewlemendiya kurmancî diyar dîkin. Hem ji aliyê wateyê ve û hem jî ji aliye şiklî ve bi gelek awayan tîn bikaranîn. Herwiha bi riya gihaneka ‘û’ û hin navbendên mîna ‘e’, ‘î’, ‘o’ dikarin bigihijin hev û bibin hevedudanî. Dîsa me di mînakên xwe de dît in kudi Edebiyata Kurdî de wekî ku di axaftinê de tîn bikaranîn zêde zêde tîn bikaranîn, xweser jî nivîskarên klasîk di berhemên xwe de ev bêje pir bi kar anîne.

Wekî dawî, cotepeyv gelek in ku me di xebata xwe de behsa hin ji wan kirin. Dibe ku li herêmên cuda formên cuda hebin û jimara wan gelek bin. Lê ya ku divê em ser rawestin ev e ku pîrbûn û curbecurbûna cotepeyvên kurmancî hêz û xurtiya kurmancî nîşan didin.

21 Sadînî, h.b. r. 33.

22 Sadînî, h.b. r. 35.

Çavkanî

- Aydoğan, İbrahim Seydo, *Guman-1*, weş: Lîs, Stenbol 2013.
- Baran, Bahoz, *Rêzimana Kurmancî*, weş: Belkî, Stenbol 2012.
- Bateyî, Melayê, *Mewlûd, Mewlûd*, Dersaadet 1313/1895.
- Cegerxwîn, Sêwra Azadî, *Weşanên Avesta*, Stenbol 2002.
- Cewerî, Firat, *Lehî*, *Weşanên Nûdem*, Stenbol 2011.
- Cizîrî, Melayê, *Dîwan*, werger û latînîzekirin: Osman Tunç, weş: Nûbihar, Stenbol 2008.
- Heyderî, M. Emîn, *Mewlûda Nebî*, Lîs, Stenbol 2007.
- Kurdî 5*, weş: MEB, Ankara 2012.
- Sadînî, M. Xalid, *Feqiyê Teyran*, weş: Nûbihar, Stenbol 2003.
- Tan, Sami, *Rêzimana Kurmancî*, weş: Enstîtuya Kurdî, Stenbol 2011.
- Xanî, Ehmedê, *Mem û Zîn*, Çeviri ve Kavramsal Tahlil: Kadri Yıldırım, weş: Avesta, Stenbol 2008.
- Sadînî, M. Xalid, *Mamîkên Kurmancî*, weş: Nûbihar, Stenbol 2011.

Zaza Dili (Zaza Language)

Mesut KESKİN¹

Özet

Bu makale, Zaza Dili üzerine kısa bir bakış açısı sunmayı hedefliyor. Coğrafi ve siyasi konumuyla birlikte ağırlıklı olarak dilbilimsel açıdan önemli hususları, İranî diller içindeki konumu ve araştırma durumu, ses bilimsel, biçim bilimsel, sözdizimi, lügat, lehçe bilimi vs. yönünden yapısına dair dilin özelliğini belirleyen örneklerle resmedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Coğrafya, Dil, Konum, Gramer

Abstract

This article aims to give an overview on the Zaza-Language. Together with the geographical and political state, the main topic is the illustration of a linguistic sight concerning the features such the position of Zazaki among Iranian Languages, status of research, phonetic, morphology, syntax, lexicology, dialectology with language determining examples.

Key Words: Zaza-Language, geography, language, situation, grammar

1 Magister Artium (M.A.), Frankfurt Johann-Wolfgang-von-Goethe Üniversitesi, Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Dilbilimi bölümü araştırma görevlisi. Bu makalede bana yardımcı olan, fikirlerini eksik etmeyen arkadaşlarım İ. Öztürk ve D. Nuhbalaoğlu, ayrıca Ş. Aslan hocama teşekkür ederim.

1. Zazacanın Fiziki, Toplumsal ve Tarihsel Coğrafyası

Zazaca, Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat/Dicle havzasında, sayıları tam olarak bilinmemekle beraber 4 ile 6 milyon arası kişi tarafından konuşulan bir dildir. Anadolu dilleri arasında Türkiye sınırları dışında yerli dil olarak konuşulmayan tek dil olduğu söylenebilir. Sayısal açıdan Türkçe ve Kürtçeden sonra konuşulan üçüncü dildir. Son elli yılda Türkiye metropollerine, son kırk yılda ise Avrupa'ya (özellikle Almanya başta olmak üzere Hollanda, Avusturya, Fransa, İsviçre ve İsveç gibi ülkelere) ekonomik ve politik nedenlerden ötürü gelen önemli sayıda Zazaca konuşan ya da Zaza kökenli nüfus bulunmaktadır.²

Zazaca konuşulduğu bölgede coğrafi bir bütünlük gösterir ve özellikle İç-Dersim (Tunceli), Bingöl, Elazığ, Doğu-Erzincan ve Kuzey-Diyarbakır Zazacanın en yoğun konuşulduğu bölgelerdir. Sivas'ın doğusunda bulunan Koçgiri ve Karabel bölgesi olarak da bilinen Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı, Divriği, Hafik ve Tokat'ın Almus, Gümüşhane'nin Kelkit ve Şiran, Muş'un Varto, Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat, Aşkale, Adıyaman'ın Gerger, Urfa'nın Siverek, Malatya'nın Pötürge ve Arapkir, Siirt'in Baykan, Bitlis'in Mutki, Kayseri'nin Sarız, Aksaray, Kars'ın Selim ve Ardahan'ın Göle ilçesinde de konuşulmaktadır. Bu yerleşim alanlarındaki komşu diller ağırlıklı olarak Kürtçe³ (Kurmanci) ve Türkçedir. Eskiden hemen hemen tüm alanlarda konuşulan dil Ermenice ve kısmen Süryaniceydi.

İnanç bakımından Koçgiri, Dersim, Erzincan, Kuzey-Bingöl, Varto, Hınıs, Tekman, Çat, Sarız, Göle, Selim gibi yerleşim alanlarındaki Zazalar Alevi inancına mensupken, geri kalan bölgeler Sünni Zazalardan oluşur. Bu kesimden olup Elazığ, Bingöl merkez, Genç, Solhan, Hani, Kulp, Lice, Ergani, Dicle, Eğil, Silvan, Hazro, Mutki, Baykan gibi merkez yerleşim alanında Şafii, Maden'in bir kısmı, Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger ve Aksaray'dakiler Hanefi diye ikiye ayrılır. Özellikle Alevi Zazalarda yörenin eski inancından, adet ve töresinden, ziyaret ve evliyalar, melaikeler kültüründen birçok öge korunup yeni inançla yoğunlaştırılmıştır. Günümüzde önemi biraz azalmış olsa da Zazalarda aşiret sistemi de mevcuttur. Onun dışında, Gerger'de anadili Zazaca olan Süryani ve Ermeni köyleri, Dersim'de yer yer Ermeni aileler de bulunmaktadır.

2. Etniklik ve Adlandırmalar

Zaza dili üzerinde yapılan çalışmalar kısmen iyi bir yol kat etmiştir. Ancak aynı etnolojik araştırmalar için söylenemez. Etnolog Peter Alford Andrews (1989) *Türkiye'de Etnik Gruplar* adlı çalışmada Zazaları; *Alevi Zaza* ve *Sün-*

2 Batum (Gürcistan) veya Cambul (Kazakistan) bölgelerinde bulunduğu söylenen Zaza nüfusu üzerine elimizde yeterince bilgi yoktur.

3 Bu makaledeki "Kürtçe" terimi, İranolojide olduğu gibi Kurmanci, Sorani ve Kelhuri, Kırmancî'ye tekabül eder.

ni Zaza olarak ayırmakta ve Kürtlerden ayrı bir etnik grup olarak değerlendirmektedir. Zazalar, birçok kaynakta Kürt olarak nitelendirilirken kimi kaynaklarda da Türk oldukları iddia edilmektedir. Ancak Zazaları bağımsız bir etnik grup olarak değerlendiren iki doktora tezinin yanı sıra birçok master tezi ve bilimsel makale bulunmaktadır: Kazım Aktaş (1999), Hüseyin Çağlayan (1995), Kahraman Gündüzkanat (1997), Krisztina Kehl-Bodrogi (1998), Selahattin Tahta (2002), Hülya Taşçı (2006), Gülsün Fırat (2010: 139), Eberhard Werner (2012), Esther Schulz-Goldstein (2013).

Zazaların kendilerini ve dillerini tanımlamaları bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Kendini tanımlama şekli aslen ulusal olmayıp, etnik veya dini niteliktedir. Koçgiri yöresindekiler kendilerini genelde *Zaza*, dillerini *Zazaki* diye tanımlarken, eski kuşakta *Ma* “biz” ve *Zonê Ma* “dilimiz” tanımlaması da vardır. Bugünkü anlamda Dersim (Mamekiye, Tunceli), Erzincan ve Bingöl’ün Yayladere ve Yedisu bölgesindeki Alevi Zazalar kendilerini *Kırmanc* diye tanımlarken, dillerini *Kırmancî*, eski kuşakta “Dımılki” de bilinmekle, komşu bölgelerdeki Sünni Zazaları *Zaza*, Sünni Kürtleri *Khurr*, Alevi Kürtleri *Kırdas*, Kürtçeyi *Kırdaski* olarak bilir.⁴ Dersim’deki Alevi Kürtler Alevi Zazaları *Lacek* „oğlan“ veya *Dêsman* “Dersimliler”, dillerini de *Dêsımki* veya *Dımuli* diye tanımlar. Bingöl’ün Kiğı, Adaklı, Karlıova ve Varto, Hınıs, Tekman gibi bölgelerdeki Alevi Zazalar kendilerine *Şarê Ma* “halkımız” veya *Elewi*, dillerine *Zonê Ma* “dilimiz” derken, komşuları olan Sünni Kürtleri (bazen de genel anlamda tüm Sünnileri) *Khurmanc*, Sünni Zazaları *Zaza* veya *Dılmıc* olarak tanımlar. Varto-Hınıs’ta Kürt komşuları Zazacayı *Loli* veya *Çareki* diye Zaza aşiretleri adına göre adlandırır. Alevi Zazalardaki tanımlamaların Türkçeye çevrilecek anlamı “Alevi Zaza” veya genel anlamda “Alevi”dir, ki Alevi Zazalarda yaşlı kesim kendilerini Türkçede de millet adı olarak *Alevi* diye tanımlar. Siyasi gelişmeden etkilenmiş özellikle genç kesim arasında *Zaza*, *Kürt*, *Türk*, *Alevi*, *Dersimli* farklı kutuplu tanımlamalar vardır. Dersim ve Erzincan yöresinde *Tırk* sözcüğü ise ilk etapta Sünni Türk, bazen de genel anlamda tüm Sünni kesim için kullanılır.⁵

Şafii mezhebine ait Zazaların hemen hepsi kendilerini *Zaza*, dillerini *Zazaki* diye tanımlarken, Palu, Bingöl veya Dicle (Piran) gibi yerlerde *Zaza*’nın yanında *Kırd* tanımlamasına da sınırlı şekilde rastlanır. Mutki, Baykan gibi yörelerde de *Dımuli* tanımı geçer. Kürt komşularını *Kırmanc*, ~ *Kırmanc* veya *Kırdasi* diye bilirler. Hanefi mezhebinden olan Zazalar ise kendilerini ağırlıklı olarak *Dımuli*, yer yer *Zaza* olarak da tanımlarken, Kürt komşularına *Kırdasi* derler.

4 Bkz. Cemal Taş (2007: 10): Roê Kırmanciye (Hesen Aliyê Sey Kemali’nin ağzından).

5 Halk arasında seyrek de olsa Dersim’de kullanılan *Dersimce*, Erzincan veya Varto, Hınıs’ta *Alevice* gibi terimlerin dilbilimde ve kayıtlarda kullanılması tercih edilmemektedir. Zira, Zazacayı tüm Dersimliler veya Aleviler konuşmaz, Zazaca Dersim veya Alevi bölgelerin dışında da konuşulur.

Sünni kesimde, özellikle 60-70 yaşının altında olanlar *Zaza* veya *Dımili* gibi tanımlamaları ulusal veya etnik anlamda tüm Zazalar için kullanmaktadır.

Zaza tanımına kısmen, coğrafi bir tanımlama olarak ilk kaynağa Pers kralı Dara'nın Behistun (Bisutun) Eski Farsça yazıtlarında (M.Ö. 6. yüzyıl, tahminen 520) rastlanır ki, burada yukarı Fırat havzası “Zāzāna” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu yer adlandırmasının bugünkü Zaza adıyla bağlantılı olduğu tartışmalıdır.

Zaza adının geçtiği birçok kaynaktan biri 1329/30 (730 h.) yılından kalma ve ‘Kureyş Şeceresi’ olan yazılı bir deri dökümandır. Sıralanan birkaç Zaza aşiret adının geçtiği belgede, *îlîb* ‘(alevi) mürit’ ve *Zāzā* aşiretinin mensubu olarak kaydedilmiş bir imza geçer (*îlîb Mullā Benî min qebile Zāzā* طالب ملا بنی من قبیلة زازا “Zāzā kabilesinden talip Mollā Benî”)⁶.

Dımili adının Kuzey-İran’da bulunan, bugünkü yurtlarına oradan göç ettiği varsayılan Deylem bölgesinden geldiği düşünülmektedir.⁷ Ermenicede Zazalara *Dlmik* denilmektedir. *Kırmanc* adına dair bilimsel açıdan ikna edici bir kaynak yokken, Kuzey-Kürtleri tarafından “topraksız, maraba” anlamında da kullanılan *Kurmanc*’la⁸ aynı anlama geldiği de düşünülmektedir⁹.

Kırd tanımlamasını, anlamı bilinen *Kurd* ile aynı kökenden olsa da, kendisi için kullanan Zazalar, Kürt olan komşularını *Kurmanc* veya *Kırdasi* olarak tanımlar. Ermenicede Zazalar için kullanılan *Dlmik* sözcüğünün yanı sıra bazı kaynaklarda *Zaza-K’rder*¹⁰, yani “Zaza Kürtleri” olarak geçen tanımlamayla alakalı olması muhtemeldir.

3. Zazacanın İrani Diller İçindeki Konumu

Dil olarak Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İrani üst grubun İranî diller grubuna ait bir Kuzeybatı İranî dilidir. LeCoq ve Gippert bu dilleri şöyle sınıflandırmaktadır¹¹.

6 Selcan (2001: 2).

7 Deylem teorisini ilk dile getiren Ermeni yazar Antranig’dir (“Dersim”, 1909), sonradan F.C. Andreas da bu fikri desteklemiştir.

8 Birbiriyle akraba olan veya olmayan komşu topluluklarda köken olarak aynı kelimeye ait tanımlamalar farklı anlam ve telaffuz varyantlarında kullanılabilir. Örneğin kendilerini anadillerinde *Srb* diye tanımlayan ve Güney Sılav halkı olan Sırpların öz tanımlaması ile Doğu-Almanya’da yaşayıp Batı Sılav halkı olan Sorpların *Serb* tanımlaması aynı kökene dayanır. *Srb* sözcüğünün kökeni “aynı aşiret veya oymak mensubu, akraba” anlamına gelir. Diğer bir örnek de, bu makalede de anılan İranî dil Azeri ile Oğuz Türkçesine ait Azeri adının da ateş anlamına gelen Azer bölgesinden kaynaklı olduğu, farklı halkların aynı ismi kullanabildiğidir.

9 Dersim’de de dede aşiretlerinde yaşlı kesimin kendilerini değil de talip (Alevi mürit) kesimini, bazı toprak sahibi aşiretlerin de topraksız olanları *Kırmanc* diye tanımlandığına rastlanmaktaydı.

10 Ermeni İranolog Asatrian ve Gevorgian’a (1988: 500) göre *K’rder* terimi milliyetten ziyade sosyal statüyü veya yaşam tarzını belirttiğini, söz konusu kaynaklarda aynı Ermeni yazarların Zazaları asıl Kürtlerden ayırdığını da belirtir. Osmanlı kaynaklarında kullanılan *Ekrad* terimin kullanımıyla paralel olması muhtemel.

11 http://zazaki.de/turkce/irani_diller_gippertlecoq.htm (Ocak 2010)

3.1. Kuzey-Batı İranî:

Hyrkani (Gurgan/Cürcan) Grubu: Beluçi, Sengiseri, Gurani, Zazaca

Karmani Grubu: Kürtçe, Sivendi

Medo-Hazar (Caspic) Grubu: Gileki, Mazenderani, Sorxeyi, Simnani, Talişi, Azeri¹²

3.2. Güney-Batı İranî:

Farsça, Tacikçe, Tâti, Fârs bölgesi lehçeleri

Özellikle Almanya’da yapılan araştırmalar mevcut kırk yeni-İrani dil arasında da yeri belirlenmiş olan Zazacanın tarihsel evrimi hakkında da belirli tespitlere varılabilmesini mümkün kılmaktadır. Yazılı şekilde günümüze aktarılan Eski Hintçenin yanı sıra kadim İranî dillerin de Avesta ve Eski Farsçayla eski dönem (*Old Iranian period*), Partça, Pehlevi (Orta Farsça), Soğdca gibi orta dönem dillerinin zengin bir bütüncüye (*corpus*) sahip olması bu süreci desteklemiştir. Zazacanın da bazı yönleriyle arkaik bir yapıya sahip olduğu, tarihsel olarak özellikle Partçayla (3. yüzyıl M.Ö. – 3. yüzyıl M.S.) yakın bir bağlantısı olduğu tespit edilmiştir.¹³ Muhafazakar bazı yönlerinin olmasına rağmen Zazaca ile eski bir İranî dil olan Avesta arasında direkt bağlantı kurmak doğru olmaz. Kısacası, bugünkü İranî diller, bundan yaklaşık dört bin yıl önce kendi aralarında belki anlaşma sağlanabilen İranî lehçelerdi. Eski Hintçe olan Vedce (Veda) ve Sanskrit ile Avesta dili gramer açısından %80’in üzerinde bir oranla benzeşmekteydi.

Dil genetiksel açıdan Zazacanın yakın olduğu yeni İranî diller arasında ilk etapta aynı alt gruba ait Beluçi, Gorani, Sengiseri dillerini ve Mazenderani, Azeri (Herzendi), Simnani, Talişi, Gileki gibi Hazar dillerini de sayabiliriz. Bu dillere olan tarihi ses ve biçimbilim açısından yakınlığı da Deylem kuramını veya Zazacanın kuzey İran kökenli olduğu düşüncesini pekiştirmektedir¹⁴.

4. Zazacayla İletişimde Olan Diller

Zazacayı sözcük dağarcığı açısından etkileyen ve kelime alışverişinde bulunan akraba diller arasında Kürtçe ve Farsça başta gelir. Aynı kökenden olması nedeniyle dilbilgisel ve sözcük dağarcığı açısından bu dillerden etkilendiği söylenebilir. İslamlaşma döneminden sonra Arapça, komşuluk ilişkilerinden ötürü

12 Âzeri (Herzendi, Güney Tatça) veya Âzarî ile kastedilen Türki dil olan Azerice değil, ayrı bir İranî dildir. Keceli (Kajalı), Hazârudî, Tâkestânî, Çâlî, Sagzâbâdî, Eştehârdî gibi ağızlara sahip.

13 Gippert (1996: 153).

14 Gippert, Zazaca üzerine yazdığı son makalesinde (2007/2008: 103, 87. dipnot) Deylem teorisinin yeniden ve başlı başına araştırılması gerektiğini söyler ve bugünkü Zazacanın konuşulduğu bölge tamı tamına eski Part İmparatorluğu’nun batı sınırıyla uyuştuğunu, bunun da o bölgeden Kuzey İran’a kadar kuzeybatı İranî aşiretlerin yerleşim sürekliliği (continuous settlement) olabilmesi varsayılabilceğine dikkat çeker.

de Ermenice¹⁵, az da olsa Süryanice -ki, bu dillerin de İranî dillerden etkilendiği bilinir- dilleriyle de geçişkenlikleri vardır. Ayrıca sınırlı da olsa Zazacaya geçen Türkçe, Yunanca, Latince, Gürcüce, Lazca kelimelere de rastlanmaktadır.¹⁶

5. Zaza Dili Üzerine Dilbilimsel Araştırmalar

Araştırmalar, Zazacanın yazı diline geçmesi çok gerilere dayanmasa da, son yüz yılda hatırı sayılır bir ilerleme kaydettiğini göstermiştir. Zazacanın yazılı olarak ilk kez kayda alınması 1857/58 yılına denk gelir. İranolog Peter I. Lerch'in Rus-Osmanlı Kırım harbinde tutuklu olan Bingöllü bir Zaza'yla yaptığı kayıtları henüz dilbilgisel analizine geçmeden 1858 yılında Rusça ve Almanca olarak yayımlar. Araştırma Friedrich Müller'in Lerch'in metinleriyle (18 sayfa) 1864'te yaptığı karşılaştırmalı incelemelerle sürer. Arkeolog ve dilbilimci Albert von LeCoq, 1901'de Zazaca dillinden kaydettiği beş sayfalık notların dilbilgisel analizini yapılmaksızın yayınlamıştır.¹⁷

1906'da batı İranî dillerinin dokumentasyonu ve dilbilimsel analizi için görevlendirilen Oskar Mann'ın Ortadoğu seyahatinde Zazacanın özellikle Siverek ve Kor (Bingöl) yörelerinden o zamana kadar en geniş derlemesini gerçekleştirmiştir (Almanca tercümeleriyle birlikte 91 sayfa, 5 ağız). O. Mann'ın ölümünden sonra İranolog Karl Hadank'ın da ağızlar üzerine yazdığı gramer analiziyle birlikte 1932'de Leipzig'de kitap olarak yayınlamıştır. Oskar Mann ve Karl Hadank ilk olarak Zazacanın ve Gorancanın o zamana kadar yanlışlıkla Kürtçenin lehçesi olarak görüldüğünü öne sürüp bunların başlı başına İranî diller olduğunu yaptığı karşılaştırmalarla kanıtlamıştır.

Elli yıldan fazla bir aradan sonra Amerikan dilbilimci Terry Lynn Todd 1985 yılındaki Çermik Zazacası üzerine modern dilbilimsel metodlar kullanarak bir dilbilgisi çalışması yayınlamıştır.

Özellikle 90'lı yıllarda daha da derinleşen araştırmalar yapılmıştır. Muhtelif konular üzerine yayınlanan makaleler (fonoloji (Cabolov 1985, Maurais 1978), olumsuzluk (*negation*) (Sandonato 1994), izafet (MacKenzie 1995), genel dilbilgisel bakış (Asatrian 1996, Asatrian/Gevorgian 1988, Asatrian/Vahman 1990, Blau 1989, Kausen 2006 ve 2012), Zazacanın batı İranî diller arasındaki yeri (Paul 1998b), yazınsal (Selcan 1998b) ve tarihsel gelişimi (Gippert 1996 ve 2008), etimoloji (Bläsing 1995, 1997; Schwartz 2008) ve de imla kuralı (Jacobson 1993), okuma yazma el kitabı (Jacobson 1997), iki dillilik (Temizbaş 1999, B. Werner 2006), yabancı kelime adaptasyonu (Malottke 2006), edatlar (Arslan

15 Ermenicede varolan Partça ve Pehlevice sözcüklerin ağırlığının belirtilmesinde yarar var.

16 Bkz. Keskin (2007: 2)

17 İranolog F.C. Andreas, meslektaşına (muhtemelen Emil Sieg'e) yazdığı Lecoq'un kayıtları üzerine 7.7.1909 tarihli bir mektubunda Zazacanın Kürtçeye ait olmadığını belirtir. Bkz: <http://titus.uni-frankfurt.de/personal/galeria/andreas.htm> (Şubat 2011).

2007), diyalektoloji (Keskin 2008), ayrıca kitap olarak yayınlanan iki tane doktora çalışması (Paul 1998a (gramer ve diyalektoloji denemesi), Selcan 1998a (gramer)) da bu çerçevede önem arz etmektedir.

Dilbilimde Zazacanın yeri belirlenmiş olmasına karşın özellikle Türkçe kaynaklarda, medya ve siyasette, geçmişteki kadar olmasa da, Zaza Dili üzerine bir statükonun hala mevcut olduğu bilinmektedir. Önyargılar, bilgi ve kaynak eksikliği veya siyasi zorlamadan ötürü Zazacanın bir Kürt lehçesi veya dili olduğu ileri sürülmüştür. Oysa Zazacanın Kürtçeye dahil olduğunu bilimsel olarak kanıtlayan herhangi bir kaynak veya çalışma yoktur. Zazaca, Farsça ve Kürtçenin birbirine olan yakınlığı, biri diğerinin lehçesi veya alt dili olduğundan değil, akraba diller olduğundandır. Aynı şey, Kürtçenin bir Fars lehçesi olduğu görüşü için de geçerlidir. Yani, aynı dil grubuna ait olmasıyla, çoğu dilsel özelliği paylaştığı ve aynı kökenden geldiklerindendir. Karl Hadank'ın (1938: 5) da dediği gibi, "Farsça, mevcut birçok diğer İranî dillerin yanında varolan bir dildir sadece, tümünün anası değil." Zazacayı araştıran O. Mann, K. Hadank, D.N. MacKenzie, L. Paul'un aynı zamanda Kürtçe üzerine hatırı sayılır çalışmaları olduğunu söylemekte yarar var.

6. Zazacayı Farsça ve Kürtçeden Ayıran Özellikler

İranî dilleri aynı dil grubunun farklı dilleri olarak sınıflandırmakta başvuru- lan yöntem, bu diller arasında ses, biçim ve kelime dağarcığı açısından birbiriy- le olan ilişkileri bugünkü şekliyle (*synchronic*) değil, tarihsel evrimin (*diachronic*), yani ayırdedici özelliklerin (özellikle sesbilimsel yönden) farklı tarihsel süreçlerden geçerek bugüne ulaştırılan yazılı eski ve orta dönem İranî dillerle belirli kelimeleri (*isoglosses*) karşılaştırılarak göz önünde bulundurulmasıdır. Söz konusu olan Zazacanın özellikle Farsça ve Kürtçe gibi diğer İranî dillerle olan ilişkisinin belirlenmesi de bu yöndedir. Dilbilimsel bazı önemli özellikler ise örnekleriyle şunlardır:

Eski İranca		Zazaca	Kürtçe	Farsça	
*xv-	*xvavar- xvan-	wae wendene / wan-	Xweh xwendin / xwîn-	x ^w āhar خواهر x ^w āndan خواندن / x ^w ān-	kızkardeş okumak
v-	vāta-	va	Ba	bād باد	rüzgar
x-	xara-	her	Ker	xar خر	Eşek
-θr-	θri-	hirê	Sê	se سه	۳
z-	zānā-	zan-	zan-	dān- دان	bilmek
-j-	*jani-	ceniye	Jin	zan زن	kadın
-č-	*rauča-	roc	Roj	rūz روز	gün(eş)

L. Paul, Agnes Korn (2005) ve J. Gippert (2007/2008), İrani ünsüzlerin tarihi evrimi üzerinde Zazacayı da gözönünde bulundurarak durmuştur. Sadece birkaç örneğini alıntılıdığımız tabela aşağıda görüldüğü gibi L. Paul'un makalesinden alıntıdır¹⁸:

IE	Pth.	Gör.	Äz.	Zaz.	Tal.	Semn.	Casp.	CD	Bal.	Kd.	Pers.
*k/*g	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	h/d
*k(u)pal	-ž-	-ž-	-ž-	-j-	-ž-	j,ž	-j-	j,ž,z	-j-	-ž-	-z-
*g(u)(h)pal	ž	ž	ž (y-)	j	ž	j,ž	j (z-)	j,ž,z	j	ž	z
*k _w ²⁹	?	sip	isb	esp	asb	esp	s	esb	?	s	s
*tr/*tl	hr	(ya)r	(h)r	(h)r	h(*r) ³⁰	(h)r	r	r	s	s	s
*d(h)w	b	b	b	b	b	b	b	b	d(?)	d	d
(Oİr.) *rd/*rz	r(š)/rz	l,ʀ/rz	r/rz	ī/rz	r/rz	l/l(rz)	l/l	l/l(rz)	l/l(?)	l/t	l/l
*sw	wx	w	h	w	h	x(u)	x(u)	x(u),f	v	x(w)	x(u)
*rw	f	u	u	w	h	h	h	h (u)	h	h	h
*y-	y-	y-	y-	j-	j-	j-	j-	j- (y-)	j-	j-	j-

7. Şekilbilimsel (Morfolojik) Bazı Özellikler

Zazacanın Kürtçe ve Farsçaya bugünkü yapısıyla da (*synchronic*) bakılırsa biçimsel açıdan da önemli farkların olduğu görülebilir. Örneğin şimdiki zaman fiil çekiminde kullanılan fiil ekleri ve şahıs sonekleri, farklı ön ve arka takılar (*pre- and postpositions*), şahıs zamirleri, Zazacada 3. şahısta, ayrıca sıfat tamlamasında cinsiyet ayrımı Kurmanciye göre daha ayrıntılı bir biçimde şekillenmiştir. Zazacanın Hazar Dilleri ile olan birçok ortak yönlerinden biri, şimdiki zaman çekimin aslen ortaç ile kurulmasıdır (*-en- < -ant-*), örn.:

Zaz. *vên-en-* “görmek” (şimdiki zaman gövdesi), Azeri *vin-n-*, Talişi *vin-d-* iken ötekisi de, Gorancada da *keza*, Sengiseri, Azeri gibi dillerde olduğu gibi, isimde yalın haldeyken de cinsiyetin belirgin olabilmesi, örn.:

Zaz. *her* : *here*, Azeri (Keceli) ve Simnanca *xar* : *xára*, Goranca *har* : *māhára* “eşek (eril : dişil)” (vurgusuz *-e < -a < mutemelen Eski İranca* olan dişil sözcüklerin bitimi *-ā*’ya dayanır)¹⁹.

¹⁸ Paul (1998b: 170). Zaz.: Zazaca, Kd.: Kürtçe, Pers: Farsça. (veya bkz. <http://zazaki.de/englisch/articels/Paul-1998-Zaza.pdf>). Bu paradigma Agnes Korn tarafından eleştirel bağlamda ele alınıp yeni tasarlanmıştır. Bkz. Jahani/Korn (2003: 49-60) veya <http://titus.uni-frankfurt.de/personal/agnes/upsala00.pdf>.

¹⁹ Gippert (2008: 91)

Zazacada şimdiki zamanda ayrıca bir de bildirme kipinden farklı olarak istek kipi gövdesi (*subjunctive stem*) mevcuttur. Kökeni orta ve eski İranca kökenine dayanır: *O vano* “söylüyor”, *o ke vaco* “söylerse” < Proto Hint-İranca *vač-*. Karşılaştırın: Kurm. *Ew di-bêj-e* : *ew ku bêj-e* ve Yeni Farsça *û mî-gû-yad* . او می گوید : *û ke bigûyad* .

Zazacanın ayrıca dil olarak kendiyile sınırlı ağız sürekliliğine (*dialect continuum*) sahip olması da başlıbaşına bir dil olduğu kıstaslarından biridir.

Şimdiki, di-li ve miş-li geçmiş zamanın bildirme kipi ve dilek ve emir kipinin çekimi ve şahıs sonekları şöyledir: (*vinderdene* „durmak“ fiilin örneğinde)²⁰:

Şahıs	Şimdiki Zaman	Di-li geçmiş	Miş-li geçmiş	Dilek kipi	Emir kipi
1. tekil	ez vînden-an	ez vînderd-an	ez vînderd-an	ez vînder-i	
2. tl. Eril	tî vînden-ê	tî vînderd-itî	tî vînderd-ê	tî ke vînder-ê	vînd-e!
Dişil	tî vînden-ay	vînderd-ay	tî vînderd-ay		
3. tl. e. d.	o vînden-o a vînden-a	o vînderd a vînderd-e	o vînderd-o a vînderd-a	o/a ke vînder-o	
1. çoğul	ma vînden-ime	ma vînderd-ime	ma vînderd-ime	vînder-ime	
2. çl.	şîma vînden-ê	şîma vînderd-i	şîma vînderd-ê	şîma ke vînder-ê	vînder-ên!
3. çl.	ê vînden-ê	ê vînderd-i	ê vînderd-ê	ê ke vînder-ê	

8. Zazacanın Lehçeleri

Dil yapısı olarak kendi içinde bir bütünlük sağlayan Zazaca 3 lehçeden (di-yalekt) oluşur²¹: Kuzey, Merkez ve Güney. Bu sınıflandırma, dilbilimsel olarak sadece dildeki ses, şekilbilim (morfolojik) ve kelime hazinesi (leksikolojik) açısından değil, dili konuşanlarla inanç bazında da örtüşmekte: Kuzey Zazacasını tamamıyla Aleviler konuşurken, Merkez Zazacasını ağırlıklı olarak Şafii, Güney Zazacasını ise Hanefi Zazalar konuşmaktadır. Mutki, Kulp, Baykan ve Aksaray ağızları da Merkez ile Güney Zazacası arasında geçiş şiveleri olarak görülmektedir.²² Güney lehçesi ve geçiş şiveleri, dil tarihi açısından diğerlerine göre daha muhafazakar (arkaik) bir yapıya sahiptir. Merkez Zazacasında da aynı şey Lice ve Kulp, Kuzey Zazacasında ise Bingöl-Adaklı, Varto, bazı yönleriyle Hozat ve Ovacık ve de Almus-Hafik ağızı için söylenebilir, iletişim sağlana-

20 Ağızlarda hala bulunan en özgün varyant esas alınmıştır.

21 Zülfü Selcan (1998b: 123) Zazacayı Kuzey ve Güney diye iki lehçeye ayırır.

22 Paul (1998b: 213) ve Keskin (2008: 30).

Lehçeler arasındaki farklar ve sınıflandırma kriterleri sesbilimsel yönde belirlemektir ki sonra sözcük dağılımındaki farklar gelmektedir. Dilbilgisi açısından bakıldığında, bu lehçeler arasında çok büyük farklılıklara rastlanmaz. Güney ve Merkez Zazacası birbirine Kuzey Zazacasına göre biraz daha yakınken, Güney ve Kuzey Zazacası arasında da belirli ortaklıklar bulunmakta, keza Merkez ve Kuzey Zazacası için de durum öyledir.

Kuzey Zazacasıyla Merkez ve Güneyi ayırt edici farklar ses yapısında ortaya çıkmaktadır. Kuzey Zazacanın birçok şivesinde *ş* ve *j* seslerinin telaffuzundan kaynaklı olarak *ç* ve *c* seslerinin belirli şartlar altında [ts] ve [dz] şeklinde telaffuz edilmesi, tüm Kuzey ağızlarında patlamalı (*plosives*) olan *ç*, *k*, *p*, *t* ünsüzlerinin soluksuz (*unaspirated*) (<çh, kh, ph th> şeklinde yazılan) eşleri de bulunur. Merkez ve Güney Zazacasında ise soluksuz ünsüzlerden *ph* ve *th* birkaç ağızda bulunur. Örn. Bin.-Solhan *phonc* “5” veya *thal* “acı tat”. Lakin Arapça veya Süryanicenin etkisiyle hemen tüm Merkez ve Güney ağızlarında varolan *h* (ح), ‘(ayn ع) gibi boğazsıl (*pharyngeal*) ünsüzler²³, kimi ağızlarda da bulunan *t* (ط), *s* (ص) ve *ḍ* (ض), tek tük de /z/ (ظ) gibi pekiştirmeli (*harf-ı sâkile, pharyngealized*) ünsüzler mevcuttur. Kuzey Zazacasında Eski İranca’nın uzun *ū* ünlüsü *ü* olarak yansırken, Güney ve kısmen Merkez’de uzun *û* olarak kullanılır. “Almak (şimdiki zaman gövdesi), gezmek, dışkı, ev, kız” gibi belirli sözcükler Güney’de ve Merkez’de *gên-*, *geyraene* (*gêrayış*), *gi*, *keye*, *keyna* olarak *g/k* şeklinde telaffuz edilirken, Kuzey’de Hozat ve Bingöl-Adaklı’nın bazı ağızları hariç *cên-*, *cêraene*, *ci*, *çê*, *çêna* olarak *c/ç* damaksıl (*palatalized*) şekline dönüştürülmüş olarak telaffuz edilir.

Biçimbilim (*morphology*) açısından önemli farklar ise, Kuzey’de fiil çekiminde, şimdiki zaman bildirme kipinde (*indicative*), 2. tekil şahısta eril ve dişil ayrımı yokken *-a(y)*, örn. *tı vana* ~ *vanay* “diyorsun”, Merkez ve Güney’de eril için *-ê* ~ *-i*, *tı vanê*, dişil için *-a*, *tı vana* (kalıntı olarak *-ay*) kullanılır.²⁴

11’den 19’a kadar sayılan sayılarda Kuzey’de önce onar, sonra teker sayı gelirirken, örn. *des u hirê* “13”, Merkez ve Güney’de bu şekliyle de bulunmakta ve genelde (çoğu İrani ve Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi) önce teker, sonra onar sayı gelir: *hirê*s (< **hirê-des*) “13”²⁵.

“De, dahi” zarfı Kuzey’de genelde *ki* iken, çoğu Merkez ve Güney ağızlarında *zi* şeklinde kullanılır²⁶.

23 Boğazsıl sesler, Arapçada sözkonusu sözcüklerde aslen bulunmamasına rağmen ‘erd “yer” (Arapça *ard* أرض), *fe’hm* “anlama, akıl” (Arapça *fahm* فهم) ve Zazacada aslen bulunmayan yerde, örn. *’hewt* “7”, Kuzey *hawt*) < Eski İranca *hapta-*), *’heş* “ay”, Kuzey *heş* ~ *hes*, Avesta *arša-*, gibi sözcüklerin telaffuzuna da yansımıştır.

24 Kuzey Zazacasında 2. tekil şahsın eril şekli *-ê* sadece istek kipinde (örn. *tı ke vacê* “dersen”) ve kalıntı olarak *tı vanê* “dersin ki, zannedersin ki”) deyiminde mevcut.

25 “14” ve “15”in eski şekli de Kuzey Zazacasında sadece kalıntı olarak var: *Aşma çarêse* “ondörtlük ay”; *phoncês* “iki hafta”.

26 Diyarbakır Kulp’ta da *ki*, tek tük olarak Bingöl’ün de bazı ağızlarında *zi ki* şeklinde var. Bazı ağızlardaki *ji* varyantı ise Kürtçeden alınmıştır.

Sözcük bazında (*lexicology*) farklılık arzeden önemli kelimeler ise şunlardır:

Kuzey	Güney ve Merkez	
<i>doman</i>	<i>qeçek, qıc, tût, leyr</i>	“çocuk”
<i>nas kerdene</i>	<i>şınasnayış, sılasnaene</i>	“tanımak”
<i>bazar</i>	<i>bazar, kırê, kırî*</i>	“Pazar günü”
<i>nîa daene, sêr kerdene, qayt k. werte</i>	<i>cı ra ewniyaene ~ cı oniyayış</i>	“bakmak”
<i>thal</i>	<i>miyan</i>	“orta, ara”
	<i>veng</i>	“boş”

Palu-Bingöl Zazacasını esas alacak olursak, Merkez’i Kuzey ve Güney’den farklı kılan bazı özellikleri ise, *ê* ünlüsünün bazı biçim veya sözcüklerde *i* olarak telaffuz edilmesi, örn. *yeni* > *yên^y* “geliyoruz/-sunuz/-lar”, “almak” fiilinin şimdiki zaman gövdesi *gen-* (Güney ve Kuzey *gên-*), bundan öte de düzenli olarak *o* ünlüsünün tüm pozisyonlarda *ue* (*r, z, l* gibi ünlüler önünde *ua*) çift ünlüsüne dönüşmesi (*diphthongization*), örn. *roc* > *ruec* “güneş, gün”, *ew* çift ünlüsünün *o* ünlüsüne dönüşmesi (*monophthongization*), örn. *hewt* > *hot* “7” ve de *n* ve *m* genizsil (*nasal*) ünsüzlerin önündeki *a*’nın yuvarlaklaşma fenomeniyle (*labialisation*) *o* veya *u*’ya dönüşmesi, örn. *amnan* > *omnon* ~ *umnun* “yaz”, sayılabilir. Doğu-Dersim ve Palu-Bingöl ağızlarında da *ê* ünlüsü kelime başında ve arasında [*yê*] şeklinde telaffuz edilmekte, örn. *dês* : *dyes* “duvar”. Güney Zazacasına ve bazı geçiş şivelerine has olan özelliklerden biri de isim ve sıfat tamlamalarında izafet *-ê*, *-a* ve *-o* ile tamlanan ad arasına 2. halde (dolaysız nesne ve ergatif halinde özne hariç) *-d-*’nin girmesi: *lacê mı lacdê to rê vano* “oğlum oğluna diyor”²⁷.

Merkezi Kuzey ve Güney’den farklı kılan bir özellik de, belirsizlik tanımlığı (*article*) *-ê*, Merkez’de *-êk*; örn. *ruecêk* “bir gün” (başka *rocê*), bir de Merkez’de çoğu ağızlarda iyelik izafetinin eril *-i*, dişil *-ê* ~ *-ay* olduğu, örn. *pirîki mı* “dedem”, *pirîkê mı* “nenem”, kimi ağızlarda ise eril ve dişil izafet ekinin *-ê*’de eşleştiği görülmekte.

Güney Zazacasında çoğu ağızlarda tek heceli fiil takıları (*preverbs*) şimdiki zamanda da çekimlenen fiil ile bitişik kalır, örn. Çermik *kêber abeno*, Hozat ve Bingöl (*ki*)*ber beno a* “kapı açılıyor”.

Kuzey ağızları arasında yer alan Dersim Zazacası, Batı (Hozat, Ovacık, Çemişgezek) ve Doğu-Dersim (Mameki, Nazımiye, Mazgirt, Güney-Pülümür) ağız-

* *Kırê*, Ermenice *kiraki* կիրակի üzerine Zazacaya alınan Yunanca kökenli bir sözcüktür (Yun. *kyriakê* Κυριακή).

27 Aynı *d* biçimi, Batı-Dersim dışında Kuzey’deki diğer ağızlarda 3. şahısta kullanılan *d*-dir: *dey, dae, dinan* (*dine*) “onun (eril, dişil), onların”.

larından oluşur. Dersim ağızlarında olan en belirgin özellik ise, sızıcı (spirant) sesler olan *s* : *ş* ve *z* : *j* ile birlikte patlamalı-sızlamalı (*affricate*) *ç* [ts^h : tʃ^h], *çh* [ts : tʃ] ve *c* [dz : dʒ] ünsüzlerin sesbirimsel değişke veya çevresel üye (*complementary distributed allophones*) olarak karşı karşıya olmasından ötürü oluşan yenilenmiş bir ses yapısına sahip olmasıdır. *Ş* ve *j* sesleri sadece belirli şartlar altında, *i*, *ü* veya *ê*'nin damaksız varyantı [ye]’den önce geldiğinde ortaya çıkar. Diğer ünlüler önünde yer alan *s* veya *z* seslerinden kaynaklı olarak *ç*, *çh* ve *c* ünsüzleri de [ts^h], [ts] ve [dz] şekliyle belirmiştir. Dersim, Erzincan’ın çoğu, ayrıca Tekman ve kısmen Hınıs, Koçgiri’nin de Çarekan ağızı bu özelliğe sahiptir.²⁸ Örn. Varto *şane*, Dersim *sane* “tarak”, Varto *sia*, Dersim *šia* “kara, siyah”, Varto *zûa*, Güney-Zz. *zuwa*, Dersim *jûa* ~ *jia* „kuru“, Varto *ca* /dja/, Dersim *ca* /dza/ “yer”, Varto *çı* /tʃı/, Dersim *çı* /ts^hı/ “ne”. Bu özelliğin kazanılmasında Ermenice’nin payı olduğu söylenebilir.

9. Zazacanın Dilbilgisel Yapısı ve Kelime Hazinesi

Zazacanın komşu dillerle etkileşim içinde olmasına rağmen Orta İranî dönemden bu yana dilbilgisel olarak ve miras sözcükler açısından yapısını gayet iyi koruduğu söylenebilir. Komşu veya egemen dillerden kelime alışverişi dışında dilin diğer alanlarında fazlasıyla etkileşim gözlenmemektedir. Kültürel açıdan da yerli halk olarak komşu halklarla birçok ortak özelliği taşımaktadır. Bulunduğu ve geliştiği şartlara göre değerlendirilecek olursa, zengin bir kelime dağarcığına sahiptir.

Dilin ses yapısındaki ünlüler olan *a*, *e*, *ê*, *ı*, *i*, *o*, *u*, *ü/û*, Güney Zazacasında olan *û* hariç genelde kısa telaffuz edilmekte ve ünlülerde uzun : kısa karşıtlığı yoktur. Bazı ağızlardaki *ö* ünlüsü –ew- çift ünlüsünden dönüşmüştür (> *öw* ~ *öy*), örn. Doğu-Dersim *dewe*, Batı-Dersim *döwe* ~ *döe* “köy” veya komşu heceden etkilenmeden ötürüdür, örn. Bingöl-Genç *yeno* > *yön* “geliyor”. Tarihsel gelişme açısından *e*, *ı*, *u* ünlüleri Eski/Orta İranî’nin kısa *a*, *i*, *u*’nun, *a*, *ê*, *i*, *o*, *û/ü* ise Eski İranî uzun *ā*, *ai* (> Oİ *ē*), *ī*, *au* (> Oİ *ō*), *ū* ünlülerin devamıdır.

Eski İranî dönemin sonuna doğru ve orta İranî dönemin başlangıcında gerçekleşen geçmiş zamanın kuruluş şekliyle çoğu orta İranî dilde, geçmiş zaman edilgen ortaç (*participle perfect passive*) soneki –ta- ile oluşturulan fiil çekimin sayesinde meydana gelen biçim-sözcükdizimsel (*morphosyntactic*) bir fenomen olan bölünmüş ergatifiklik (*özegeçişlilik*, *split ergativity*) bugün de Zazacada varlığını sürdürmektedir²⁹. Yani tüm geçmiş zaman şekillerinde geçişli

28 Diyarbakır-Çermik ve Adıyaman-Gerger’in bazı ağızlarının ses yapısı kısmen Dersim’inkinden farklıdır: *ş* ve *j* sesleri hiç bulunmaz ve de *ç* ve *c* ünsüzleri bilinen /tʃ/ ve /dj/ şeklinde telaffuz edilir (bak. Keskin (2008: 163)).

29 Ergatifiklik (ergativity), Eski Farsçada belirtmeye başlamasıyla, Partça, Pehlevce, Baktrice gibi Orta İranî dillerde, Kurmancî (Sorani’de kalıntı olarak var), Simnani, Beluçça, Yağnobi gibi Yeni İranî dillerde, Urdu, Sindhi gibi Hint-Arı dillerinde, Gürcüce, Lazca gibi Güney Kafkas,

fiillerde öznenin bükünlü halde belirtilmesi, nesnenin yalın halde olması, İranî dillerde ayrıca fiilin ergatif alanda da nesneye göre çekimlenmesi, örn. **Ez ey anan, o mi ano**. “ben onu (eril) getiriyorum, o beni getiriyor”, geçmiş zamanda ise **mi o ard, ey ez ardan** “ben onu getirdim, o beni getirdi” şeklinde çekilir.

Çağrı hali diye bilinen *vocative*’i saymayacak olursak, Zazacada olan 2 hal (yalın, *casus rectus*, ve bükünlü *casus obliquus*) de Orta Batı İranî dönemden kalmadır (örnek sözcük: *her* “eşek”):

	Yalın hal	Bükünlü hal
Eril	<i>Her</i>	<i>her-i</i>
Dişil	<i>her-e</i>	<i>her-e</i>
Çoğul	<i>her-i</i>	<i>her-an (her-on, her-un)</i>

İsim tamlamasında belirten isimde olduğu gibi, sıfat tamlamasında da sıfat isimden sonra gelir, sıfat da isimle birlikte çekilir (örnek tamlama: *her* “eşek”, *gewr* “gri, boz”):

	Yalın hal	Bükünlü hal
eril	<i>her-o gewr</i>	<i>her-ê gewr-i</i>
dişil	<i>her-a gewr-e</i>	<i>her-a gewr-e</i>
çoğul	<i>her-ê gewr-i</i>	<i>her-an-ê gewr-an (-on-, -un-)</i>

Eski ve Orta İranî dönemden kalma diğer bir özellik de, fiilin edilgen çatısı (*diathesis, voice*) mürekkep şekilde (çekimli, *synthetic*), yani yardımcı fiil olmaksızın da sınırlı fiillerle kurulması. Eski Hint-İranî edilgen soneki *-ya-*, Pehlevicede bulunan *-ih-* şekline yansıması Zazacada *-i-* ile mevcut: *Nan weri-yeno (werino)* “ekmek yeniliyor”. Ayrıca mürekkep ettirgen de *-n-* sonekiyle kurulur: *decaene : dacnaene* „acımak : acıktmak“.³⁰

İsim ve şahıs zamirlerinden öte fiil çekiminde de Merkez ve Güney’de 2. ve tüm şivelerde 3. kişide de eril ve dişil olarak cinsiyet farkı belirlemekte: **O vano, a vana** “o (erkek) söylüyor, o (bayan) söylüyor”.

Çerkezce gibi Batı Kafkas, Avarca, Lezgice gibi Kuzey Kafkas dillerinde, ayrıca Baskça, Dyirbal gibi dillerde, dünyada konuşulan dillerin pek çoğunda ağırlıklı olarak kendi başına bir hal olarak veya kuruluş şeklinde yer almaktadır.

30 Daha üretken varyant olarak çözümlemeli (*analytic*) edilgen ve ettirgen mevcut. Edilgen ya - yardımcı fiil *amaene* „gelmek“ + mastar iler kurulurken, ettirgen de yardımcı fiil *daene* „vermek“ + mastar ile kurulur (“vermek” yardımcı fiiliyle ettirgen Kurmancide (*dan*) tüm, Ermeniceninse (*tal unuŋ*) belirli fiiliyle kurulur).

Şahıs zamirlerinde ise tipik Batı İranî yapısı belirmektedir:

	Yalın hal	Bükünlü hal
ben	<i>Ez</i>	<i>miⁿ</i>
sen	<i>Tı</i>	<i>to</i>
o (eril) o (dişil)	<i>o</i> <i>a ~ ya</i>	<i>ey ~ i ~ yı</i> <i>ae ~ ay ~ yê</i>
biz	<i>ma</i>	<i>ma</i>
siz	<i>şıma ~ sıma</i>	<i>şıma ~ sıma</i>
onlar	<i>ê ~ i</i>	<i>inan ~ ine</i>

İşaret zamirlerinde aslen 3 boyutlu yakınlık derecesi belirtilse de (Örn. *o*, *n-o*, *e-n-o*; Türkçede de olduğu gibi *o*, *bu*, *şu*), genelde kullanılan 2 derece var. Uzak derece için olanlar 3. şahıs zamirleri *o*, *a*, *ê*'ye denk düşerken, yakın derece için Kuzey ve Güney-Zazacasında *n-* önekiyle *no*, *na*, *nê* (yalın hal); *ney*, *nae*, *ninan* (bükünlü hal); bükünlü halde niteleyici (*attributive*) işlevde (*n*)ê, (*n*)a, (*n*)ê, örn. *vengê nê heri / heran* “bu eşeğin / eşeklerin sesi” iken, Merkez Zazacasında yakın derece için genelde *en-* ~ *ın-* kullanılır. Kuzeyde *a-*, Güneyde *e-* eki çok yakın derece için genelde niteleyici şekilde kullanılır, örn. *eno ~ ano lacek* “şu oğlan”.

Fiilde şimdiki zamanda belirgin olan bildirme, emir ve istek kipi mevcut. İstek kipinde (*subjunctive*) olan özellik, Eski ve Orta İranî dönemde olan fiil kökeninin bu kipe yansımasıdır. Örn. *Beno* “götürüyor”, *berd* “götürdü”, *eke bero* “götürse”; *ber-* < Eski İranca *bar-*, proto Hint-Avrupaca **b^her-*.

Hikaye bileşik zamanda (*imperfect*) tüm şahıslar için kullanılan sonек -êne (~ -ên, -ê), örn. *şiyêne*, *diyêne* “giderdi-, görürdü-” de Partçada olan istek kipi (*past optative*) *ahêndê(h)* ile alakalı olması muhtemel.³¹

Çoğu Hint-Avrupa dillerinde var olan fiil takıları (*preverbs*) Zazacada iki şekliyle mevcuttur: Eski Hint-İranî döneminden kalma kimi yön belirten zarfların o dönemde de cümlede fiile yakınlaşarak erişmesi ve fiille bütünleşmesiyle oluşan fiil takıları, örn. *nî-şad* (< *had-* < *sad-* “oturmak”) “(aşağıya doğru) oturmak” > Zaz. *nış-/nıştene* “inmek”; *ā-bar-* “getirmek, ‘geriye götürmek’” (< *bar-* “götürmek”) > Farsça *aver-*, *avurden* آوردن, Zaz. *ar-*, *an-/ardene* “getirmek”. Kalıntı takıların bulunduğu fiiller sınırlı bir şekilde mevcut ve dilde taki olarak algılanmamakta.

İkincisi ise, göreceli olarak Zazacanın kendince yeni oluşturduğu otuza yakın fiil takısı: örn. temel fiil *kerdene* “yapmak”: *a-kerdene* “açmak”, *ra-kerdene* “sermek”, *ro-kerdene* “dökmek”, *de-kerdene* “doldurmak”, *we-kerdene* “ateş yak-

31 Gippert (2007/2008: 94).

mak”, *arê-kerdene* “derlemek”, *tıra-kerdene* “sürmek, takmak”, *pıra-kerdene* “geçirmek, sürmek”, *pede-kerdene* “batırmak”, *cêra-kerdene* “ayırmak”, *cıra-kerdene* “kesmek (gövdesinden ayırmak)”, *têra-kerdene* “etrafa yaymak; uyardırmak”, *tede-kerdene* “saymak, saygı göstermek”, *têro-kerdene* “karıştırmak (kağıt)”, *werê-kerdene* “urgan, ip vs. dolayarak bağlamak”³². *Nıştene* “inmek” anlamında kullanılırken, “oturmak” için *ro-nıştene* kullanılır. Bazı fiillerde yön belirten fiisel ön edat diyebileceğimiz (*verbal preposition*) *[e]ra*, *[e]ro* biçimleri de mevcut (bazı ağızlarda sadece kalıntı olarak bulunur veya kaybolmuştur): *cı daene* “(birine birşey) vermek” : *era cı daene* (*dan- ra cı*) “dayamak”, *ero cı nıştene* (*nışten- ro cı*) “binmek”.

10. Zazaca Yazı Dili ve İmla

Zazacanın bu dili konuşanlar tarafından yazıya geçirilmesi ilk olarak tahminen 1798 ila 1831 yılları arasında Diyarbakır’da *Sultan Efendi* tarafınca Alevilik üzerine yazılan bir metin, akabinde 1899 yılında Diyarbakır-Liceli dini bilgin *Ehmedê Xaşi* (Mela Ehmed bin Hesen el-Xaşi)’nin Arapça harfleriyle yayınladığı ve Sünni Zazalar arasında yaygın olarak bilinen *Mewhd* adlı eserle gerçekleşir. Diğer bir eser, müftü *‘Usman Es‘ad Efendiyo Babı*’nın 1906’da Siverek Zazacasıyla keza Arap harfleriyle yazdığı *Mewhd* yıllar sonra ancak 1933’te Şam’da yayınlanmıştır.

Altmışlı yıllara kadar süren suskunluk döneminden sonra 80’li yılların başına kadar Kürtçe olarak yayınlanan bazı gazete ve dergilerde Latin harfleriyle yazılan Kurmanci alfabesini baz alarak tek-tük Zazaca yazılar yer almıştır. Özellikle Zazacayı yazı diline geçirip geliştirmek amacıyla 85’ten sonra çıkarılan çok dilli dergilerin önderliğinde dilin kendi alfabesi ve imla kuralını oluşturmak için de 90’lı yıllardan sonra adımlar atılmaya başlanmıştır. Nihayet o yıllarda Zazacanın imlası ve alfabesi üzerine kitaplar yayınlanmış, yazarlar ve dilbilimciler tarafından çalışmalar yapılmış ve dergilerde makaleler yayınlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde ilk kez sadece Zazaca yayın yapan dergiler de çıkmaya başlamıştır. 90’lardan sonra Türkiye’de yerel diller üzerindeki baskının hafiflemesiyle özellikle İstanbul’da da ilk Zazaca yayınevi kurulmuş, ülkede de Zazaca kitap, dergi, sözlük ve Zazacada önemli bir öge olan müzik albümleri de çıkmaya başlamıştır. 90’lı yılların ikinci yarısında Almanya ve Türkiye’de de Zazaca radyo programları yapılmış ve TV’de de haftada bir iki saat süreyle sohbet, kültür, müzik veya siyasi içerikli programlar yer almaya başlamıştır. İnternet ortamında da Zazaca siteler çoğalmıştır.

Hala İslami dini çevrelerde Zazaca mevlütler Arapça harflerle yayınlanmaya devam ederken, genelde çıkan dergi ve kitaplarda, ayrıca internet ortamında da, Türkçe alfabede bulunmayan *ê*, *q*, *w*, *x* ile birlikte Latin harfleriyle, *ı* : *i*, *i* : *î*, *ü* :

32 Verilen örnekler Pülümür-Erzincan Zazacasına aittir.

û; ğ, çh, kh, ph, th (‘, ħ, dh, lh, sh, ö) gibi bazı harflerle ve digraflarla (kombine harfler) birbirinden farklı olan iki Zazaca alfabe mevcuttur: biri, dilbilimin de vardığı sonuçlara dayanarak Zazacayı başlı başına dil olarak gören ve dilde veya şivelerde bulunan hemen hemen tüm sesleri yazı diline yansıtmaya çalışan, diğeri de siyasi gelenekten ötürü Zazacayı Kürt diline dahil gören, Kurmanci için tasarlanan Bedirhan alfabesini kullanan çevredir. Zazacayı lehçe olarak gören çevrenin dili standartlaştırmak için attıkları adımlar diğer çevrelerce siyasi güdümlü olarak görüldüğü ve yeralanların arasında dilbilimci bulunmadığı için kabul görmemektedir. Zazacayı bağımsız bir dil olarak gören kimi aydın ve yazarlar da Zazaca Wikipedia oluşturdıklarında dili standartlaştırmak için de adımlar atmıştır. Bu doğrultuda etimolojik çalışmalara ve seminerler verilmeye başlanmıştır. Dilbilimsel metodlara göre tasarımı düşünülen standart veya şiveler üstü bir Zazaca oluşturma doğrultusunda Almanya’da Saint-Exupéry’nin Küçük Prens kitabın tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. Bunlar dışında, elimizde çok fazla örneği bulunmayan, Zazacayı öğrenip yurdundan malum nedenlerden ötürü göç etmek zorunda kalan Dersimli Ermenilerin Batı Ermenicesinin telaffuzunu baz alarak Ermeni alfabesiyle yazdıkları bazı Zazaca şiir ve dualar da mevcuttur.³³

11. Dil Politikasında Gelişmeler

Zaza bölgesi özellikle Osmanlı zamanından bu yana sürekli savaşa tanık olduğu için, bu bölgeden olan göç günümüze kadar sürmüştür. Cumhuriyetin kurulmasından sonra eğitimde tekleştirme (tevhidi tedrisat), Türkçe okulların köylere girmesi ve baskıcı dil politikasından ötürü resmi olmayan tüm yerel diller olumsuz şekilde etkilenmiştir.

Zazacaya ilişkin dil politikasındaki gelişmeler etnik aidiyetle bağdaştırılabilir. Geçmişte yazı diline sahip olmamasına ve üstelik Osmanlı döneminde Alevisler hedef tahtası haline getirilmesine rağmen Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar dilin kendine ait gündelik yaşama alanı vardı ve nesilden nesle sözlü olarak aktarılıyordu. Cumhuriyetin baskıcı eğitim politikası, köylere zorunlu Türkçe dersi ve yerel dillere karşı yasaklama politikasının okullarda uygulanması, dilin durumunu olumsuz şekilde etkiledi. Ebeveynlerin köyde ve bilhassa şehirlerde Türkçeyi öğrendikten sonra çocuklarına kendi ana dillerini sadece asgari alanda aktarması, dilin kullanım alanına ve doğal aktarımına darbe vurmuştur. Ailelerde nesiller arası dilsel kopukluk yaratılmış ve Türkçenin tercih edildiği bir çift dillilik oluşmuştur. Dil politikasının Zaza ve Kürt Alevileri’nde daha erken etkin olmaya başlaması, yazı diline sahip olmaması nedeniyle dile olan hassasiyet ve koruma bilincinin olmaması, etnik farklılığın yanı sıra inanç grubu ola-

33 “Dersimi Hayeri Azgagrut‘yunə, Hador A” (Dersim Ermenileri Etnografyası, I. Bölüm), Yerevan, 1973. “Hay Azgagrut‘yun yev Banahiwsut‘yun” (Ermeni Etnografyası ve Sözlü Edebiyatı) 5. cildi. Kaynak bilgileri ve bazı belgelere ulaşım için sayın Hovsep Hayreni ve Lilit Simonian’a teşekkür borçluyum.

rak da baskıya maruz kalmasıdır. Bu durumun Dersimlilerde özellikle Dersim 1938 soykırımının nesillerde yarattığı travmayla da alakalı olduğu söylenebilir. Gerçek şu ki diğer yerel dillere göre Zazacanın sadece Türkiye sınırları içinde olup da yurtdışında herhangi bir yerde resmi statüye hala sahip olmaması bu dil için büyük bir dezavantaj teşkil etmektedir.

Dili sahiplenip yazıya geçirenlerin çoğunun ulusal veya kültürel bilince sahip çevrelerden geldiği söylenebilir. Avrupa’da kendi dilinde dergi ve kitap basmanın yasaklı olmayışı da yurttan önce yurtdışında Zazacanın yazı diline geçmesine neden olmuştur. Türkiye’de hükümetin tekçi ve milliyetçi anlayışından dolayı dilsel ve kültürel araştırma imkanının sağlanamamasından ötürü, bu dille ilgili araştırma yapan dilbilimcilerin çoğu Avrupalıdır. Yurtlarında dilleri üzerindeki baskının Zazacayı unutulma ve kaybolma tehlikesi durumuna gelen bir dil olmaya itmesi de Zazaca yazan aydın ve yurtsever çevrelerde dile getirilmiştir. Zira yasakçı zihniyetin etkileri, işçi olarak Avrupa’ya gelen insanlar üzerinde sürmeye devam etmiş, ev içindeki günlük dilin de Türkçeye dönüşmesini sağlamıştır. Yurtdışındaki dili sahiplenip yaşatma hareketi nihayetinde 90’lı yıllardan sonra Türkiye’de dil politikasında eskiye nazaran gerçekleşen olumlu gelişmelerden ötürü yurtiçine de yansımıştır. Müzik alanında üretilen yeni tarz batı sentezli müziğin de genç nesilde dile olan merakı arttırmaktadır. Aynı zamanda eğitim dilinin yanı sıra medya dilinin de Türkçe olmasından, gazete, radyo ve özellikle televizyonun da evlere girmesinden dolayı diğer yerel dillerin kenara itilmesine sebep olduğu söylenebilir. Sürdürülen legal veya illegal siyaset dilinin de Türkçe olmasının büyük katkısı olduğu öne sürülebilir.

90’lı yıllarda aynı zamanda ülke içinde süren savaştan ötürü köylerin zorla boşaltılıp insanların Türkiye metropollerine veya diğer şehirlere göçe mecbur edilmesi, birçoğunun üzerinden 20 yıl kadar bir süre geçtikten sonra bile köylerine dönmemesiyle dilin ait olduğu yaşama alanına ulaşamaması, insanların güncel hayattaki egemen dile adapte olması, Zazacanın varlığını olumsuz yönde etkilemiştir.

Dil üzerinde yapılan araştırma ve aydınlanmanın, yazı dili konusunda oluşan tecrübenin de Avrupa eksenli olması, ilk kitap ve dergilerin de burada çıkması dışında, birçoğunun Dersimli ve siyasi potansiyel ve tecrübeye sahip olmasından ötürü Dersim dernekleri altında dernekleşmelerde de, kendi başına çalışmalar sürdüren yazar ve aydın çevrelerde de keza dil kursları verilmeye başlanmıştır. Nihayetinde ilk olarak sadece dilbilimsel bazda çalışmayı hedefleyen ve farklı Zaza bölgelerinden yazar ve akademisyenle yabancı dilbilimcilerden oluşan Zaza dil enstitüsü de Almanya’da kurulmuştur.

Bunun dışında, hala kendi diline ait sürekli günlük bir yayın yapan televizyon kanalının mevcut olmamasının eksikliğini yaşarken, Kürt ve Alevi kanallarında Zazacaya yer verilmeye başlanmış, Türkiye’deki yerel diller ve kültürler

konusundaki son gelişmelerle ilgili devlet televizyonunda da sınırlı da olsa yayınlar oluşmaya başlamıştır. Hem Türk devletinin kanalında, hem de Kürtleri veya Alevileri baz alan kanallarda Zazacanın aynı muameleye tabi tutulduğu, geçmişte diğer dergi ve gazetelerde olduğu gibi televizyonda da verilen yer ve zaman payında belirlemektedir.

Devletin Türkiye’de, hümanist ve çağdaş bir anlayışa göre en temel insanî hak olan anadilde eğitim, medya ve geliştirme konusunda kararlı ve belirleyici adımlar atıp atmaması, ayrıca Zazaların siyasi ve ekonomik yöndeki güçsüzlüğü ve kendine ait bir TV kanalı açma çabasının sonuç verip vermemesi de dilin geleceğini belirlemede önemli bir bileşen olduğu söylenebilir.

UNESCO’nun açıkladığı rapora göre Zazacanın Türkiye’de tehlike altında bulunan 15 dil içinde yer almaktadır. Giderek günlük dilde dili iyi bilenler arasında da kullanım azalmakta, kullanılan Zazacada da Türkçenin etkisi görülmektedir. Dilin aktarılmasında en önemli etken ise, nesiller arası aktarımın sürdürülmesi olmazsa olmaz bir koşuldur. Dili konuşanların sayısı yüksek de olsa, nesiller arası oluşan kopukluk, tehlikede olma durumunu belirler.

Göz ardı edilmemesi gereken bir boyut da, dilin yaşama alanında kültürel ve kamusal olarak güvence altına alınması kadar ekonomik açıdan da yörenin insanına gelecek vaat edecek altyapının oluşturulması zorunluluğudur.

Kısaltma ve Semboller

<: ’dan gelme

>: ’dan o şekle dönüşme

*: yeniden inşa (reconstructed)

Oİ: Orta İranca

Zaz.: Zazaca³⁴

Kaynakça

- Aktaş, Kazım 1999: *Ethnizität und Nationalismus. Ethnische und kulturelle Identität der Aleviten in Dersim*. Frankfurt.
- Andrews, Peter Alford 1989: *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden (Türkçe çevirisi: *Türkiye’de etnik gruplar*).
- Asatrian, Garnik. S. / Gevorgian, N. Kh. 1988: “Zāzā Miscellany: Notes on some religious customs and institutions.” In: *Hommage et Opera Minora (Acta Iranica)*. Volume XII. Leiden.
- Asatrian, Garnik 1995: „Dimlî“. In: *Encyclopedia Iranica*. Online: <http://www.iranicaonline.org/articles/dimli> (September 2011)

34 Örneklerdeki Zazaca yazım, farklılık belirtilmedikçe Jacobson (1993 ve 2001) imla kılavuzuna göre yazılmıştır.

- Asatrian, Garnik S. / Vahman, F. 1990: "Gleanings from Zāzā Vocabulary". In: *Acta Iranica*. Volume XVI, S. 267-275. Leiden.
- Arslan, İlyas 2007: Partikeln im Zazaki. Yayınlanmamış master tezi. Köln. İnternette: http://www.kirmancki.de/Partikeln_im_Zazaki.pdf (Mart 2011)
- Bläsing, Uwe 1995: "Kurdische und Zaza-Elemente im türkeitürkischen Dialektlexikon". Etymologische Betrachtungen ausgehend vom Nordwestiranischen. *Dutch Studies (Published by Nell)*. Vol 1 Nr. 2. s. 173-218. Near Eastern languages and literatures. Leiden.
- Bläsing, Uwe 1997: "Irano-Turcia: Westiranisches Lehngut im türkeitürkischen Dialektmaterial". *Studia Etymologica Craconviensia*. Vol. 2. s. 77-150. Kraków.
- Bläsing, Uwe 1997b: „Asme, Asmen, Astore“. *Iran & Caucasus*. Vol. 1, s. 171-178. Leiden.
- Blau, Joyce 1989: "Gurânî et zâzâ". *Compendium Linguarum Iranicarum*. Rüdiger Schmitt (Hrsg.), s. 336-340. Wiesbaden.
- Çağlayan, Hüseyin 1995: Die Schwäche der türkischen Arbeiterbewegung im Kontext der nationalen Bewegung (1908-1945). Frankfurt.
- Dehqan, Mustafa 2010: Diyarbakır'dan bir Zazaca Alevi metni. <http://zazaki.de/turkce/makaleler/Dehqan-Diyarbakirdanbirzazacaalevimetni.pdf>. Orijinali: <http://www.kurdologie-wien.at/images/stories/MustafaDehqan/A%20Zazaki%20Alevi%20Treatise%20from%20Diyarbakir.pdf> (Aralık 2010)
- Firat, Gülsün 2010: Dersim'de etnik kimlik: *Herkesin bildiği sır: Dersim*. İstanbul.
- Gippert, Jost 1996: "Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache". *Dergi: Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dimili-Kirmanç-Zaza*, 10. sayı, s. 148-154. Türkçesi: "Zazacanın tarihsel gelişimi". *Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma – Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, 13. sayı, s. 106-113.
- Gippert, Jost 2007/2008: "Zur dialektalen Stellung des Zazaki": *Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft*. Wiesbaden.
- Gündüzkanat, Kahraman 1997: *Die Rolle des Bildungswesens beim Demokratisierungsprozeß in der Türkei unter besonderer Berücksichtigung der Dimili (Kirmanç-, Zaza-) Ethnizität*. Münster.
- Hoffmann, Karl / Forssmann, Bernhard 1996: *Avestische Laut- und Flexionslehre*. Innsbruck.
- Horn, Paul 1888: *Grundriß der neupersischen Etymologie*. Hildesheim (Nachdruck der Ausgabe Straßburg 1893).
- Jacobson, C.M. 1993: *Rastnustena Zonê Ma. Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache*. Bonn.
- Jacobson, C.M. 1997: *ZAZACA Okuma-Yazma El Kitabı*. Bonn.

- Jacobson, C.M. 2001: *Rastnustena Zonê Ma. Zazaca Yazım Kılavuzu*. Istanbul.
- Jahani, Carina / Korn, Agnes (eds.) 2003: „Balochi and the Concept of North-Western Iranian“. *The Baloch and Their Neighbours. Ethnic and Linguistic Contact in Balochistan in Historical and Modern Times*. Wiesbaden. S. 49-60
- Kausen, Ernst 2006: Zaza. <http://zazaki.de/deutsch/aufsaetze/kausen-Zaza.pdf> (Mart 2010).
- Kausen, Ernst 2012: *Die indogermanischen Sprachen*. Hamburg.
- Kehl-Bodrogi, Krisztina 1998: „Wir sind ein Volk!“ Identitätspolitik unter den Zaza (Türkei) in der europäischen Diaspora, Bd. 48/2, *Sociologus*, S. 111-135.
- Keskin, Mesut 2007: *Einige gemeinsame Lehnwörter im Türkei Türkischen aus der Region Trabzon und im Zazaki aus der Region Pülümür-Erzincan*. <http://zazaki.de/deutsch/aufsaetze/trabzon-pulumur-lehnwoerter.pdf> (Ocak 2010).
- Keskin, Mesut 2008: *Zur dialektalen Gliederung des Zazaki*. <http://publikationen.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/> (Ocak 2010).
- Lerch, Peter I. 1857/58: *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer*. St. Petersburg.
- Malottke, Tanja 2006: *Lehnwortadaption im Zazaki*. Düsseldorf (Dijital baskı).
- Mann, Oskar / Hadank, Karl 1932: *Die Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor*. Leipzig.
- Maurais, Jacques: Iranian Dialectology: Papers on Zaza. Online: <http://membre.oricom.ca/jamaurais/Zazapage.htm> (Ağustos 2014)
- Paul, Ludwig 1998a: *Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie*. Wiesbaden.
- Paul, Ludwig 1998b: „The Position of Zazaki among West Iranian Languages.“ *Old and Middle Iranian Studies Part I*, ed. Sims Williams. S. 163-176. *Proceedings of the 3rd European Conference of Iranian Studies (held in Cambridge, 11th to 15th September 1995)*. Wiesbaden.
- Paul, Ludwig 2008: „Kurdish Language I. History of the Kurdish Language“. *Encyclopaedia Iranica*. Online: <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-language-i>
- Paul, Ludwig 2009: „Zazaki“ *The Iranian Languages* (Ed. Gernot Windfuhr). s. 545-586. Michigan.
- Saint-Exupéry, Antoine de 2009: *Şazadeo Qıckek*. „Küçük Pens“ in Zazacaya çevirisi. Çeviri: Mesut Keskin. Neckarsteinach, Almanya.
- Sandonato, M. 1994: „Zazaki“. *Typological studies innegation*, eds. Peter Kahrel, René van den Berg. S. 125-142. Amsterdam.

- Schmitt, Rüdiger (Hrsg.) 1989: *Compendium Linguarum Iranicarum [CLI]*. Wiesbaden.
- Schmitt, Rüdiger 2000: *Die Iranischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart*. Wiesbaden.
- Schulz-Golstein, Esther 2013: *Die Sonne blieb stehen. Der Genozid in Dêsim 1937/38. Band 2*. Neckenmarkt, Avusturya.
- Schwartz, Martin 2009: "Iranian *L, and Some Persian and Zaza Etymologies". *Iran and the Caucasus* 12, s. 281-287.
- Selcan, Zülfü 2001: *Zaza Dilinin Gelişimi* <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf> (Ocak 2010)
- Selcan, Zülfü 1998a: *Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*. Berlin.
- Selcan, Zülfü 1998b: "Die Entwicklung der Zaza-Sprache". *Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dimili-Kirmanç-Zaza*. 12. sayı, S. 152-163. Baiersbronn.
- Spuler, Bertold (Hrsg.) 1958: *Handbuch der Orientalistik*. Erste Abteilung, Viertes Band, Iranistik. Erster Abschnitt Linguistik. Leiden-Köln.
- Tahta, Selahattin 2002: *Ursprung und Entwicklung der Zaza-Nationalbewegung im Lichte ihrer politischen und literarischen Veröffentlichungen*. Yayınlanmamış mastır tezi. Berlin.
- Taş, Cemal 2007: *Roê Kîrmancıye* (Hesen Aliyê Sey Kemali'nin ağızından). İstanbul.
- Taşçı, Hülya 2006: *Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei*. Münster.
- Temizbaş, Suvar 1999: *Einflüsse des Deutschen auf die Dimli-Sprache*. Yayınlanmamış mastır tezi. Halle, Almanya.
- Todd, Terry L. 1985: *A Grammar of Dimili (also known as Zaza)*. Ann Arbor, Michigan.
- Werner, Brigitte 2006: *Features of Bilingualism in the Zaza Community*. Paper. Philipps University Marburg. Online: <http://zazaki.de/english/articels/TermpaperBilingualismWS06.pdf> (Mart 2011)
- Werner, Eberhard 2012: *Bibelübersetzung – Schnittstelle zwischen Kulturen. Zusammenhänge dargestellt an der Sprache und Kultur der Zaza*. Bonn/Nürnberg.
- Windfuhr, Gernot (Ed.) 2009: *The Iranian Languages*. Michigan.

Can 'Zazai Tribe' Mean Anything About The Origin Of Zaza People?

(Zazai Aşireti Zazaların Kökeni Hakkında
Bir Şeyler Söyleyebilir Mi?)

Rasim BOZBUĞA¹

Abstract

The main purpose of this paper is to review bibliography and investigate relevant information about Zazai tribe and Zaza people in order to explore possible connection between them. Findings about Zazas and Zazai Pastun tribe indicate that these two groups have strong connection which is more than having phonological similar names. Moreover, religious, cultural, historical resemblances point out that these two groups share some mutual characteristics. Indeed, it is strongly possible that these two groups have originated from same ancestors or same areas (i.e. greater Khorasan or Northern Iran).

Keywords : Zazas, Zaza People, The Origin Of The Zazas, Zazai Peshtun Tribe And Zaza Peshtun.

Özet

Zazai aşiretiyle Zaza halkı arasında ses benzerliği dışında ilişki bulunup bulunmadığı sorusunu cevaplamaya çalışan bu çalışmada Zazai aşiretiyle Zaza halkı arasında dilbilimsel, dinsel, kültürel ve yaşam biçimi açısından dikkat çekici benzerliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Zazaca'nın en yakın olduğu dillerden biri olan Partça bazı kelimelerin hem Zazaca'da hem Peştunca'da bulunması, Peştun aşiretlerinden sadece Zazai aşiretiyle soy birliği olan Turi aşiretinin Şii olması, Zazai Attan dansıyla Alevi semahlarının benzer figürleri

1 Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi Doktora Öğrencisi

içermesi, Zazai aşiretinin yaşadığı bölgelerin Zazaların yaşadığı coğrafya gibi dağlık alanlar olması, Zazai aşiretinin ataları arasında Zaza-Goran grupları arasında bulunan Kakai adında atanın olması, Zazai aşiretinin içinde bulunduğu Karlan grubunun sonradan Peştunlaştığına ilişkin rivayetler Zazai aşiretiyle Zaza/Goran halkının ortak bir coğrafya yada ortak bir soydan gelmiş olabileceği varsayımını güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zazalar, Zazaların Kökeni, Zazaki, Zazai Aşireti, Peştun Zaza.

1. Introduction

Origin of Zaza people has long been discussed by linguists, political scientists, politicians, activists and even ordinary people, which has not settled yet. Researches and studies on early history and origin of the Zaza people have mostly based on linguistic researches.² These researches have highlighted that Zaza people have strong link to Parthian people³ as well as some extinct or existing other northern Iranian groups. Whereas exploring Zazai Pashtun tribe, which inhabit the north eastern edge of Iranian language group, induce excitement among Zaza people, no research has dealt with possible connection between Zazai tribe and Zazai people so far. Indeed it is necessary to investigate whether there is any link between Zazai tribe and Zazai people.

Origins and early history of Zaza people is controversial, as it originates from inadequate data and political controversy on this issue. Especially, competing nationalisms which have systematically denied separate Zaza group hinder studies on this issue to some extent.⁴ Moreover, arguments of competing theories on the origin of Zaza people are not been deeply analyzed and discussed academically.

It is obvious that researches on Zazai tribe should assist researchers who investigate origin of the Zaza people. Especially, similarities between Zaza people and Zazai tribe are likely to support linguistic findings and bring out new questions about migration of the Zaza people. Therefore it is worth investigating any connection between Zazai tribe and Zaza people in order to explore origins

2 Windfuhr Gernot, Introduction to the Iranian Languages, Iranian Languages Ed. Gernot Windfuhr, Routledge, London, 2009, p. 19

3 Farrokh, K. Shadows in the desert: ancient Persia at war. New York, 2007, Osprey Publishing, p. 170, Parthian People whose homeland was in Greater Khorasan (Southern Central Asia, Iranian Khorasan and Afghanistan) were the founder of the Parthian Empire, (247 BC – 224 AD) which ruled current Iran, Iraq, Eastern Anatolia, Azerbaijan, Armenia, the southern part of Central Asia, Afghanistan. More information for ancient Parthia, Rawlinson George, Parthia London, 2007.

4 Bozbuga Rasim, Türkiye'nin Bir Rengi Zazalar, Türkiye Gunlugu Dergisi, Winter 2013, v. 113. P. 57-78

of Zaza people. Especially it must be answered whether connection of Zazai people and Zazai tribe is only phonological similarities or more than this. If the more reliable connection will be explored, it will contribute knowledge about origin of Zaza people substantially.

2. Zazai Pashtun Tribe

Zazai Pashtun tribe, also called as Jaji or Zazi, primarily reside in eastern part of the Afghanistan and neighboring territories of Pakistan. In Afghanistan they are found in Aryoub Zazai district in Paktia province and Maidan Zazai district in Khost provinces. Moreover, they have a big population in Kabul city and Baghlan province of Afghanistan as well. Zazis (Zazai Tribe) also reside in the Kurram Agency of North-West Frontier Province, Pakistan.⁵

According to a legend all Pashtun tribes are son of one father, Qais Abdul Rashid whose surnames is Pathan or Pashtun and known as Khaled Baba.⁶ Qais converted to Islam and married with daughter of Khalid bin Walid, brilliant commander of Prophet Muhammad and the first two Caliphates. After marriage he had 4 son, Karrān or Karlān (a legendary ancestor of Zazai tribe), Sarban, Batan, Ghurghusht, which were ancestors of different tribes.⁷ According to some sources Karlan is not son of the Qais and he was adopted by Grandson of Sarban.⁸ The Zazai Tribe in tribal line have descended from Khoguan, son of Kakai but their Pashtun origin is doubtful.⁹ According to the folktales, brothers of Zazai tribe are Kharboni, Turi (shia), Mando Zai.¹⁰

3. Origins And Early History Of The Zaza

There is not enough information about early history of the Zaza people but linguistic proofs reveal that Zaza people originated from Northern Iran.¹¹ Scho-

5 ZaZai AnD PaKtla https://www.facebook.com/151816458211686/photos/a.173738209352844.42813.151816458211686/201130866613578/?type=1&relevant_count=1, retrieved on 27 August 20014, According to my local informants, Zazais are originally live in Pakistan Kurram valley, In Khost province (Maidan Zazai) and Aryoub Zazai in Paktia Province. Moreover some Zazai people also live reside Kabul and Baghlan area. However those people mostly have migrated from original Zazai lands in last century.

6 Glatzer Bernt, Political Organization of Pashtun Nomads and States, Tribe and State in Iran and Afghanistan (RLE Iran D) Richard Tapper, Taylor & Francis. p. 220

7 Sabitov Zh.M. The Russian Journal of Genetic Genealogy: Vol 2, №1, 2011, The origin of the Pashtuns (Pathans)

8 Noelle Christine, State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826-1863), Routledge 2012, p. 160

9 Rose H. A., Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province, Volume I, Assian Educational Services, 1813, p. 537

10 Ancestor Database, <http://www.khyber.org/tribes/web/ppl/9/b/c2da3423839716139063011d3b9.shtml>, retrieved on 27 August 20014

11 Bozbuga Rasim, Turkiye'nin Bir Rengi Zazalar, Turkiye Gunlugu Dergisi, Winter 2013, v. 113. P. 57-78

lars emphasize two northern Iranian groups, Daylamites and Parthians, in order to determine origin of the Zazas. Linguist Mackenzie indicates that Zazas are known to have originally come from Daylam region on the southern shore of the Caspian Sea.¹² Moreover many of researchers argue that Dimili is derived from Daylam or Daylami words.¹³ Windfuhr¹⁴, expert of the Iranian languages and Iranian historian, and Kaveh Farrokh¹⁵ stated that Zaza people have a strong connection to the Parthian people. On the other hand theories on these two groups do not contradict each other significantly, because Daylamits were subsequent ruler and resident of the approximately same areas in which Partians lived and ruled.

People of the Daylam (Daylamities) had already lived in south of the Elbruz Mountains area, closer to Kazvin and Tehran, just beginning of the Sassanid Empire. Since they were known as skillful warriors, Abbasids and Sasanids recruited huge number of Daylamities to their armies. Consequently, after Muslim conquest, Daylamite dynasties controlled majority area of the contemporary Iran and Iraq. During the Daylamites expansion, possibly Zaza and other Daylamites groups migrated to the west.¹⁶ Muslim historians and geographers also mentioned Zaza related tribes in these centuries. For example, Muslim geographer Ya'qubi states that Dehabila/Dimili/Dumbili tribe was roaming western edge of Kurdish tribe at 9th century¹⁷.

Many researchers indicate that Zaza and Guran speakers were already in Zazgos region and they were pushed westwards to the Anatolia.¹⁸ Kreyenbroek highlighted Kurdish migration which pushed Goran-Zaza speaker to North.¹⁹ French academician Lecoq acknowledged that northern migration of the Kurdish tribes whose original homeland approximately on the North of Fars and on the West of Esfahan, or maybe the very region of Esfahan diminished Gorani-

-
- 12 Mackenzie, D. N.. The Origins of Kurdish. In Transactions of the Philological Society, 1961, p. 86
 - 13 Van Bruinessen, Martin. "Aslini inkar eden haramzadedir!" The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis." *Syncretistic Religious Communities in the Near East* (Leiden/New York/ Cologne, 1997, p.17
 - 14 Windfuhr, G., The Iranian languages Ed. G. Windfuhr. *Dialectology And Topics* NY, 2009: Routledge, p. 19
 - 15 Farrokh, K. *Shadows in the desert: ancient Persia at war*. New York, 2007, Osprey Publishing, p. 170
 - 16 Madelung, W. (1995). [Available online at: *Daylamites*. *Ansiklopedia Iranica*: <http://www.iranica.com/articles/daylamites>, retrieved on 27 August, 2014
 - 17 Minorsky V., Tarih, v. Minorsky TH. Bois, D.N. Mac Kenzie Kürtler ve Kürdistan, Translated from English: Kamuran Fıratlı, Doz, Yayınları, İstanbul 2004, p. 51
 - 18 McDowall, D., *A Modern History of the Kurds*, 2007 NY: Tauris& Co, p. 10
 - 19 Kreyenbroek, P. G., *On the Kurdish Language*, Ed. P. G. Kreyenbroek, & S. Sperl, *The Kurds: a contemporary overview*, New York, 2000: Taylor&Francis Group, p. 54

Zaza speaking areas.²⁰ Moreover, Kurdish scholar Izady affirmed that continuous northwest flow of Kurdish tribes from the south Iran basing on early Islamic, Roman, Greek, Armenian and Syriac sources²¹

In sum, linguistic and historical proofs indicate that ancestors of Zaza people, who originally lived in northern part of Iran, settled in Zagros Mountain before or just after the Islamic conquest. Gradually Kurdish nomadic tribe, who migrated from south-west Iran to north, pushed Zaza people north and Zaza people settled their current lands eventually.

4. Possible Connections Of Zazai Tribe And Zaza People

It must be underlined that there are linguistic, religious, cultural, and geographical similarities can be observed Zazai tribe and Zaza people. Moreover, historical facts also support possible Zazai tribe and Zaza people connection.

Linguistically, whereas there is a huge geographical distance between them, language of Zazai tribe, Pashto, has similarities with Zaza language because of they are in same language family. Especially essential resemblances observed in some Zazaki and Pashto words which are mostly shared with Parthian language. For examples; three: Pashto-Dre, Zazaki –here; heart: Pashto-zrha, Zazaki: Zire; fire-aur, Zazaki-Adir, Pregnant: Pashto-worla, Zazaki -Awira, blood: Pashto- vine, Zazaki:Guni²².

On the other hand, religious similarities exist between Zazai tribe and Zazas. It is well known fact that contrary to their neighbors, most of the Gorani speaking people and close to the half of the Zaza people are Alevi or Ahl-e Haq.²³ Similarly, whereas almost all Pashtun tribes are Sunni except only Turi Pashtun tribe,²⁴ which has a same genealogical line with Zazais, affiliate to Shia sect. Moreover, some figures of Zazai Pashtun Attan dance also resemble Alevi samahs in some ways.²⁵ Moreover, it is believed that Attan dance would be originated

20 Lecoq Par Pierre, The place of Kurdish among the Iranian Languages, World Congress of Kurdish Studies, Irbil, 6-9 September 2006. [Available online at: http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Pierre+LECOQ.html], retrieved on 28 June 2014

21 Izady, M. R., The Kurds: Concise Handbook. Washington DC: Tasydor&Francis Inc, 1992, p. 89-92

22 Zazaki words mainly from; Paul Ludwig, The Pozition of Zazaki the West Iranian Languages. 1998 <http://www.kavehfarrokh.com/wp-content/uploads/2009/11/zazakipositionof.pdf> Pashto words from <http://thepashto.com/index.php> retrieved on 27 August 20014.

23 Bruinessen Martin van, When Haji Bektash Still Bore the Name of Sultan Sahak: Notes on the Ahl-i Haqq of the Guran district, available online at: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Haji_Bektash_Soltan_Sahak.pdf retrieved on 27 August 20014

24 Matinuddin Kamal, The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997, Oxford University Press, 1999, Table II.

25 Some Zazai Attan Dance Samples, Afghan Zazai Attan Dance 2012, http://www.youtube.com/watch?v=9_CMmeGV-dI, retrieved on 27 August 20014 Paktya Zazai Attan, <http://www>

from Khorasan region²⁶ from which most of Alevi Zazas argued that their ancestors originated.

Geographical characteristics of the Zazai tribe and Zaza people inhabited territories resemble each other considerably although this aspect alone by itself does not mean anything. Zaza inhabited areas mostly mountainous and hilly areas in Turkey. Almost the same types of areas are inhabited by Zazai tribes in Afghanistan and Pakistan. Moreover, their life style is also similar to Zaza people; mainly goat herding, small scale farming and being skillful warrior.²⁷

Historical findings also support possible Zazai tribe and Zaza people connection. At first the name of one legendary descent of the Zazai tribe, Kakai, is also the name of the one Zaza-Guran speaking people in Iraq.²⁸ Additionally, the former name the Zaza populated Solhan district, Boglan, is very close the Zazai inhabited Baglan in Afghanistan phonologically. Moreover, close synonym of Zaza-Guran people, Gur area, is found in western Afghanistan. Guris and Gurids, which originated from Gor/Gur region, ruled vast areas from the current East part of Iran to Bangladesh in 10th and 11th centuries.²⁹ On the other hand, as mentioned above Zazais lineage in Pashtun tribal system is not accepted as an original Pastun. Therefore, it could be possible that Zazai tribe which could separate from Zaza-Goran group could migrated eastern Pastun area and became Pesthun tribe in long term.

Legends about Khorasani Origin of Zazas among Zaza people have interpreted to prove Kurdishness³⁰ or Turkishness³¹ of the Zaza people. However, strong connection between Zaza language and Partian language whose homeland was in Khorasan was neglected long times. Moreover, Zazai tribe inhabited territories and Gur region are located in Afghanistan which is part of greater Khorasan also. Historical and linguistic facts reveal that a legend about Khorasani Origin of Zazas is possibly not only legend but also historical fact.

5. Results And Discussions

In sum, findings, which are highlighted above, about Zazas and Zazai Pastun tribe indicate that these two groups might have connections which are more

[youtube.com/watch?v=3hA7EKMpV2U](https://www.youtube.com/watch?v=3hA7EKMpV2U) retrieved on 27 August 20014

26 Baily John, *The Changing Roles of Dance in Afghan Society*, Ed. Kamal Salhi, Music, Culture and Identity in the Muslim World: Performance, Politics and Piety, Routledge 2014, p. 105

27 Clements Frank *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, 2003, p. 132

28 Leezenberg, Michiel. "Between assimilation and deportation: the Shabak and the Kakais in northern Iraq." *STUDIES IN THE HISTORY OF RELIGIONS* (1997): 155-174.

29 Shabani Reza, *Iranian History at a Glance*, Alhoda UK, 2000, p. 171

30 Bayrak Mehmet, *Alevilik ve Kürtler (İnceleme - Araştırma - Belgeler)*, Ankara, 1997, Dersim-Horasan Hattı nereye düşer? <http://www.mezopotamya.gen.tr/roportaj/dersim-horasan-hatti-nereye-duser-h1631.html> retrieved on 25 November 20014

31 Şener Cemal, *Alevilerin Etnik Kimliği: Aleviler Kürt Mü Türk Mü*, İstanbul, 2002

than having phonological similar names. Moreover, religious, cultural, historical resemblances also point out that these two groups share some mutual characteristics. As a result we can argue that these two groups might have originated from same ancestors or same areas (Khorasan or Northern Iran). Moreover findings, point out that possible partition of Zazai tribe from Zaza-Goran people might have occurred one or two century after Muslim conquest because of their religious similarities.

However, it must be underlined that findings are not enough to prove common origin of Zazas and Zazai tribe. Indeed, especially more linguistic and anthropological researches on this issue need to be conducted so that we can provide more reliable information, which can ensure better understanding of origin of Zazas and Zazai tribe. Moreover, deep historical researches on Zazai tribe and Zaza people need to fill knowledge gap about early history of the Zaza people.

References

- AfghanZazaiAttanDance2012, http://www.youtube.com/watch?v=9_CMmeGV-dI, Paktya Zazai Attan, <http://www.youtube.com/watch?v=3hA7EKMPV2U> retrieved on 27 August 20014
- Ancestor Database, <http://www.khyber.org/tribes/web/ppl/9/b/c2da3423839716139063011d3b9.shtml> retrieved on 25 August 20014
- Baily John, *The Changing Roles of Dance in Afghan Society*, Ed. Kamal Salhi, Music, Culture and Identity in the Muslim World: Performance, Politics and Piety, Routledge 2014.
- Bayrak Mehmet, *Alevilik ve Kürtler (İnceleme - Araştırma - Belgeler)*, Ankara, 1997.
- Bayrak Mehmet, *Dersim-Horasan Hattı nereye düşer? (Interview)* <http://www.mezopotamya.gen.tr/roportaj/dersim-horasan-hatti-nereye-duser-h1631.html> retrieved on 25 November 20014.
- Bozbuga Rasim, *Türkiye'nin Bir Rengi Zazalar*, *Türkiye Gunlugu Dergisi*, Winter 2013, v. 113. P. 57-78.
- Bruinessen Martin van, *When Haji Bektash Still Bore the Name of Sultan Sahak: Notes on the Ahl-i Haqq of the Guran district*, available online at: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Haji_Bektash_Soltan_Sahak.pdf retrieved on 27 August 20014
- Bruinessen, Martin Van, *Aslini inkar eden haramzadedir! The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis. Syncretistic Religious Communities in the Near East (Leiden/New York/Cologne, 1997. available online at: <http://>*

- www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Aslini_inkar_edem_haramzadedir.pdf retrieved on 27 August 20014
- Clements Frank Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia, ABC-CLIO, 2003.
- Glatzer Bernt, Political Organization of Pashtun Nomads and States, Tribe and State in Iran and Afghanistan (RLE Iran D) Richard Tapper, Taylor & Francis. p. 220
- Farrokh, K. Shadows in the desert: ancient Persia at war. New York, 2007, Osprey Publishing Midland House.
- Izady, M. R., The Kurds: Concise Handbook. Washington DC: Tasydor&Francis Inc, 1992
- Kreyenbroek, P. G., On the Kurdish Language, Ed. P. G. Kreyenbroek, & S. Sperl, The Kurds: a contemporary overview, New York, 2000: Taylor&Francis Group.
- Lecoq Par Pierre, The place of Kurdish among the Iranian Languages, World Congress of Kurdish Studies, Irbil, 6-9 September 2006. Available online at: http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Pierre+LECOQ.html, retrieved on 28 June 2014
- Leezenberg, Michiel. "Between assimilation and deportation: the Shabak and the Kakais in northern Iraq." STUDIES IN THE HISTORY OF RELIGIONS (1997): 155-174.
- McDowall, D., A Modern History of the Kurds, 2007 NY: Tauris& Co.
- Mackenzie, D. N.. The Origins of Kurdish. In Transactions of the Philological Society, 1961.
- Madelung, W. Available online at: Deylamites. Ansiklopedia Iranica: <http://www.iranica.com/articles/deylamites>], retrieved on 27 August, 2014.
- Matinuddin Kamal, The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997, Oxford University Press, 1999
- Minorsky V., Tarih, v. Minorsky TH. Bois, D.N. Mac Kenzie Kürtler ve Kürdistan, Translated from English: Kamuran Fıratlı, Doz, İstanbul 2004.
- Noelle Christine, State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826-1863), Routledge 2012.
- Online Pashto Dictionary <http://thepashto.com/index.php> retrieved on 27 August 2014.
- Paul Ludwig, The Pozition of Zazaki the West İranian Languages. 1998 available online at <http://www.kavehfarrokh.com/wp-content/uploads/2009/11/zazakipositionof.pdf> Retrieved on 27 August 2014
- Rose H. A., Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province, Volume I, Assian Educational Services, 1813.

Sabitov Zh.M. The origin of the Pashtuns (Pathans) The Russian Journal of Genetic Genealogy: Vol 2, N°1, 2011.

Şener Cemal, Alevilerin Etnik Kimliği: Aleviler Kürt Mü Türk Mü, İstanbul, 2002.

Shabani Reza, Iranian History at a Glance, Alhoda UK, 2000.

Windfuhr G., The Iranian languages Ed. G. Windfuhr. Dialectology And Topics NY: 2009, Routledge.

Zazai And Paktia https://www.facebook.com/151816458211686/photos/a.173738209352844.42813.151816458211686/201130866613578/?type=1&relevant_count=1 retrieved on 27 August 2014.

Ahmedê Xasî'nin Hayatı ve Mewlid Adlı Eserinde Tema (The Life Of Ahmedê Xasi and The Theme Of His Mewlid)

İbrahim DAĞILMA¹

Özet

Ahmedê Xasî'nin hayatını ve sanat anlayışını irdeleyen bu çalışmamız, bu alanda yapılacak yeni çalışmalara bir kaynak olmayı ve ışık tutmayı amaçlamaktadır. Peter İvanowicz Lerch'in 1857-1858 tarihinde St. Petersburg da yayımlanan derleme birkaç Zazaca anlatı dışında Zazaca ilk yazılı eser olarak makalemizin konusu olan Ahmedê Xasî'nin "Mewlid"idir. Miladi 1892'de kaleme alınan bu eser, 1899'da basılmıştır. Bu makale, ölmeye yüz tutmuş, zayıfladıkça zayıflamış bir dili yeniden canlandırma ve onun konuşulup yazılmasına vesile olma hedefiyle yazılmıştır. Ahmedê Xasî'ye göre; Zazaca, kelime, şiirsel söylem ve edebî yönden çok zengin bir içeriğe sahiptir. Bu çalışmada, Ahmedê Xasî'nin kaleminden bu gerçek gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu makalede, iki hususa değinilmektedir:

- 1- Ahmedê Xasî'nin Hayatı
- 2- Ahmedê Xasî'nin Mewlid'inde Tema.

Çalışmaya örnek teşkil etmesi bakımından her bölümden Zazaca beyitler derlenmiş ve bunlar Türkçe karşılıklarıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmedê Xasî, Mewlid, Allah, Tasavvuf, Muhammed, Salat.

1 Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı,
idagilma@bingol.edu.tr

Abstract

This study which examines the life of Ahmedê Xasî and his sense of art aims to be a light and a core study for new researches. The topic of this article is the first Zazaki texts called Mewlid written by a native speaker Ahmedê Xasi written in 1892 and published in 1899. It is written with the intention of vivifying a language that is in the period of extinction. As Ahmedê Xasi says, Zazaki has a rich alphabet, a rich vocabulary and a poetical way of saying to be standardized. This truth is intended to be shown in the eyes of Ahmedê Xasi.

Two subjects are mentioned in this article;

1- The life of Ahmedê Xasi.

2- The theme of Xasi's Mevlid.

Some Zazaki couplets are presented and translated into Turkish.

Keywords: Ahmedê Xasi, Mewlid, God, Muhammed, Salat,

Giriş

Üzerinde çalışma yapılmamış bir eser, sürülmemiş bir tarla gibidir. Böylesi bir çalışma, sahasında ilk olması bakımından çaba ve hassasiyet ister.

Unesco'nun 21 Şubat 2009'da yapılan bir değerlendirme sonucunda Zazacayı "Ölmeye Yüz Tutmuş Diller" kategorisinde göstermiştir. Bu noktada Unesco, haklıdır. Çünkü Zaza edebiyatı siyasî, sosyal, ekonomik, tarihî ve coğrafi... birçok etkene bağlı olarak bir elin parmaklarını aşmayan kaynağa sahiptir. Öyle ki eldeki imkânlar, bizi sadece elli yüz yıl ötesine uzanmaya götürmektedir.

İnsan için en değerli nimet nedir? Sorusuna en doğru cevap "*dil ve düşünce*"dir. İlimlerin bir nevi usul/metodu sayılan mantık kitaplarında dil ve düşünce hep bir arada verilir. Bazen dil bazen de düşünce öne çıkar. İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran ve onu üstün bir mertebeye çıkaran da bu iki unsurdur.

"*Düşünce, dilin evidir.*"² Diyen bilim adamı güzel demiştir.

Hayatı, olan biteni, kâinatı önce düşünürüz; sonra da onları dilimizle anlatır, tanır, öğretiriz. İletişimde en önemli araç dildir. Dil dışında da "ses, jest, mimik, şekil, simge, sembol..." gibi iletişim araçları vardır; ama bunlar, dile göre bir aksesuar veya ayrıntıdır.

Dilsiz bir iletişim, çok zordur. Örneğin, "*Salih, yarın arabayla eve gelecek.*" cümlesi muhataba dil olmadan anlatılsa, bu çok zor olacaktır. Böyle bir anlatımın alıcıya tam bir mesaj olabilmesi için, "*Salih, araba, ev*" de hazır bulundurulmalıdır. Bu ise zaman, imkân, masraf bakımından külfetler taşımaktadır.

2 Heidegger Martin, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

Dil, en kolay, en ucuz, en çabuk, en etkili iletişim aracı olarak bireysel ve toplumsal hayatın dayanışma, kaynaşmasında da en aktif rolü üstelenendir. Bu sebeple, dile dair her çalışma, her gayret önemli ve kıymetlidir.

Bu makale de ‘diliyle ilgili kendisiyle alay edilen Ahmedê Xasî’nin her dilin edebî bir işlerliğe sahip olduğunu gösterme gayesiyle ortaya çıkardığı Mevlidi’ni içerik olarak anlatma gayesiyle yazılmıştır.

1. Ahmedê Xasî’nin Hayatı

1.1. Ahmedê Xasî’nin Doğumu

Mela Ahmedê Xasî, 1866’da Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Xas Köyünde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimine babası Molla Hasan’ın yanında başlamış ve bölgedeki medreselerde eğitim görmüştür. *Melayê Xasî*, *Seydayê Xasî*, *Ahmedê Xasî* isimleriyle tanınmıştır. Zazaların sevilen âlimlerindendir. Ahmedê Xasî, Hezan’da Molla Mustafa Hatib isimli âlimin yanında ve Pêçar Köyünde bir müddet eğitim gördükten sonra Diyarbakır’a gelmiş ve ilim tahsilinin büyük bir kısmını Diyarbakır Ulu Camii Mesudiye Medresesinde Müftü Hacı İbrahim Efendi’nin yanında yapmış ve icazetini hicrî/şemsî 1320’de ondan almıştır.³

1.2. Osmanlı Döneminde Bölgede Yaptığı Vazifeler

İcazetinden 1330’a kadar Osmanlı kurumlarında değişik memuriyetlerde bulunan Seyda, 1330 ‘da Diyarbakır merkez müderrisliğine tayin edilmiş, bir süre bu görevi yürüttükten sonra 1331’de doğum yeri olan Lice’nin Hezan nahiyesine müderrislik görevini naklettirmiştir. Bu vazifede de bir müddet kaldıktan sonra boşalan Lice müftülüğüne tayin edilmiştir. Seydayê Xasî, iki yılı aşkın bir süre hizmet ettikten sonra Hilafetin kaldırılıp Cumhuriyetin kurulması sebebiyle görevinden istifa etmiş, kendisine “Neden istifa ediyorsun?” diye sorulduğunda, “Şimdiye kadar bulunduğum makamda hâkim Kur’an idi. Şu andan itibaren Kur’an me’mur oldu. Ben ondan başkası ile hükmedemem!” der. Seydayê Xasî’nin etkisi sadece Lice bölgesindeki Zaza halkıyla sınırlı kalmamış, Bingöl ve Siverek topraklarındaki Zazalara ve Diyarbakır halkına da sirayet etmiştir.⁴

1.3. Ahmedê Xasî’nin Tasavvufî Yönü

Ahmedê Xasî, muttaki, şer’i meselelerde tavizsiz bir âlim olmakla latifeyi seven bir mizaca sahipti. Yaptığı latifeler genelde mantık ve felsefeye dayalı olurdu.

Seyda Ahmedê Xasî, tasavvufî eğitimini Nakşibendî şeyhi, Şeyh Abdulkadirê Hezanî’nin yanında tamamlayıp hilafet almış, fakat etrafında mürid toplama-

3 Erdoğan, M. Ali, 20 Mayıs 2011 Tarihli Doğruhaber Gazetesi, Esenler/İstanbul, Yıl: 4, Sayı: 164, S.2

4 Erdoğan, a.g.e., s.2

mış, ilmi çalışmalarla meşgul olmuş ve sivil bir tarzda, halk içerisinde irşad ve tebliğde bulunmuştur.

“Tezkire-i Meşayihî Amid” isimli eserinde M. Şefik Korkusuz; *“Şer’iye Sicil Arşivinde araştırma yaptığım zaman, iki bine yakın dosya inceledim, dosyalarda kendilerinden muttaki ve ehli zühd olarak bahsedilen ender iki veya üç kişiden biri Seyda idi.”* demektedir.

Seyda Ahmedê Xasî, çağdaşı Salih Begê Hênî gibi çok kültürlüydü. Kendi ifadesiyle Kürdçenin Kirmancî ve Zazakî lehçelerinin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsçayı da gayet iyi bir şekilde, hatta bu dillerde şiir yazabilecek seviyede bilmektedir. Ayrıca zamanını iyi okuyabilen bir şahsiyettir.⁵

1.4. İttihat ve Terakkicilerin Zulmüne Maruz Kalması

Melayê Ahmedê Xasî, kendi dönemindeki İttihat ve Terakkicilere sürekli muhalif olmuş, birçok defa onlarla tartışmıştır. Bir gün Ulu Cami’de Cuma günü ittihatçı bir vaiz:

“Va’tesimu bihablillahi cemîa” “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın.” (Âl-i İmran,103) ayetini yanlış tefsir eder.

SeydaAhmedê Xasî: *“Sen Allah’a iftira ediyorsun, o ayetin tefsiri öyle değil.”* diyerek itiraz edince, İttihatçılar ayağa kalkıp üzerine yürümeye başlar, o anda camide bulunan eski belediye reisi Hacı Niyazi Efendi ve bazı beyler hemen silahlarını çekip Seyda’nın etrafını sararak; *“Seyda’nın kılına dokunanın cesedi yere düşer.”* diye bağırınca diğerleri dururlar.

Bu olaydan daha evvel de yaşanan bazı ihtilaflardan dolayı ittihatçı Ziya Gökalp ve arkadaşları, Seydayê Ahmedê Xasî ve bazı şahısları İstanbul’a şikâyet ederler.

İttihatçı hükümet, Seydayê Ahmedê Xasî ve şikâyet edilenlerin tümünü 1909 yılının Mart ayında Rodos adasına sürgüne gönderir. Melayê Ahmedê Xasî, sürgüne gönderilişini şöyle anlatır:

“Ben evde iken bir gece kapım çaldı, açtım, bir memur: ‘Efendim, vilayette ehli ilim bir meseleden dolayı çıkmaza girdi, sorunun çözümü için vali bey sizi rica ediyor.’ dedi.

*Ben de hemen gider gelirim düşüncesiyle ceketimi omuzlarıma attım ve elimde sigaram yola düştüm gidiş o gidiş. Hemen o gece sürgüne gönderildik.”*⁶

Seyda iki yılı aşkın bir süre sürgünde kalır, bu müddet maddî açıdan bayağı sıkıntı çeker. Sultan Reşad’a Farsça bir beyit yazıp gönderir. Sultan, bunun üzerine Ahmedê Xasî’yi çağırır ve serbest bırakır.

5 Erdoğan, a.g.e., s.2

6 Mela Ehmedê Xasî, *Mewlid*, Hivda İletişim, İstanbul, 2008, s.6

Ahmedê Xasî, ittihatçılardan Ziya Gökalp ile fikirlerinden dolayı çokça tartışmış, ona reddiyeler yazmıştır. Lakin Seyda'nın reddiyelerini hangi dergilerde yayınlattığını bilmemekteyiz.

Ahmedê Xasî'nin dediğine göre Z. Gökalp en son Kürtçe yazdığı makalesinin sonuna "Hikmeta vî dinyayê, li aqlê min û xasî ra nayê." "Benim ve Xasî'nin akli dünyanın hikmetini anlayamaz." şeklinde bir ibare yazmış ve bir daha da Seyda'ya cevap vermemiştir.

Şeyh Said hadisesinde Seyda Ahmedê Xasî'nin adına rastlanmamaktadır. Seyda Ahmedê Xasî, Cumhuriyetin ilanından sonra, Hezan'da kalmış, halkın maddî ve manevî sorunlarıyla ilgilenmiştir.⁷

1.5. Zazaca Mewlid

Bazı Kurmanc mollalar, zaman zaman Melayê Ahmedê Xasî ile şakalaşırlar:

"Siz Zazaların kültürel birikimi var mı? Bizim sayısız edebî eserlerimiz var." der. Seyda üzülür: "Bekleyin size göstereceğim!" der ve bir Cuma, namazdan sonra evine kapanır, yazmaya başlar. Diğer Cuma, namazdan evvel bitirip çıkar, o âlimlere eserini gösterir: "Alın size Zaza edebiyatından küçük bir nümune!" der. Mevlidi inceleyenler hayret eder ve Seyda'yı tebrik ederler.⁸

Mevlid 1900'da 400 adet basılmıştır. Bu mevlidin dışında bazı mollalar da mevlid yazmışlar fakat Ahmedê Xasî'nin mevlidi kadar edebî yönden başarılı olamamışlardır. Süleyman Çelebi'nin yazdığı Türkçe mevlid ve Melayê Bateyî'nin yazdığı Kürtçe mevlidin konu başlıkları Arapçadır. Lakin Melayê Xasî yazdığı mevlidin konu başlıklarını dahi Zazaca yazmıştır. Seyda'nın mevlid dışında "*Kitab'ut Tesdîd Bi Şerhî Muxteser'it Tewhîd*" isimli eseri ve başka eserlerinin de olduğu söylenmektedir. Bu eserlerin Urfalı Kemal Badıllı'ya verildiği ve 12 Mart Muhtırası zamanında torunu tarafından yakıldığı söylenmektedir. Tabi Seyda'nın Arapça, Kurmancî yazdığı şiirleri günümüzde de mevcuttur. Xasî kalemını kullanma yönüyle Ahmedê Xanî'ye benzer. Ahmedê Xanî nasıl ki halkta cehaleti ve kültürel eksikliği fark etmiş ve bunun telafisini halkın dilinde Allah inancı ve peygamber sevgisini anlatan '*Eqîda îmanê*, '*Eqîda İslamê*, '*Nûbihar* gibi eserlerle yapmışsa, Melayê Xasî de halktaki kültürel eksikliği yazdığı mevlid ve şiirlerle peygamber sevgisini aşılayarak izole etmeye çalışmıştır.⁹

Ahmedê Xasî, hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Eserlerine, şiirlerine, halk arasında oluşturduğu intibaya bakılırsa Ahmedê Xasî, ilminin hakkını vermiş,

7 Erdoğan, M. Ali, 20 Mayıs 2011 Tarihli Doğruhaber Gazetesi, Esenler/İstanbul, Yıl: 4, Sayı: 164, S.2

8 Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşayihî, Amid*, Kent Yayınları, İstanbul, 2004, 1. Baskı

9 Erdoğan, M. Ali, 20 Mayıs 2011 Tarihli Doğruhaber Gazetesi, Esenler/İstanbul, Yıl: 4, Sayı: 164, S.2

İslam inancını yaşayıp halkta da yaşatmaya çalışmıştır. 18. 02. 1951'de Hezan'da vefat eden Seyda Ahmedê Xasî, bu köye defnedilmiştir.

2. Mevlidê Xasî'nin Tema Yönüyle Değerlendirilmesi

2.1. Mevlid'in Kavram Olarak Tanımı

Arapça bir kelime olan “Mevlid” viladet masdarından türemiş olup çoğulu Mevalid'dir. Bu sözcük Arap dilinde bir zaman ismi olarak “Herhangi birinin doğduğu zaman” ve bir mekân ismi olarak “Herhangi birinin doğduğu yer” ve ayrıca “doğma, doğum” gibi anlamlar ifade ediyor olmakla hususi olarak Hazret-i Muhammed'in “doğduğu zaman”, “doğduğu yer” ve “doğumunu anlatan manzum eser” gibi anlamları da ihtiva eder.¹⁰

Edebî bir terim olarak ise, Hazret-i Muhammed'in özellikle doğumu başta olmak üzere, hayatının çeşitli safhalarından (peygamberliği, miracı, diğer mucizeleri ve vefatı) kısaca bahseden, çoğunlukla manzum olana ve mesnevî nazım şekliyle kaleme alınan eserlerin genel adıdır.¹¹

2.2. Zazaca Mevlidler

İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olan Zazalar, İslam'a sıkıca bağlanmış ve Peygamber Efendimize karşı olan sevgi ve muhabbeti yüreklerinde hissetmiş ve yaşamışlardır. Bu sevgi ve muhabbetin bir sonucu olarak mevlid ve siyer türünde eserler neşretmişler. Bu eserler, Zaza edebiyatı açısından önemli bir yere sahiptir. Son bir kaç yılda yazılan mevlidler sayılmazsa elde altı adet mevlid bulunmaktadır...¹²

2.3. Mewlidê Xasî'nin Bölümleri

Ahmedê Xasî'nin mevlidi, asıl itibarıyla 14 bölüm olup 366 beyitten oluşmaktadır.¹³

Bu beyitler, on dört bölüm olarak tertip edilmiştir. Her bölümde konular, başlık olarak verilmiştir:

Bölümler, birbirine “*Wazenî ger ma xelasiyya temam/ Vatişê ma esselatu vesselam*” (*Biz tam bir kurtuluş istiyorsak söyleyeceğimiz salat ve selamdır*) beyitleriyle bağlanmıştır. Ayrıca eserin sonunda Siirtli Umer Fethullah Hasbî'nin kaleme aldığı bir takriz vardır.

2.4. Mewlidê Xasî'nin Tema olarak Değerlendirilmesi

Bu eser, Süleyman Çelebi'yle başlayan”Peygamberimiz(s.a.v)’i övme, onun viladetine vurgu yapma” babındaki mevlid geleneğine tema olarak uyar. İçerik

10 Varol, Murat, “Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği”, Bingöl Üniversitesi, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s.626, İstanbul-2012.

11 Varol, a.g.e. s.626

12 Varol, a.g.e. s.626

13 Kar, Cihat, “Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine-I”, s.9-10

olarak benzer eserlerle örtüşür. Zazacanın bir edebiyat dili olabileceği iddiasıyla ortaya çıkan bu eser, dinî-tasavvufî geleneğin olgun bir örneği olarak karşımızda durmaktadır. Tasavvufî yelpazedeki genişlik kimi zaman İslamî rivayet geleneğine ters düşen İsrailiyat türündeki söylemleri kısmen de olsa bu mevlidde de görüyoruz.

1. Bölüm: Giriş bölümü dediğimiz bu bölüm 21 beyitten oluşur.

Şükrün ana konu olduğu bu bölümde besmele ile söze başlayan şair Xasî, Allah'ı sıfat ve isimleriyle yüceltip o'nu medh ve sena eder. Yüce Allah'ın kulları üzerindeki sayısız nimetine değinir. Acziyet ve fakr diliyle Allah'a niyazda bulunur. Ayrıca Yüce Allah'ın rahmetine dair olan ümit de dile getirilir. Allah'tan ümit kesip yeis/ümitsizlik içinde olmanın ise hüsrana yol açacağı söyleniyor.

“Ez bi bismillahi ibtidâ kena/ Raziqê amanu u xasan piya kena”
(Havas ve avamın Razık'ının (ismiyle) Ben Bismillah ile başlarım)

“Rabbi hamd u şukrî encax tu ri bî/ Kibr u medh u fexri pîru tu ri bî”
(Kibriya, medih ve fahrın hepsi sanadır. Rabbim hamd ve şükür ancak sanadır)

...
“Halê miskîn u fekîr u naqisan/ Rureş u zerrê siyahî zey hesan”
(Miskin, fakir ve noksanların hali yüzü kara, gönlü demir gibi siyahtır)

...
“Manenu îne seru şukrê çiman/ Des u ling u piya bi e'zayê binan”
(Gözlerin şükrü el, ayak beraber ve diğer azaların (şükrü) bunların üzerine kalır)

...
“Wazenî ma lutfî tu her gu hewe/ Tım bizariyy u fixan roc u şewe”
(Gece gündüz hep ağlamak ve feryadla biz senin lütfünü her zaman isteriz)

...
“Hendi ma şeytani ra perway çiyu/ Yu ku tu ra tım biyu bê hivişu”¹⁴
(Gerçi şeytandan pervamız yoktur, (onun dışında) senden her dem ümidi kesen yoktur!)

2. Bölüm: “Tertibê Mewlûdi u Fazlê Wendîşî” başlıklı bu bölüm 45 beyit

14 Bölümlerdeki Zazaca metinler için “Mewlid, Nuştox Mele Ehmedê Xasî, Tadayox W.K. Merdimin, Hivda İletişim, İstanbul, 2008” adlı eserden istifade edilmiştir.

olup bu bölümde mevlidin fazileti, tertibi ve önemini dile getirmektedir.

Mevlid geleneğinden, törenlerinin düzenlenme gerekçelerinden, iyi bir mevlidin hazırlığının nasıllığından ve onun okunmasının hangi vakitte daha faziletli olduğundan bahis açılır.

Mevlidin gece okunuşunun daha faziletli olduğunu beyan eden Xasî, bunu Hazret-i Muhammed aleyhi selamın gece vakti dünyaya gelişine bağlar.

Ger tu yew mewlud xu ri wendiş bîdi/ Lazım tertib bîzan pê bîdi

“Eğer, bir mevlid okutması verirsen, bil ki bir tertiple vermen lazımdır.”

Ewwela tezyini xû u aylani xu/ Lazımu tu ri bîqası hali xu

“Öncellikle kendi ve aileni süslemelisin ve (bu hazırlık da) lazımdır ki senin gücünce olsun.”

Ca biyari ba'di cu ûd u buxur/ Şerbet u muman zi runi bîqusur

“Bundan sonra hemen ud ve buhuru, şerbet ve mumları eksiksiz getirin.”

...

Ger bîpersi wendişê roc u şewe/ Wendişê şew baştîru ger gu hewe

“Eğer (mevlid için) gündüz ve gece okumasını sorarsan, gece okuması her zaman daha güzeldir.”

...

Hasilî qet nini vatış vafê yı/ Ma bî fek tarif bîker hem medhê yı

“Özetle, Biz ağızla onun övgüsünü tarif de etsek mevlidin) fazileti söylemeye gelmez.”

...

Nefê mewludi şîma persi bîzan/ Qat ebed nini hesabê defteran

“Mevlidin faydasını siz sorarsanız kesinlikle defterler onu hesaplayamaz.”

...

Meclisa mewlud biyu wendiş tede/ Gu bîbu xerq ay di nurê Ehmedi

“Bir mecliste mevlid okunursa, (umulur ki) Ahmed'in nuru (o meclisi) kaplar.”

...

Hem cewabê qabre zi ey ri sehal/ Ku biyu tavi bidu emma yusal

“Hem o kişiye kabir sualı kolay olur, ki o (hesabı) uzun ve zor olsa da.”

...

Pize de gu nan bîku cuş u terab/ Gu bîwazu tîm afu vacu e Rab

“(mevlid şevkiyle) midede ekmek coşkuyla raks eder ki her zaman der: “Ey Rab! Af (isterim!)”

...

Henkî nefê wendişê mewludi yı/ Ger biyê vatiş şini vist per belê¹⁵

“Mevludin okunuşunun bir parçası (için) söylemek gerekirse bir belanın yirmi parçasını giderir.”

3. Bölüm: “Çini Biyayişê Eşyan u Sırri Huma Yu” başlıklı bu bölüm 16 beyitten oluşur.

Kâinatın henüz yaratılmadan önceki hali/yokluk hali, Allah’ın hikmet ve kudreti, O’nun varlığının sırları anlatılır. Bu bölümde ayrıca Yüce Allah’ın zatı itibarıyla tarif ve tasvir edilemeyeceği de dile getirilir.

Ewwilî Xellaqê kulli masiva/ Tım teni bı baş bızan bînewa

“Evvelde bütün masıvanın Hahkî, her zaman (varlığı) vasıtasız olarak tek başınaydı.”

Ni enu ardu eni ezmani bî/ Ni periyyu cinni ni insan bî

“Ne bu yer, ne bu gökler; ne peri, ne cin, ne insan (vardı.)”

Ni eni roc u şewî ni nızd u dur/ Ni zemani ni mekani bifutûr

“Şüphesiz ne bu gündüz ve gece, ne yakın ve uzak, ne zaman ve mekan (vardı.)”

...

Nişkenû yo zi bîku te’rif hema/ Cewherê marifetê Xellagê ma

“Yaratıcımız (Allah)ın ne özünü, ne bilinmesini hâlâ kimse tarif edemez.”

Çunkî heddê herf u sewtan qet niyu/ Sırrê Xellaqî cihan pê vaci-yu

“Çünkü harf ve seslerin kesinlikle haddi değil ki, cihanın Halk’ının sırrı onlarla söylensin!”

...

Hasilî qat eşkeni ruşni çira/ Hukmi ruci sist kiru hukmê xu ra

“Elhasıl, hiçbir zaman lambanın aydınlığı gündüzün (aydınlığını) hükmünü, kendi hükmüyle hafifletebilir mi?¹⁶

4. Bölüm: “Xelqê Peyxemberi Ma u Xelqê Eşyanu” diye isimlenen bu bölüm 28 beyitten oluşmuş olup burada Peygamber aleyhi salât ve selamın ve eşyanın yaratılışından bahseder.

“Yaratılış, ilk nasıl başladı, nasıl yayıldı ve Hazret-i Muhammed, bu evrelerin hangisinde ruh olarak vücud buldu?” sorusunun cevabı okunur, akıp giden dizelerde.

¹⁵ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 8-35

¹⁶ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 35-41

Ayrıca, sırlar âleminde ruhi boyut olarak var olan Muhammed(a.s.m) giydirilen on iki manevî örtüden bahseder ve bu örtüleri şöyle sıralar:

Merhamet, Keramet, Minnet Menzilet, Nübüvvet, Taat, Saadet, Rifet, Hidayet, Tazim, Şefaât, Kudret.

Ewwilli darey yeqinî Rabbi ma/ Kerda xelq u ya bi çar şaxi hema

“Rabbimiz, öncelikle yakın ağacını yarattı ve onun dört dalı vardı.”

Ba'di cuyî Padişahê Sermedî/ Henki nurê xu girewt qey Ehmedî

“Bundan sonra Ebed Padişahı (Allah), kendi nurundan Ahmed (Muhammed) için bir parça aldı.”...

Xaliqî yew cewherê yî nuri ra/ Kerde peyda ba'dê cu anya tera

“Halık (Allah) o nurdan bir cevher(madde) yarattı ve sonra ona baktı.”

Bi dî felqey tawili ey yew hewi/ Yê biheybet da nezar nîmey yewi

“ (O nur) hemencecik bir seferde iki parça oldu, O (Allah), heybetle onun yarısına nazar eyledi.”¹⁷

5. Bölüm: “Emrê Huma'y u Qey Qalema” ismiyle bilinen bu bölüm 17 beyitten oluşmaktadır. Hayal etmenin ağırlık kazandığı bu dizelerde Yüce Allah(c.c)'ın yaratılacak/olacak her şeyi yazması için kaleme emir vermesi anlatılır. Tasavvufî anlayışa göre Allah(c.c), ilk önce kalemî yaratmıştır. Kalem vücud bulduktan sonra da ona varlığın kaderini yazması ferman buyrulmuştur.

Bu dizelerde yine Peygamber Efendimizin nurunun Allah-u Tealatarafından yaratılışı anlatılır:

Va binusne yew çiniku geyrê mîn

Hem Muhammed qasid u qey emrê mîn

“Dedi: ‘Yazın, benden gayrısı yoktur; hem Muhammed emrim için benim elçimdir.”

Weqtu âna va şinawut ey qalem/ Tavilî şî secdê u biheş bi hem

“Ne zamanki (Allah) böyle dedi, işitti o kalem. Çabucak secdeye gitti ve hem kendinden geçti.”...

Va: Bînusnê her çî isyani bîku/ Yo ku hissey yî cîri eger bîku

“Dedi: ‘Yazın, her ne isyan olursa, ona bir hisse vardır, eğer (o isyanı) yaparsa.”

“Her çî nîgeyrû bi eksê emrê ma/ Heqqe yê firdews u ditiş wechê ma

“Her ne (zaman) emrimin aksine dolaşmazsa, onun hakkı Fırdevs (Cenneti) ve benim vechimi görmektir.”

17 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e.s. 41-51

**Va: “Bınsunê ummetê yı ri surûr/ Ummetun muznibetun, Rab-
bun Ğefûr**

*“Dedi: ‘Onun ümmeti için sürur(mutluluk) yazın, (o ümmet ki) günahkâr
bir ümmettir (ve Allah) Gafur bir Rabbtir.”*

**Yo sebeb ra sunnet u şeqqi qalem/ Weqtê qat’î ma biker ey ze’l
Himem**

“Bir sebeple kalemin iki parça olması bir adettir, ey Himmet sahibib biz
ne zamanki kesin (bir hata) işlersek.”*

**Ba’di cu nuştî heme taqdiri tam/ Çi bibu peyda ila yewmî’l qı-
yam**

*“Bundan sonra (kalem Allah’ın izniyle) kıyamet gününe kadar olacak tüm
kaderleri tamamen yazdı.”¹⁸*

6. Bölüm: *“Xelqê Ademiyu Nurê Peyxemberiyu Kewti Paştey Yı”* başlıklı
bu bölüm 40 beyit olup Hazret-i Âdem’in yaratılışını, bedenine ruh verilmesini ve
sırtına Hazret-i Muhammed aleyhi selam’ın nurunun bir alamet olarak yerleş-
tirilmesi anlatılır.

Hazret-i Âdem’in sırtındaki o nur, Peygamber Efendimizin nurudur ki,
Hazret-i Âdem(as.)’den pak silsilelerle geçip gelmiş ta Hazret-i Amine’nin al-
nında parlamış.

**Ba’di kulli nuştîşi eşyan ku kerd/ Xalîqê Cebbarî fermanike
kerd**

*“Bütün eşyanın yapılan yazılışından sonra Halık ve Cebbar (Allah) bir fer-
man buyurdu.”*

**Qaybi Cebraili va: “Henki Harî/ Biyare erdan ra bi şeştî
tewwirî**

“Cebrail’e dedi: ‘Yeryüzünden altmış çeşit topraktan bir miktar getir!

Nibu renegeke tera biyarî kemî/ Pe vurazın ey harî ra ademî

*“Renginden hiçbir eksilme olmadan getirin ki, o topraktan Âdemi yarata-
yım.”*

....

**Kerdê ser aw hengi bahrê huzni ra/ Yu binan tavil girewt biham-
di ra**

*“(o toprağa) Hüzüin denizinden biraz su serpti, (o topraklar) birbirini zor-
lanmadan çabuklukla tuttu.”*

**Ma zî luma daima mahzun benî/ Can yenu pê ser muheyyer
manenî**

¹⁸ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 51-57

“Biz de (mayamızda olan) bu (hüzün suyu) sebebiyle daima mahzun oluruz, can geri gelir, hayran kalırız.”

Ba'di cu Âdem tamam kerd şeklê yı/ Hezret-i Cibrîli puf kerd ruhê yı

“Bundan sonra Âdem'in şeklini tamamladı, Hazret-i Cebrail (Allah'ın) ruhundan ona üfledi.”

Tavilî Âdem wurişt runişt verî/ Hezret-i Cibrilî secde berd cirî

“Çabucak Âdem(a.s), kalktı ve önde oturdu; Hazret-i Cebrail ona secde etti.”

Ba'di cu her çi melek piyru tamam/ Secde berdî âdemi ra xas u âm

“Bundan sonra özel ve genel (görevli) meleklerin hepsi eksiksiz Âdem'e secde ettiler.”

Tavilî nurê Muhammed Xatemî/ Bî mucella yu di paştey ademî

“Son (Peygamber) Muhammed aleyhi selamın nuru çabucak seçkin olup Âdemin sırtında göründü.”

...

Xaliqi va: “Nurê şahî cinn u ins/ Haw di paştey tu da yu eyr u celîs

“Halık dedi: ‘ İşte (Melekler) gördü, ins ve cinlerin şahının nuru bugün senin sırtında oturmaktadır.”

Hikmet u heybet zî piyru awewu/ Nî'met u cennet zî piyru awe-wu

“Hikmet ve heybet hepsi o (nur)dur, nimet ve cennet hepsi o (nur)dur.”

...

Weqtu yu nur ame gîşte bi sekan/ Nuri çar yaran zî amey yî bînan

“Ne zamanki nur (akıp Âdem'in) parmağında yerleşti, dört dostun* nuru da birbirinden geldi.”

Nurê Sıddîqî dî raştê sıdîqî de/ Bî sekan Faruqî zî Sıddîqî de

“(Ebubekir) Sıddık'ın nurunu gördü (o) doğru (Muhammed'in) sağında, (Ömer'ül) Faruk da (Ebubekir) Sıddık'ın nurunda karar kıldı.”

Nurê Usmani zî raştê Umerî/ Yî Alî kışta çepey Peyxamberî

“Osman'ın nuru da Ömer'in sağında, Ali de (Hazret-i) Peygamberin sol tarafında (göründü)”¹⁹

7. Bölüm: “Eştîşê Âdem Yu Cennet Ra U Mardîşê Kalikani Peyxamberî Ma” başlıklı bu bölüm ise 22 beyittir.

19 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 57-69

Kur'an ayetlerinden ve Hadis-i Şeriflerden öğrendiğimiz kadarıyla Hazret-i Âdem(a.s.), yaratılıp eşi Havva'yla Cennete yerleştirildikten sonra dilediği her şeyden yiyebilecekleri emredilmiştir. Şeytan aleyhile'na hile ve desiseler ve vesveselerine Allah'a yemini de alet ederek Hazret-i Âdem ve Hazret-i Havva'nın bu yasak meyveden yemesine neden olmuştur.(Bakara, 2/35) İlahî bir hikmet-ki bu yeryüzündeki kulluk sürecidir- olmalı ki bu yasak meyveden tadışdünya hayatındaki imtihanın başlangıç vesilesi olmuştur.

Bu bölüm, bu hakikate dikkat çekmek babından Hazret-i Âdem'in Cennetten kovuluşunu, Peygamber Efendimizin ismini vesile ederek tövbesinin kabulünü ve Hazret-i Muhammed aleyhi selam'ın dedelerine kadara varan süreci anlatır.

Xaliqî hurdî müzeyyen kerdî bî/ Hem zi Cennet dî muxeyyer kerdî bî

“Halk (Allah) İkisini süslemişti, hem de onları Cennete serbet kılmıştı.”

Ba'dî cû ku Ademî bi emrî kerd/ Xaliqî va: “Yı bigeri berzi ard

“Ondan sonra ki, Âdem emre itaatsizlik etti, Halk dedi: ‘Onu alın yer(yüzün)e atın!’”

Tavilî libas u tezyin bî vinî/ Yîni ra u eşti na dünya genî

“Elbise ve süsleri onlardan çabucak kayboldu ve (onları) bu dünyaya attı.”

...

Ba'dî a'fwey Âdemi ra bil yeqin/ Ame paştey Şîsi yo nuru verîn

“Âdem'in affından sonra şüphesiz Şis (a.s.)'in sırtına bir nur geldi.”

Şîsi ra zî ame lacê yı hema/ Nişkena hendî bîmarî qey şîma

“Şis(as.)'ten de (o nur) hemen oğluna geçti, (o silsile misali nurun geçtiği kişileri) sizin için o kadar sayamam.”

Çunkî hetta biyru Adnani resû/ Ku bibu nızdi se namî pe resû

“Çünkü ta ki gelip Adnan'a yetiştî ki yaklaştıkça (o Muhammed'in) namı yetiştirirdi (kulaklara.)

...

Şîsi ra hetta tıya nur bî nihan/ Fuc'etten pi yê de bî zahir heman

“Şit (a.s.)'ten bu yana nur (babadan oğula) yayıldı, ansızın o (Muhammed) nun dedesinde hemen zahir oldu.”²⁰

8. Bölüm:”Abdullahî u Cuhudî Şamiyan u Waştîşê Amina Ci Ri” başlıklı bu bölüm 28 beyit olup Peygamberimizin babasından, nur-u Muhammedî'nin ona geçişinden bahsedilir.

20 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 69-77

Yine Abdullah'ta bu nuru gören kâfirlerin ona düşmanlıklarından ve tertiplemek istedikleri suikastlardan bahseder. Oysa Yüce Allah(c.c), bu art niyetlilerin planlarını her defasında bozar.

Hazret-i Muhammed aleyhi selam'ın annesi, Âmine Hatun'un Abdullah'a eş olarak istenmesi de bu bölümde anlatılır:

Weqtu Abdullahî de nur bı zuhûr/ Kafiran zana ku amew nızdı nur

“Ne zaman ki, nur Abdulla'ta zuhur etti, kâfirler bildi ki, nur(un doğumu) yaklaştı.”

...

Tım qicî ra pawut yı kafiran/ Cayke Abdullahi bıkışê bi bıran

“Küçüklükten beri kâfirler onu kolluyordu, bir yerde Abdullah'ı kardeşsiz öldüreler.”

Rayke hewtay heb cuhud piya bî heval/ Sûndî wendî kerdî eqdı kew betal

“Bir seferinde yetmiş düşman arkadaş olmuştu, Boş bir akidle yemin ediyordı.”

...

Mıyan Şamî ra wiriştî her gû hew/ Şine rey ra nî biroc dâim bışew

“Her seferinde Şam'dan kalkıp gündüz değil geceleri yol kat ederlerdi.”

Kewtî çol û Kerbela yê kafirî/ Şi hetay dorê Mekkî zey âdırî

“Kerbela çölüne düştü o kâfirler, Mekke'nin civarına kadar ateş gibi gittiler.”

Weqtu şî yê het cuhudî şamiyan/ Tavilî yu askeri rewhaniyan

“Ne zaman ki Şamlı düşmanlar ona taraf gittiler, hemence atlı askerler...”

Ame ezman ra cuhûdî tar u mar/ Kerdî pîrû eştî şî yı zey ğubar

“Geldiler gökten, düşmanları tarumar ettiler, hepsini toz gibi (sağa sola) attılar.”

...

Yew Weheb bı Zuhriyan ra namedar/ Yo zî yu roc ame bı seydu şikâr

“Zührelerden Vehb namında biri vardı, o da bir gün ava gelmişti.”

...

Weqto yê dî, yê ro yew hikmet gına/ Va: “Miyew keyneyke esta Amına

“Ne zaman ki onu gördü, onda hikmetten bolca (vardı.) Dedi: ‘Bende bir kız var (adı) Âmine.’”

Go bîdî yî ger bîbu yîra qebul/ Laiq yî wa tenî ayew betul”

“(Amine’yi) ona vereyim ve ondan görsün kabul, sadece o betül ona layıktır.”

...

Hem şî Abdulmuttalib va ay xeber/ Kerd Abdullahî de tavil eser

“Hem gitti Abdulmuttalip söyledi o haberi, (haber) Abdullah’ta çabucak tesir oluşturdu.”

Ba’dî cûşî yî biurfî ay zeman/ Waşte Abdullahî rî şahî cihan

“Ondan sonra (Abdulmuttalip) o zamanın örfü üzere (Vehb’in evine) gitti, cihanın güzelini istedi Abdullah’a.”

...

Weqtu arde hem yene bî ay şewî/ Hem Recep bî Aşme bîbî yew şewî

“(Âmine gelin geldiği) o zaman hem Cuma gecesiydi, hem Recep’ti ve hilal bir gecelikti.”²¹

9. Bölüm: “İntiqali Nuri Peyxamberi Yo û Hewnani Aminayu” başlıklı bu bölüm ise Peygamberimiz aleyhi selam’ın nurunun Hazret-i Abdullah’tan Hazret-i Amine’nin alınına geçişinden bahseder.

Hazret-i Amine’nin kutlu doğum öncesi gördüğü rüyalarından ve bu rüyalar vasıtasıyla aldığı müjdeli haberleri ve Hazret-i Muhammed’in anne karnındayken yetim kalışı da anlatılır.

Ba’dî cû nûrû ku ma kerd sena/ Ame bî meyman bî qaybê Amina

“Ondan sonra o nur (Muhammed) ki biz onu övdük, gelip Âmine için misafir oldu.”

Weqtu yo nur Amina de bî zuhûr/ Amina zî dî eceb izz u surûr

“Ne zamanki nur Âmine de zuhur oldu, Âmine acaip izzet ve ikramlar gördü.”

Amina va: “Weqtu min zana ku nûr/ Amey u meymaniyey min bî futûr

“Âmine dedi: ‘Şüphesiz ben bildim o zaman, (bu) nur bana sıkıntı vermek-sizinmisafir gelmiş.’”

...

Weqtu bî şeş aşme hamlê ey cirî/ Kerd Abdullahi qasdi tîcirî

“Ne zamanki o (Âmine)nun hamli altı aylık oldu, Abdullah ticarete niyetlendi.”

²¹ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 77-87

Şî Medîne Xaliqî da niweşi/ Qeybi Abdullahi şerbet werd u şî

“(Abdullah) Medine’ye varınca Allah(c.c) ona hastalık verdi, Abdullah için bu (ölüm) şerbet(i) oldu, içti ve gitti.”

Na dinya ra yo hebîb Enwerî/ Umrî yînîrî pîru vistu panc serî

“Bu dünyadan münevver bir sevgili (göçtü ki) onun ömrü tamamıyla yirmi beş yıldır.”

Weqtu Abdulmuttalib bi ba xeber/ Amina berma u va: “Ah û ke-ser”

“Ne zamanki Abdulmuttalip (oğlu Abdullah’ın ölümünden) haberdar oldu, Âmine ağladı ve dedi: ‘ Çokça ah!’

Va: “Zerey min bî nîw wey lûmîn/ Xaliqî verda yetim nu hemlê min²²

“(Âmine) Dedi: ‘ Benim yüreğim iki parça oldu, bana vay; Allah, bu hamlimi yetim bıraktı.”

10. Bölüm: “Welednayışi Peyxamberi Ma u Sallellahu Aleyhi we Elâ Alihi We Sellem” başlıklı bu bölüm, 18 beyit olup kutlu doğum, mübarek viladet ve bu viladet esnasındaki harikulade olaylardan bahis eder.

Âlemlere rahmet, Kevser sahibi, seyidimiz ve serverimiz Hazret-i Muhammed aleyhi sellem’in doğumu çoğunlukla annesi Hazret-i Âmine’nin dilinden anlatılmaktadır.

Son beyitler ise hemen hemen bütün mevlitlerde ortak olan “Merhaba!” faslı olarak belirir. Merhaba faslında Peygamber Efendimizin yeryüzüne intikalinin sevinci dile getirilir.

Şî Rebîulewwelî ra des şewî/ Amina bi xerqê nur’e yew hewi

“Rebîülevvel ayından on gece geçti, Âmine birden bir nura boğuldu.”

Amina va: “Weqtu bî duyey şewî/ Ez tena menda dî xelwê bi yewî

“Âmine dedi: ‘ Ne zamanki on iki gece oldu; ben tek başıma iki kez halvette kaldım.”

...

Werdişî yî dîr rehet bî canê min/ Mîn dî yew teyrekî ame banî mîn

“O (şerbeti) içmekle canım ferahladı, ben gördüm ki bir kuş evime geldi.”

Tavilî min dî habîbê min emîn/ Ame dunya qûmû qawmel hadirîn

22 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 87-97

“Hemence gördüm ki, benim sevgili, emin (evladım Muhammed), dünyaya geldi; aile ve akrabalar (da) hazırды.”

Ğeyri insanî çıqa eşya bî va:/ “Merheba ya Seyyidêl Kewneynî!” va
“İnsan dışında ne kadar mahlûk varsa dedi (ki): ‘Merhaba ey iki dünyanın seyyidi!’”

Merheba ey sirrê Subhan merheba!/ Merheba ey ruhê ruhan merheba!²³

“Merhaba ey Subhan (Allah)’ın sırrı merhaba, merhaba ey ruhların ruhu merhaba!”

11. Bölüm: “Henî Ecabiyan u Amey Wucûd Şewê Mewludî” başlıklı bu bölümde -17 beyitten oluşan bu dizelerde- Hazret-i Muhammed(a.s.m) Efendimizin dünyaya teşrif eylediği gecede ki olağanüstü olayları anlatır.

Weqtu ame na dunya tavi hema/ Secde berd qay Xalıqê arş u sema

“Ne zamanki (Muhammed) geldi bu dünyaya çabucak secde etti arş ve semanın Halkı için.”

....

Vist û yew qanterî bî çares kewtî war/ Ey şewî dî banî himmet ra neçar

“(O gece, Kısra’nın sarayında) Yirmi bir sütun vardı, on dördü devrildi, o gece bakın (bu ihtişam, her türlü) himmetten çaresiz (kaldı.)”

Behrê Sawa zuwa bı yu zi a şewî/ Aw tede nimend asla yew hewî

“Bir de Sava Gölü kurudu o gece, hiçbir şekilde onda su kalmadı.”²⁴

12. Bölüm: “Helima Sa’diyan Radiyellahu Teala anha/ minha” Başlıklı bu bölüm 24 beyittir.

Araplarda çocukları sütanneye vermek bir gelenektir. Hem çocuklar, temiz kır havasını soluyarak büyüsün; hem fasih bir Arapça öğrensün diye böyle yaparlardı. Hz. Muhammed aleyhi selamda doğduğu zaman, onu da Sa’d Kabile-sinden Halime isimli bir sütanneye verdiler.

İşte bu bölüm, Hazret-i Muhammed aleyhi selamın sütanne Halime’ye verilişi ve bu müddet içinde yaşananları anlatır.

Ayrıca bu dizelerde Peygamber Efendimizin altı yaşında annesi Amine’yi, sekiz yaşında dedesi Abdulmutallib’i kaybetmesine yer verilir:

23 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 97-103

24 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 103-109

Amina va: “Hewni munde bı beyan/ Go bido yı şıt Helimay Sa’diyan”

“Âmine dedi: ‘Rüyamda gördüm ki, ona Sa’dlı Halime süt verecek!’”

Çende rocî ba’di cû yew kariwan/ Ame Mekke namê vati Sa’diyan

“*(Bu rüyadan) kaç gün sonra bir kervan Mekke’ye geldi, onlara Sa’dlılar derlerdi.*”

Yîne dır bı hem Helimay Sa’diyan/ Şi xurî berd seyyidi insan û can

“*Onların beraberinde Sa’dlı Halime de vardı, gitti kendine (süt evlad olarak) insan ve cinlerin seyyidini aldı.*”

...

Va. “Aceb min de memane Sa’diyan/ Ez binî şiklî eger şî asiman

“*(Eşek dile geldi ve) dedi: ‘Şaşırmayın (hızlandığıma) Sa’dlılar ben bu halde göklere (bile) giderim.*”

Çunkî niştu min Muhammed zu’l âlem/ Yo ku qay yı xalk bîbî erş û âlem

“*Çünkü bana Âlemlerin Efendisi Muhammed aleyhi selam binmiş, o ki arş ve âlem onun için yaratılmıştır.*”

...

Ba’di cû ancî Halima nazike/ Kerdi esparû verê yı şa Mekke

“*Ondan sonra Halime tekrar (o) nazenin (evladı) (hayvana) bindirdi, yönünü Mekke’ye sürdü.*”

Berd û teslim kerd bı qaybê Amina/ Ay zî bı şa, ma zi şake Rab-bena!

“*Götürdü, Amine’ye teslim etti, o da sevindi; Rabbimiz bizi de sevindir!*”

Amrê yı weqto tamam bı şeş serî/ Amina zî şî dünya ra ay serî

“*(O Muhammed’in) ömrü ne zamanki altı yaş tamam oldu, Hazret-i Amine’de bu dünyadan o sene göçtü.*”

Weqto yırı heşt serî bı munqalib/ Qabri rê meyman bı Abdulmut-talib

“*Ne zamanki onun sekiz yılı dönüp doldu, Abdulmuttalip kabre (öte âleme) misafir oldu.*”²⁵

13. Bölüm: “Nuzûlî Wehy û Miracî Yu” başlıklı bu bölüm, aynı zamanda Mewlidê Xasî'nin en uzun bölümü olup 51 beyitten oluşmuştur.

Peygamberimiz Hazret-i Muhammed aleyhi selam 40 yaşına varmıştır ve Hira Mağarasında uzlettedir. Bu bölümde ilk vahyin nazil oluşu ve Mi’rac hadisesinden bahsedilmektedir:

25 Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 109-117

Yo bînê fikr û xiyalî roceke/ Tavilî anciya şî miyanê kuheke

“ Bir gün (Muhammed -s.a.v-) biraz fikir ve düşünmek için hemen çekip gitti bir dağın içine.”

Name-i kuy zî tera vatê Hira/ Zaf tera heskerdê ay Xeyru'l wera

“ Dağın adı ki, ona Hira derlerdi, o iyiliğin hayırlı(kişisi) onu çok severdi.”

Tavilî anya ku qalbê yî heman/ Bî zey roc weqto yenû miyan çi-man

“ Çabucak baktı ki kalbi hemen, gün aydınlığının gözler vurması gibi olmuş.”

Bî tebeddul rengê yî mil şî veru/ Hezret-i Cibrîl bî nazil yî seru

“ Hazret-i Cebrail, ona nazil olunca (o anda) rengi değişti ve boynu öne düştü.”

Ardê “İkra bismi qalbê yî de va/ Tavilî şa bi Muhemmed Mustafa

“ Getirdi “İkra bismi...”yi onun kalbine okudu, (bununla) hemen sevindi Muhammed Mustafa.”

....

Hendî ewca ra tepya her go hew/ Yew resûl esla çinîkû ba'di yî

“ Artık bu andan itibaren hiçbir zaman bir resul asla yoktur, o (Muhammed)ndan sonra.”

Ba'di wehyî şî tamam duyyes serî/ Yew şewêke emrê Şahê Ekberî

“ Vahiyden sonra tam on iki yıl geçti, bir gece En büyük Padişah(Allah)'ın emri...”

Ame Cibraili ser va: Sermedî/ Biyare ezmanî hebibi Ehmedî

“ Cebrail'in üzerine geldi (O) ebedi (Allah) dedi: ‘Habibim Ahmed'i göklere çıkarın!’”

...

Kerde qesdî Qudsî şî ew ca verî/ Bibî hedre hem heme peyxamberî

“ Kudüs'ü kastederek onun önüne gitti, hem tüm peygamberler hazır olmuştu.”

Mescidu'l Eqsa dî çim ray mendi bî/ Hem çîqa cinn û melek nêmendî bî

“ Mescid'ül Aksa'da göz yolda kalmıştı, hem ne kadar cin ve melek varsa kalmamış(gelmişti.)”

....

Ba'di cû şa yîne vernî bî imam/ Kerd nimacike bıqay Rabbi'l en'am

“ Bundan sonra onların önüne geçip imam oldu, Yaratıkların Rabbi için bir namaz kıldı.”

...

Ba'di cû tavil wurişt tac'ul en'am/ Şî sîya meşhûrê ser fîhi's selam

“Bundan sonra yaratıkların tacı (Muhammed) çabucak kalktı, çıktı meşhur Hacer'ul esved'in üzerine ona selam!”

Sî sera Cibrîlî na baskê xwu ser/ Berdi şî ezmanî yo xeyr'ul beşer

“Cebrail'in üstüne çıktı, (Cebrail, Muhammed aleyhi selam'ı) kanadının üzerine koydu; beşerin en hayırlısını alıp göklere götürdü.”

Hem cîri bî a cemîê zû'n nikab/ Ha çi cennet, ha cehennem, ha iqab

“Hem ona ha Cennet'in, ha Cehennem'in, ha cezanın (örtüleri) bütün örtüler açıldı.”

...

Hasilî weqta ku şî Sidrê heman/ Hedret-i Cibrîl zî ew ca bî sekan

“Elhasıl, ne zamanki Sidret'ul Münteha'ya vardı, Hazret-i Cebrail orada durdu.”

Va: “De şû re ya Muhammed ya emîn”/ Va: “Çîra nînî bîra û nazenin?”

“Dedi: ‘Haydi, git yol(un)a Ya Muhammed ya Emin!’ (Muhammed-a.s-) dedi: ‘Ey nazenin kardeş, sen niye gelmiyorsun?’”

Va ku: “Yew lingê tiya ra nîşkêna/ Berzî ger berzî hema ez veyşena”

“(Cebrail) dedi ki: ‘Burdan itibaren bir adım bile atamam, atarsam ben yanarım.’”

...

Bî muheyzer hendî nêzana seyin/ Şu huduri ey ku Rabbi'l alemîn

“(Muhammed-a.s-) tek başına kaldı, gerçi bilmiyordu Âlemlerin Rabbinin huzuruna nasıl varacak!”

Tavilî venda cî Xellaqê vera/ “Udnû minî ya hebîbî!” va tera

“Halık (olan Allah) hemen onu çağırdı ve dedi: ‘Benden iste ey Habibim!’”

Hîne nûdiye'l hebîbu bi'l Vedûd/ Xase fî behrê't tecellî ve'ş şuhûd

“Yine Vedud (Allah'ın) Habibi (Muhammed'e) seslenildi (ki o tecelli ve şuhud denizinin seçkinidir.”

Xaliqî perde vedart û va: “Emin!/ La texaf unzur bixeyri'r Raziqîn!”

“Halık (Allah), perdeyi kaldırdı ve dedi: “Emin (kişi!), korkma! Bak, Rızık verenlerin en hayırlısı (Allah'a)!”

Dî cemaley yî dî rey bî reyb û şek/ Labelê nîna ebed vatiş bêfek

“ (Mumammed-a.s-) O(Allah)’nun cemalini iki kez şeksiz şüphesiz gördü; öyle ki (bu temaşa) asla dil ile anlatılmaz.”

...

Ba’di cû mend yew serîke la cerem/ Kerdê hicret şî Medine zu’l âlem

“ Bu(mirac hadisesi)ndan sonra şüphesiz Mekke’de bir yıl daha kaldı, hicret edip Medine’ye gitti âlemlerin efendisi.”

Des serî zî mend Medîne dî tamam/ Emrê yı hîri yu şeştî we’s selam

“ Medine’de tam on yıl kaldı ve ömrü altmış üçe (ulaştı) ve selam...”

Wazenî ger ma xelasiyyâ tamam/ Vatişê ma esselat û wesselam

“ Eğer biz tam bir kurtuluş istiyorsak, deyişimiz (olsun) selat ve selam (sana ey Muhammed!)”²⁶

14. Bölüm: “Dua û Mewlidê’n Nebiyyî- Sallalahû Teâlâ Aleyhî We Ala Alîhî We Sellem-” adlı bu son bölüm ise 11 beyit olup dua kısmıdır:

Tî bê heqqê hurmetê namey xwu ke/ Ma feqîr û bikesan mehrûm meke

“ Sen (Allah’ım!) kendi isminin hakkı ve hürmeti için biz fakir ve kimsesizleri mahrum eyleme!”...

Werzuk Allahumme husne’l xatime/ Licemî’il muslimîne’l fatihe....

“ Allah’ım, bizi hayırlı bir son ile(iman üzere vefat etmekle) rızıklandır! Bütün Müslümanlar için el-Fatiha...”²⁷

...

2.5. Sonsöz

Mevlid’in sonunda müellif tarafından yazılan ve “Bu şiir, mevlid müellifi için bir tarihtir.” ibaresiyle Arapça ve ebced hesabıyla mevlidin yazılış tarihine dikkatleri çeken yedi beyitli bir şiir bulunmaktadır.

Ahmedê Xasî’nin bu şiiri tercüme olarak şöyledir:

“Gerçekten bu telif seçkin bir nazımla tamamlandı

Süreyya, sonra Ne’s ve Ferqed yıldızlarının gerdanı gibidir.

“O olmasaydı mahlûkatın yaratılmayacağı” kişinin doğumu için

Hezanlı Ahmedê Xasî’nin eliyle (yazıldı)

Onun yüce üstadı Hacı İbrahim’in yanında (yazıldı)

(O) Ali ve Ahmed isimli iki evlad onun nesebidir.

²⁶ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 117-133

²⁷ Tadayox W.K. Merdimin, a.g.e. s. 133-137

Hazret-i Muhammed'in hicretinden sonra/ Kameri bin üç yüz on altıda (yazıldı)

(Nasıl ki) Her şey iki şahit gerektiriyor; o halde

Ben de ebced hesabını hatime olarak burada şahit tuttum/ Oldu, 1316 ²⁸...

Xasî (bu şiirle) ins ve cinin Resulü (olan Hz. Muhammed'i) övmedi

Aksine Xasî'nin şiiri) Hasan ve Hüseyin'in dedesinden (bahisle) övülmüş oldu...

Bazı yüce konuları seçtik/ Onları Muhammed Ahmed'in mevlidi yaptık.²⁹

2.6. Teqrîz

Mevlidin son sayfasında taqriz(övgü yazısı) olarak kaleme alınmış beş beyitlik bir şiir vardır. Bu şiir, kendi ifadesiyle Siirtli Allame Umer Fethullah Hasbî'ye aittir:

Muhakkak ben (bu mevlidi) en zekisi ve yücesi (olarak) gördüm

Peygamberlerin en hayırlısını övmeye oluşturulan (şiirler içinde)

(Bu mevlid) Kıymeti büyük bir kitaptır; öyle ki

Onun harfleri Hur'ül ayn'ın gözündeki sürmeyi iptal eder

(Bu eser) Zazakidir, gerçekten onun kelimeleri

İnci misali dizilmişler. Ne güzel mevlid (bu!)

Onun anlamını (Zazaki bilen) ehli tefsire ihtiyaçsız bilir

Bu telif Zazakî'de ilk eser olarak görülür/bilinir

(Bu mevlid) Kulakları etkilediği andan beri Hasbî onun için bir tarih attı

Ahmedê Xasî'nin kitabını ne güzel değerlendirdi/ Oldu bin üç yüz on altı³⁰

Bu son dize de ebced hesabıyla mevlidin yazılış tarihi olan 1316'ya denk düşürülmüştür.³¹

3. Sonuç

Bilimsel bir çalışmadan amaç, kaynak araştırması yaparak ve nesnel bir üslup kullanarak okuyuculara veya bilim âlemine faydalı bilgiler sunmaktır. Bilimsel kazanımlara yeni ve doğru bir şey kazandırmayan bir çalışma, bilimsel olma özelliğini koruyamaz. Zaza edebiyatına bilimsel bir katkı hedeflenmek üzere hazırlanan bu makalede, Ahmedê Xasî'nin edebî şahsiyetinden ziyade

28 Feşhedtu(790) hetmen(449) hahunâ (62) babe (5) ebcedin (10) dizesinin harf değerleri ebced hesabıyla 1316 sayısına karşılık gelmektedir.

29 Aslı Arapça olan bu beyitlerin çevirisinde “ Sarı, Mevlût, *El-Mevarid*, Arapça Türkçe Lûgat, İpek Yayın Dağıtım Paz. A.Ş., İstanbul” adlı eserden istifade edildi.

30 Sarı, a.g.e.

31 “Enqid(155) bisifri(342) lilxuveysi(766) Ehmede(52), yekûn(1316)”

Zaza edebiyatında önemli bir yere sahip olan, aynı zamanda bu edebiyatın ulaşılan kaynakları arasında ilklerden sayılan “*Mevlidê Nebî*”yi tematik yönüyle ele almaktır.

Ahmedê Xasî'nin bu eseri üzerinde şu ana kadar yapılan çalışmalar, ya makale düzeyinde ya eseri latin harflerle transkrip etme yönündedir. Bu esere dönük akademik anlamda ciddi olduğuna inandığımız bu makale, yeni çalışmalar için kaynak açısından yeterli olmasa da ilgili çalışmalar için istifade edilebilecek bir düzeydedir.

Kaynakça

- Erdoğan, M. Ali, *20 Mayıs 2011 Tarihli Doğruhaber Gazetesi*, Esenler/İstanbul, Yıl: 4, Sayı: 164, S.2,
- Kar, Cihat, “*Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine-1*” www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/CIME 8 nustey. Pdf, Pel: 2-12
- Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Amid-I Diyarbekir Velileri*, Kent Yayınları, İstanbul, 2004, 1. Baskı.
- Lezgin, Roşan, *Türkçe- Kürtçe(Zazaca) Sözlük & Ferheng Kurdî(Zazakî)-Tirkî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekîr, 2013.
- Sarı, Mevlût, *El-Mevarid, Arapça Türkçe Lûgat*, İpek Yayın Dağıtım Paz. A.Ş., İstanbul, 2004.
- Varol, Murat, *Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği, 2. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 625-654
- Ehmedê Xasî, *Mewlidê Kirdî*, Amadekar û Tadayîş Lezgin Roşan, Nûbihar, İstanbul, 2013.
- Mele Ehmedê Xasî, *Mewlid*, Tadayox W.K. Merdimin, Hivda İletişim, İstanbul, 2008

Molla Mehmet Demirtaş ve Ehmedê Xanî'de Aşk (Love In Mullah Mehmet Demirtaş And Ehmedê Xanî)

Hatip ERDOĞMUŞ¹

Özet

Aşk, tarih boyunca insanoğluyla var olmuştur. Dolayısıyla aşk insanoğlunun sosyal, kültürel ve edebi yaşamında önemli izler bırakmış bir kavramdır. Özellikle tasavvuf edebiyatı *aşk* ve *sevgi* üzerine kurulmuştur. Sûfî şair ve yazarlar için aşk, büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, iki Kürt şairi; klasik dönem şairi Ehmedê Xanî ile günümüz şairlerinden Molla Mehmet Demirtaş'ın aşk tasavvuru, mukayeseli olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Her iki şairin, hakiki aşka yönelişleri ve bunun farklı tezahürleri bazı dizeler eşliğinde karşılaştırılmış, birbirine benzer ve farklı görüşleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, ilahî aşk, Sufî, Ehmedê Xanî, Molla Mehmet Demirtaş.

Abstract

Throughout the history, love has been with human beings. Therefore, love has left important tracks on the social, cultural and literary lives of human beings. Especially, the mysticism literature is established on the basis of love. Love has great importance for the Sufi writers and poets. In this study, the imagination of love in two Kurdish poets Ehmedê Xanî and another important Kurdish poet of recent times, Molla Mehmet Demirtaş has been examined in a comparative method. The orientation of the two poets to the true love and

1 Okutman, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatip-12@hotmail.com.

different outbreaks of this orientation have been compared together with some verses from their works and the similarities and differences between them were tried to examined.

Key Words: Love, mysticism, Sufi, Allah, Ehmedê Xanî, Molla Mehmet Demirtaş.

Giriş

Aşk ve sevgi, ilk insandan günümüze kadar devam eden süreçte üzerinde en çok söz söylenen konulardan biridir. Aşk, sevginin bir üst basamağı ve onun aşırı tezahürü olarak ifade edilmektedir. “Arapça aslı *‘ışk* olup sözlükte ‘şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması’ anlamına gelir. Kur’an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez; ‘sevgi’ çoğunlukla *hub* ve *muhabbet*, bazen de *meveddet* kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir.”²

Tasavvuf uzmanı Ethem Cebecioğlu’na göre aşk, aşırı derecede sevgidir. “Bu da maddi ve manevi şekillerde olur. Bir kadını göz önünde bulundurarak zevki ve cinsi cazibeyi ön plana çıkarmak suretiyle oluşan aşk maddidir. Bunun platonik, hayali olanı da vardır. Şairlerin aşkı böyledir. Bu aşk genelde mecazidir. Hakiki aşk ise, Allah aşkıdır.”³

Aşk, yazılı ve sözlü edebiyatta çok eskiden beri yer edinmiş ve geniş bir şekilde işlenmiştir. Halk âşıklarının bilhassa sûfîlerin vazgeçilmez konusu olagelmıştır. Özellikle sûfîler için aşk; şiddetli bir sevgidir ve Allah’a olan sevginin, muhabbetin bir tezahürü olarak algılanmıştır. “Muhiddin Arabi dışında bütün mutasavvıflar aşkı ikiye ayırır: Mecazi aşk, Hakiki Aşk. (Muhiddin Arabi’ye göre aşk üç çeşittir: Tabîî, ruhanî ve ilahî aşk.) Mecazi (insani) aşk, hakiki (İlahî) aşka giden yolda bir deneyiş, belki bir duraktır. Hakiki aşka erişmek için mecazi aşk şart değildir. Çünkü sûfiye Allah’la bir olma zevkini tattıran şey hakiki aşktır.”⁴ Mecazi aşk geçici suretlerden birini sevmektir, beşeridir. Cenab-ı Hak bir kudsi hadiste, “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım”⁵ buyurmaktadır. Sûfîler tarafından bu hadis, hakiki aşkın kaynağı olarak gösterilmiştir. Sûfîler mecazi aşkı, İlahî aşka ulaşmada bir basamak olarak görürler. Sûfî için bu dünya gurbettir. Gerçek vatanını “Bezmi Elest” olarak kabul eder. En büyük gayesi İlahî huzura kavuşmak ve *vuslattır*.

Ehmedê Xanî ve Molla Mehmet Demirtaş’ta aşk anlayışlarına geçmeden önce kendileriyle ilgili kısa bir bilgi vermenin doğru olduğu kanaatindeyiz.

2 Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1991, 4-11.

3 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009, s.24.

4 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 42.

5 Pala, a.g.e., s.42.

1. Ehmedê Xanî ve Molla Mehmet Demirtaş

En büyük Kürt şair ve yazarların başında gelen Ehmedê Xanî ise 1651 yılında Doğubayazıt'ta doğmuştur. Dönemin önemli medreselerinde eğitim almış ve ilim tahsil etmek için Mısır ve İran'a da gittiği söylenmektedir. Ana dili olan Kürtçenin yanında Arapça, Farsça ve Türkçeyi de iyi bildiği anlaşılmaktadır. Kendi medresesinde, ana dili olan Kürtçeyle eğitim verdiği belirtilmektedir. Xanî'ye ait oldukları kesinleşmiş ve günümüze ulaşan dört eser bulunmaktadır. Bunlar *Nûbihara Bîcûkan*, *Eqîdeya Îmanê*, *Dîvan* ve *Mem û Zîn*'dir. *Mem û Zîn* mesnevisi Kürt tasavvuf edebiyatının en önemli eseri sayılmaktadır.

Molla Mehmet Demirtaş, 1936 yılında Diyarbakır'ın Hani ilçesinin Kuyular beldesinde doğdu. Diyarbakır çevresindeki çeşitli medreselerde tefsir, kelim, fıkıh, hadis, siyer gibi dersler aldı. 1960'tan 2007 yılına kadar doğduğu yerde imamlık yaptı. Molla'nın şiirlerini içeren divanı elyazması şeklindedir ve üç yüz sayfayı geçmektedir. Şiir şekli bakımından *kasîde* ağırlıklı olan divanında sosyal, kültürel, tarihi konuların yanında güncel meselelere de değinilmiştir. Şiirlerin büyük bir bölümü (244 sayfa) 1975-1977 yılları arasında kaleme alınmıştır. Demirtaş'ın basılmamış divanı, Zazaca yazılmış ilk kapsamlı telif eser özelliğini taşımaktadır, bu yönüyle eser Zazaca için çok önemli bir yere sahiptir.⁶

2. Ehmedê Xanî ve Molla Mehmet Demirtaş'ta "Aşk"

Yukarıda işaret edildiği gibi sûfi şairlerin işlediği konuların başında *aşk* gelir. Aşkla ilgili dizeler söylenmiş, kitaplar yazılmıştır. Molla Mehmet Demirtaş ve Ehmedê Xanî de *aşk* teminin kendilerinde uyandırdığı coşkuyu dizelere dökerek okuyucularıyla paylaşmışlardır. Nitekim Ehmedê Xanî, mevcudatın yaratılışının *aşk* ile başladığını ifade eden tasavvuf düşüncesine şu dizeleriyle katkıda bulunmaktadır:

Neqqaşê ezel roja serlewheyê rengîn da
Pergalê di destan bû, ser sefhe ku tezyîn da
Tezhîbê zerefşan kir serlewhê kitaba îşq
*Resma ezeli kêşan, neqşê xwe newalîn da*⁷

"Ezeli nakkaş, rengarenk levhayı yarattığında
 Elinde pergel vardı, sayfanın başını aşkla süsledi
 Aşk kitabının sayfalarını altın suyuyla süsledi
 Ezeli resmi çizdi, kendi nakşını armağan olarak sundu"

6 Ahmet Kayıntı, "Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı" II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bingöl, 04-06 Mayıs 2012. (II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2012, s.329.)

7 Abdurrahman Durre, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jîyana Wî*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s.149

Ehmedê Xanî, bu dizelerde varlığın yaratılışının temelindeki aşkın varlığına işaret ederek dünyadaki mükemmel güzelliklerin ve düzenin altın suyuyla süslenmiş bir aşk kitabına benzetmektedir. Dolayısıyla *girişte* verilen kutsi hadise de atıfta bulunduğu düşünülmektedir.

Ehmedê Xanî yukarıda adı geçen *Mem û Zîn* adlı mesnevisi baştan sona kadar aşkla temiyile oluşturulmuştur. Xanî, bu eserinde hem mecazi hem de hakiki aşka değinmiş ve mecazi aşktan hakiki (ilâhî) aşka geçişi anlatmaya çalışmıştır. Mecazi aşktan hakiki aşka yönelişi Mem'in karakterindeki değişimler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu durum, çok daha önce İslâm dünyasında kaleme alınmış diğer tasavvufi eserlerde de görülmektedir. Leyla ve Mecnun mesnevisi buna örnek olarak gösterilebilir. Mecnun, beşeri olan aşkla Leyla'ya ulaşmaya çalışırken, bu arayışın daha sonra ilahi aşka dönüştüğü görülür. "Mem û Zîn'in asıl konusu, Mem ve Zîn adlı kahramanlar arasında Cizre'de bir Newroz gününde "mecazi" olarak başlayan ve daha sonraları "ilâhî"leşip "hakîkî"leşen bir aşk hikâyesidir."⁸ Mem û Zîn'de Ehmedê Xanî, Allah'ın *vedud* isminin tecelli ettiği aşk konusunu işleyen sûfilerdendir.

Ehmedê Xanî, ister mecazi olsun ister hakiki bütün aşkların kaynağının Allah olduğunu vurgular. Önce Allah sevilir, geride kalan ise Allah sevgisiyle ve Allah için sevilir. Aşkın Allah'ı gösteren bir ayna olduğunu, onun yoluna düşenlerin kaybolmaması ve yolunu rahat bulmaları için aşkın, güneş gibi her yeri aydınlattığını belirten Ehmedê Xanî, aşkı kimya cinsinden güzel ve kıymetli bir cevher şeklinde niteler. Ona göre ilâhî aşk yolu, insanı Hakk'a ulaştıran en kestirme (yakın) yoldur.

Nitekim Xânî bu hususta şöyle der:

Işq ayîneê Xwuda numa ye
Xurşîdsîfet xwudan diya ye
Xafil mebe ji işqê "filheqîqe
Ey rahrewê "eqrebu't-terîq e"!
Xweş cewher e cinsê kîmya ye
*Qedrê wî bizan giranbuha ye*⁹
 Aşk bize Allah'ı gösteren aynadır
 Tıpkı Güneş misali o da ışık sahibidir
 Sakın aşktan habersiz olma; "hakikaten"
 Ey yolcu, "(aşk) en kestirme yoldur"
 Aşk güzel bir cevherdir, kimya gibidir
 Aşkın kıymetini bil, zira çok değerlidir

Xanî, aşağıdaki dizelerde de aşkın kaynağı konusunda Allah'ı işaret ederek

8 Kadri Yıldırım, *Ehmedê Xanî'nin Fikir Dünyası*, Berdan Matbaası, İstanbul, 2011, s. 52.

9 Yıldırım, a.g.e., s. 87.

aşkı, “hakiki” ve “mecazi” diye ikiye ayırmış ve her ikisinin kaynağının, çıkış noktasının bir olduğunu belirtmiştir. Sonuçta aşkı güzel kılan onu süsleyen kalemnin sahibi Allah’tır:

*Ey metle’ê husnê ‘eşqbazî
Mehbûbê heqîqî û mecazî
Namê te ye lewhê nameya ‘eşq
Ismê te ye neqşê ‘eşq¹⁰*

Ey aşk güzelliğinin doğuş ufku olan Allah

Ey aşk-ı hakiki ile aşkı mecazinin sevgilisi olan Allah

Senin adın üzerine yazılır aşk yazısı

Molla Mehmet Demirtaş da aşağıdaki dizelerde Xanî gibi aşkı hakiki ve mecazi diye ikiye ayırır:

*Aşîqî peyru bî aşqî xu ra razî
Di hebî aşqî: aşqî haqîqî û mecazî
Bütün âşıklar aşklarına razı oldu
İki aşk vardır: hakiki ve mecazi aşk¹¹*

Sûfi şairlere göre *mecazi aşk*, kişiyi *ilahi aşka* götürdüğü müddetçe zararsız kabul edilmiştir. Bu açıdan mecazi aşka yönelenler hor karşılanmamıştır. Ancak onlara göre de mecazi aşka takılıp kalınmaması gerekir. Hakiki aşk dururken mecazına takılmak ayın sudaki yansımaya kapılıp gerçek ayı idrak edememektir. Aşkın mecazi köprüsünü geçenler böylece aşk-ı hakikiye ulaşmış olurlar. Güzele ve güzelliğin kendisine değil, o güzelliğin kaynağı olan Allah’a âşık olmak gerekir. Allah aşkını derinden hissedendenler, yaratandan ötürü yaratılanı severler.

Ehmedê Xanî, hem hakiki hem de mecazi aşkta aşığın yanacağını; belki de manevî bir arınma geçireceğini şu dizelerle aktarır:

*Îşqbazî du terîqe, çi heqîqet çi mecaz
Şem’ê can dê bi qeîtin, çi bi nar û çi bi nûr¹²
Aşk işi iki kısımdır ister hakiki ister mecazi
Can mumu yanacaktır ister ateşle olsun ister nur*

Molla Mehmet de aşkı ateşle ilişkilendirerek anlatır. Şair, aşk ateşinin çok sıcak, yakıcı olduğunu fakat bunun sürekli böyle olmayacağını söyler. Aynı yerde insanı rahatlatan bir şeyler söylemesi beklenirken kendisi adeta terdit (bek-

10 Perwîz Cihanî, *Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*, Nubîhar Yayınları, İstanbul, 2013, s.77.

11 Bu yazıda Molla Mehmet Demirtaş’a ait şiirler, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kayıntı ve Zazaca alanında yüksek lisans yapan diğer arkadaşlarla birlikte basılmamış elyazması nüshadan latinize ettiğimiz şiirlerden oluşmaktadır.

12 Durre, a.g.e., s.217.

lenmezlik) sanatını yaparak ateşin insanı küle, kömüre çevirebileceğini, bunun bilinmesi gerektiğinin altını çizer. Herkesin bunu göze alamayacağını, alacak olanların da bu yakıcılığın farkında olması gerektiğini hatırlatır:

Adirê aşqî germin o zaf sûr o
Tî mevaci peynî tim adir o
Kê vêşnenu, kenu wêle komirê
Dûnya venga yêna şina ma seki
 Aşkın ateşi sıcaktır çok yakıcıdır
 Sen demeyesin sonu hep ateştir
 İnsanı yakar küle kömüre çevirir
 Dünya boştur gelir gider biz ne yapalım

Ehmedê Xanî ise *Mem û Zîn*'de Zîn'in dilinden aşkın yaydığı nurun her iki sevgilinin yüzünde tecelli ettiğini, Mem'in yüzündeki nurun Zîn'i, Zîn'in yüzündeki nurun da Mem'i yaktığını söyler. Bu ateş o kadar etkilidir ki; şair, ateşin seven ve sevilenlerin yüreklerini yakıp yaraladığını belirtir:

Nûrek di rûyê min kir te peyda
Sohtin li Memê pê te suweyda
Şewqek di ruxê Memê te hil kir
Qelbê me bi wê te sot û kul kir
 Sen benim yüzümde bir nur yarattın
 Onunla Mem'in gönül noktasını yaktın
 Mem'in yüzünde de bir nur parlattın
 Onunla kalbimizi yaktın ve yaraladın¹³

Molla Mehmet de aşağıdaki dizelerde, sevgiliye duyulan aşkın âşığın göğsünü delip kalbine ulaştığını; âşığın içinde yangın çıkardığını ancak; onun hâlâ üşüdüğünü hissettiğini söyler. Buna ilaveten, Molla Mehmet, mübalağa sanatından da yararlanarak aşkı anlatmaya çalışmıştır. Aynı zamanda tezat sanatının da güzel bir örneğini sergiler. Çünkü ateş yanmakta ama yine de hissedilmemektedir. Bu durum, aşk hâli hariç somut olarak hayatta görülmez.

Aşqê yarî qelb û sînê kul kêrdî
Adirê aşqî ho tede wekêrde
Gêrm nêkenu timo tim ma rî serd o
Dûnya venga yêna şina ma sekî
 Yarin aşkı kalbi ve göğsü deldi
 Aşkın ateşi içinde yanıyor
 Isıtmıyor, biz daima üşüyoruz
 Dünya boştur gelir gider biz ne yapalım

13 Yıldırım, a.g.e., s. 90.

Aşağıdaki dizelerden Molla Mehmet'in, Şark'a ait önemli mesnevilerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şair şiirlerinde, Ferhat ile Şirin, Mem û Zîn, başka yerlerde de Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı adlı mesnevilerden de söz eder:

Halê aşqî sebi dûnya de?
Tengî dayo zê Ferhad û Şîrînê
Xelkî welatê ma zê Mem û Zînê
Dûnya dewrî ya?? yêna şîna ma sek
 Aşk halinin sonu dünyada ne oldu?
 Ferhat ile Şirin gibi huzursuzluk verdi
 Vatanımızın halkı Mem û Zîn gibidir
 Dünya (hayatı) sırayladır, geldi geçti biz ne yapalım.

Sûfî şairler, aşk konusunu işlerken “şarap-saki-meyhane” gibi mazmunlara sıklıkla başvururlar. Bunlar işlenirken söz konusu mana gerçekten uzak, mecazidir. Ama bazı şairler şiirlerinde bu kelimelerin zahiri manalarını işlemiştir. “Şarap-saki-meyhane” mazmunlarını Ehmedê Xanî çok işlemişse de Molla Mehmet, bunları şiirlerinde işlememiştir. Molla Mehmet bir yerde şaraptan bahseder fakat bahsettiği şarap dinen yasak (haram) olan şaraptır. Dolayısıyla şarabı Xânî gibi mecazi olarak kullanmaz:

Cemşîdê Îronê viraşta şarabî
Şarabê, pîyla gunon û xirabîya
 İranlı Cemşit şarabı icadetti
 Şarap, günah-ı kebirdir ve kötüdür

Molla Mehmet Demirtaş, öncelikle şarabın kaynağına telmihte bulunmaktadır. Daha sonra şarabın büyük bir günah olduğunu hatırlatmaktadır. Molla Mehmet, şarabın tasavvuftaki mecazi, sembolik anlamıyla ilgilenmemiştir.

Ehmedê Xanî'nin eserlerinde şarabı çokça işlediğini daha önce söylemiştik. Aşağıdaki dizelerde şarabın ruha ebediyet kazandıracağını ve onu coşturup kurtuluşa erdireceğini söyler. Şarabı Allah'a ulaştıran bir mazmun olarak kullanılır:

Saqî! Bike camê asîmanî
Raha weku rûhê cawîdanî
Da em bikirin dîmaxê can'ter
Yek lehze bi rahê rûheperver¹⁴
 Gök rengi şu kadehe şarap doldur saki!
 Bir şarap ki ebedî kalacak bir ruhtur sanki
 Canın dimağını taze kılalım biz
 Ruhu coşturanla kurtulalım biz

14 Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, I, 242.

Sûfilere göre aşk, Allah tarafından kendilerine verilen bir hikmettir. Molla Mehmet de, aşkın basit bir şey olmadığını, Allah tarafından kendilerine verilen önemli bir hikmet olduğunu şöyle dile getirir:

Aşq yew halî yew hîkmetê Allah o
Hîmmetê aşqî, yew rexmetê Xalikî
 Aşk hali Allahın hikmetidir
 Aşkın himmeti Allah'ın bir rahmetidir

Ehmedê Xanî'ye göre; Allah'a ulaşmanın en kısa yolu, hakiki aşk yolundan geçmektir. Allah'a ulaşmak için sadece bir yolun olmadığını ancak diğer yolların bu yol gibi kısa değil uzun olduğunu sezdirir.

Xafil mebe ji işqê “filheqîqe
Ey rahrewê “eqrebu't-terîqe”!
 Sakın aşktan habersiz olma; “hakikaten”
 Ey yolcu, “(aşk) en kestirme yoldur”¹⁵

Ehmedê Xanî, bazı insanların Allah'a bazısının da bedene ve zahiri güzelliğe âşık olduğunu belirttikten sonra, birincisini kabuğa ve ikincisini de öze talip olmaya benzetmiştir:

Hin, raxibê husnê la yezalîn
Hin, talibê qalibê betalîn
Lakin hemîyan, yeqîn yeke dost
*Ferqa ku heye, ji mûxze ta post*¹⁶
 Bazıları ölümsüz zatın güzelliğine talip olurlar
 Diğer bazıları da fani bedenlere arzu duyarlar
 Ama aslında her iki kesimin de sevdikleri birdir
 Aradaki fark, özle kabuk farkıdır

Xanî, Mem öldükten sonra mezarının başına gelen Zîn'in âşığına kavuşmaması nedeniyle çektiği acıyı ve bir ney gibi ağlayarak gözyaşı dökmesini de şöyle tasvir eder:

Bê perde mîsalê ney dinalî
Hêstir diwerîn “ele't-tewalî”
'Eynî te digo di feslê Nîsan
*Derya rijîya ji 'ewrî dîsan*¹⁷

15 Yıldırım, a.g.e., s. 87.

16 Abdurrahman Durre, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jîyana Wî*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s.46.

17 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 188.

Perdesiz halde bir ney gibi inledi (Zîn)
 Gözyaşının ardı arkası gelmedi
 Sanırsın ki aynen Nisan ayı mevsimidir
 Buluttan yine koca derya boşalmış

Şair, Zîn'in firakını perdesiz şekilde inleyen neye benzetmiştir. Gönlü aşk acısıyla yanan sûfilerin dostu neydir. Ney, *insan-ı kâmilin* sembolü olarak aşk derdini anlatır. Tıpkı insan gibi geldiği yere özlem duyan bir dosttur. Ney, "kalpleri yakan bir ses ile feryada başlar. Bu feryadı, asıl vatanından (neyistan, kamışlık) olan ayrılığının doğurduğu hasretten kaynaklanmaktadır. O, nağmeleri ile ötelerin mükemmelliğini, ötelerin güzelliğini terennüm etmektedir. Kamış, içi boşalmadan yani fena halini, yokluk, hiçlik makamını elde etmeden, ötelerin ruhanî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, aşk çılgılığıdır."¹⁸

Molla Mehmet de aşağıdaki dizelerde Xânî'nin görüşlerine benzer görüşler ifade etmiştir. Ondan etkilenmesi de muhtemeldir:

Aşiq û maşuqî wurdî vêşenî
Hesrê çimon zê varunî rişenî
Awê ruyî aterina xuşena
Dûnya fanî yêna şîna ma seki
Aşqê dilberê narînê, veng dayu
Derd û kul û keder ma rî tengê dayu
 Âşıkla maşuk ikisi de yanar
 Gözyaşları yağmur gibi yağar
 Nehir suyu ancak öyle gürler
 Dünya fanidir gelir gider biz ne yapalım
 Narin dilberin aşkı her tarafa yayıldı
 Dert, yara ve keder bize sıkıntı verdi

Sonuç

Diğer birçok Müslüman şairde olduğu gibi, Klasik dönem Kürt şairlerinden Ehmedê Xanî ile yakın dönem Kürt şairi Molla Mehmet Demirtaş da şiirlerinde aşk konusunu işlemiştir. Her iki şair de aşkın hem *mecazi* hem de *hakiki* yönlerinden söz etseler de Ehmedê Xanî, mecazi aşkı daha güçlü mazmunlarla daha sık işlemiştir. Nitekim şairin aşkla ilgili şark klasikleri arasına girebilecek bir mesnevisi vardır. Aşkla ilgili mazmunlardan; *şarap*, *saki*, *meyhaneyi* Ehmedê Xanî çok işlemişse de Molla Mehmet, bunları şiirlerinde işlememiştir. Molla Mehmet bir yerde şaraptan söz eder ancak orada da şarabı mazmun olarak değil gerçek anlamıyla kullanır. Hülasa her iki şairin de aşkı ortak konu edindiklerini, bunu eserlerine yansıtarak bir arayış içinde olduklarını söylemek mümkündür.

18 Cebecioğlu, a.g.e., s. 202.

Kaynakça

- Araz, Rifat, *Şiir İncelemesi*, Alp Yayınevi, Ankara 2005.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.
- Cihanî, Perwîz, *Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*, Nubîhar Yayınları, İstanbul 2013.
- Demirtaş, Mehmet, *Divan*, Basılmamış Elyazması.
- Doski, İ.Tahsin, *Cevheru'l-Maânî Şerhu Divânî Ahmed el-Hânî*, Spirez Yay., Duhok 2005.
- Durre, Abdurrahman, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jîyana Wî*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.
- Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Farqînî, Zana, *Ferhenga Kurdî -Tirkî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 1992.
- Ferhengê Kirmanckî-Tirkî*, Weşanxaneyî Vate, İstanbul 2005.
- Kayıntı, Ahmet, “Molla Mehmet Demirtaş’ın Zazaca Divanı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* 04-06 Mayıs 2012-Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991.
- Temo, Selim, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- Turgut, Harun, *Türkçe –Zazaca Sözlük*, Do Yayınları, İstanbul 2010.
- Yıldırım, Kadri, *Ehmedê Xanî’nin Fikir Dünyası*, Berdan Matbaası, İstanbul 2011.

İki Dillilik, Zazaca-Türkçe İki Dilli Akademisyenlerde Dil Kullanımı ve Tercihler

(Bilingualism, Zazaki-Turkish Bilingual Academicians Language Use and Preferences)

Ahmet KESMEZ¹

Özet

Bu çalışma Bingöl Üniversitesindeki Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli akademisyenlerin dil kullanımlarını ve öncelikli dil tercihlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmaya çeşitli bölümlerde çalışan veya (İlahiyat, Türk Dili ve Edebiyatı, Kürtçe, Zazaca, Sosyoloji vb.) lisansüstü eğitim yapmakta olan 25-40 yaş arasında olan 20 akademisyen (15 erkek, 5 bayan) katılmıştır. Araştırma verileri, akademisyenlerle yapılan yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonunda katılımcıların yakın çevreleriyle (anne, baba, kardeşler, büyük anne ve büyük baba) olan iletişimlerinde genellikle Zazacayı tercih ettikleri, Türkçeyi ise genellikle uzak çevreleri (iş arkadaşları, diğer arkadaşlar, komşular ve akrabalar) ile olan iletişimde kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların belirli aktiviteler (müzik dinlerken, TV izlerken, spor yaparken vb.) esnasında Zazacayı çok az kullandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İki Dillilik, Kürtçe, Türkçe, Dil kullanımı, Dil tercihleri

Abstract

This study is conducted to determine the primary language use and preferences of Zazaki-Turkish bilingual academicians in Bingöl University. 20 aca-

1 * Okutman. Bingöl Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, akemesz@bingol.edu.tr

demicians (15 male, 5 female) between the ages of 25-40 studying at different departments or doing their postgraduate studies in various fields (Theology, Turkish Language and Literature, Kurdish, Zazaki, Sociology, etc.) participated in this study. The research data were obtained by using a structured interview form. The obtained research data were analyzed descriptively. At the end of the study, it is determined that the participants generally used Zazaki with their immediate surroundings (mother, father, siblings, grandparents), on the other hand they generally used Turkish in their conversations with social surroundings (colleagues, other friends, neighbors and relatives). Also it is found that the participants used minimal Zazaki language while doing certain activities

Key Words: Bilingualism, Zazaki, Turkish, Language use, Language choice.

1.Giriş

Çok uluslu yapısından dolayı Türkiye’de iki dillilik yaygın olarak karşımıza çıkan bir kavramdır, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde anadili Zazaca olan, okul çağından itibaren Türkçe öğrenmeye başlayan çok sayıda iki dilli birey bulunmaktadır. İki dilliliği tanımlamak dili tanımlamak kadar zordur, çünkü iki dilliliğin tanımı dilbilimciden dilbilimciye farklılık göstermektedir. Kimi dil bilimciler her iki dilde anlamlı ifadeler ortaya koyma noktasında iki dilliliğin başladığını vurgularken, kimileri her iki dile de aynı düzeyde hâkim olmakla iki dilli olunabileceğini savunmaktadır. Aksan (1988:26) iki dilliliği, insanın çeşitli sebeplerle ve değişik şartlar altında birden fazla dil edinmesi, o dili kullanması veya ikinci bir dili ana diline yakın düzeyde öğrenmesi olarak tanımlamaktadır. Türkçe Sözlükte (2005:947) de iki dillilik; *iki ayrı dile sahip olma veya iki ayrı dili okuyup yazma gücünde ve becerisinde olma ve iki dilin bir arada konuşulduğu bölge veya ülke* şeklinde açıklanmaktadır.

Çelik (2007:435) iki dilliliğin tanımının ve tasvirinin bir dilbilimciden diğerine değişiklik gösterdiğini; çünkü dünya nüfusunun üçte ikisinin iki dilli olduğunu ve bu nüfusun ne tür iki dilliliğe sahip olduğunu tam anlamıyla belirlemenin neredeyse olanaksız olduğunu belirtir. Nitekim Bazı dilbilimciler iki dilliliği tanımlarken her iki dilin de iyi bir şekilde kullanılabilmesi gerektiğini vurgularken, diğer taraftan bazı dilbilimciler de ikinci dilde anlamlı ifadeler ortaya koyabilmek noktasında iki dilliliğin başladığını belirtir (Cengiz, 2006:29).

Bazı durumlarda iki dilliliği tanımlamak oldukça zordur; çünkü günümüzde çoğu insan iş, seyahat, eğitim gibi sebeplerden ötürü başka bir dilde belli başlı bazı kavramları öğrenmektedir. Dilbilimciler bu durumu “semi-bilingualism” yani “yarı-iki dillilik” ya da “pasif” veya “istekli” iki dillilik diye tanımlamaktadır. Rolfs (2009:3) iki dilliliği maddeler halinde şöyle açıklamaktadır:

- *İki dili ve iki kültürü bilmek ve anlamaktır,*
- *Bir dili diğerine nazaran daha iyi veya daha zayıf olmasıdır,*
- *İki dili bir arada kullanmaktır,*
- *İki dilde düşünmek ve hissetmektir,*
- *Her iki dilin el kol hareketleriyle, iki dilin vurgu özelliğiyle konuşmaktır,*
- *Çocukların becerisini veya zekâsını zorlamak değildir, tam tersi geliştirmek,*
- *Anadiline sahip çıkmak,*
- *Zengin bir potansiyele ve kaynağa sahip olmak demektir.*

1.1. İki Dillilik Çeşitleri

İki dillilik genel olarak toplumsal ve bireysel olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bazı dilbilimciler toplumsal iki dilliliği doğal iki dillilik, bireysel iki dilliliği de okul iki dilliliği diye tanımlamaktadır. Toplumsal iki dillilik, adından da anlaşılacağı üzere, herhangi bir öğretim süreci olmaksızın kendiliğinden yani doğal olarak edinim sürecine vurgu yapar (Cengiz, 2006:29). Türkiye'deki Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli bireylerin neredeyse tamamı toplumsal iki dillidirler; çünkü 2013-2014 eğitim öğretim yılına kadar Zazaca eğitim öğretim programlarında zorunlu veya seçmeli ders olarak yer almamaktaydı.

Öte yandan bireysel iki dillilik ise bireyin kendi isteğiyle başka bir dili bir öğretim süreci içerisinde öğrenmesidir. Okul iki dilliliği, (bireysel iki dillilik) yabancı bir dili resmi eğitim yolu ile öğrenmenin bir sonucudur ve aslında doğal bir iletişim aracı olmasının tersine o dili öğrenen kişinin başka şansı olmadığını göstermektedir (Skutnabb-kangas, 1981:95). Rolffs (2009:3) dünyada 195 devletin ve yaklaşık 6000'nin üzerinde dilin olduğunu hesapladığımızda toplumsal iki dilliliğin çok daha yaygın bir olgu olduğunu belirtmektedir.

İki dilliliğin tiplerinden bahsederken Çelik (2007:437) ikinci dilin öğrenilme zamanını temel alan bir sınıflandırmadan söz eder ve Harley'nin (2001:132) iki dilliliği üç kategoride ele aldığına değinir. Bunlar;

- *Eşzamanlı (Birleşik) iki dillilik:* Birinci ve ikinci dil aynı anda öğrenilir.
- *Erken ardışık (Sıralı) iki dillilik:* Çocukluk döneminde ilk olarak birinci dil öğrenilir daha sonra ikinci dil öğrenilir.
- *Geç ardışık (Bağımlı) iki dillilik:* İkinci dil gençlik döneminde veya daha sonra öğrenilir.

Türkiye'de Zazaca-Türkçe iki dilli bireyler daha çok eşzamanlı (birleşik) ve erken ardışık (sıralı) iki dillidirler. Şehir merkezinde yaşayan iki dilliler ana dilleri olan Zazacayı ve ikinci dilleri olan Türkçeyi eşzamanlı öğrenirler. Evde

birey kendi ana dilini kullanırken dışarıda sosyal ilişkilerinde daha yaygın olarak kullanılan Türkçeyi tercih eder. Diğer taraftan kırsal bölgelerdeki iki dilli bireyler daha çok erken ardışık iki dillidirler. Bu bireyler okul çağına kadar hem evde hem dışarıda kendi ana dillerini kullanırlar ve okul çağından itibaren resmi dili öğrenmeye başlarlar. Kırsal bölgede yetişen bu iki dilli bireyler tek dillilere ve eşzamanlı iki dillilere göre okula daha geç adapte olmaktadır ve bu da onların okul başarılarını olumsuz etkilemektedir. Bu durum bir süre sonra ailelerin çocuklarının okul başarılarını etkilememek için onlarla resmi dilde iletişime girmelerine yol açmaktadır.

1.2. İki Dilliliğin Avantajları

İki dillilik ne fakirler için ağır bir yük ne de zenginler için bir lükstür. İki dillilik, her iki dili de konuşan için büyük bir kazançtır. Bununla birlikte, iki dillilik tüm alanlarda olduğu gibi gözlenmeli ve gerektiğinde tamir edilmelidir (Fishman, 1991:85). İki dilli insanlar için hayatın geniş alanlarına bakarken kullanabilecekleri birbirinden apayrı iki bakış açısı bulunmaktadır (Crystal, 2005:38). İki dilliliğin çocukların zihinsel becerileri üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu birçok bilimsel araştırmayla kanıtlanmıştır. Nitekim bu araştırmalar; iki dilli bireylerin tek dilli olanlara oranla; dili daha yoğun olarak analiz edebildiklerini, 3-4 yıl daha erken kelimelerinin anlamlarını seslerinden ayırt edebildiklerini, çelişen yapıları bulmada ve anlamlandırmada daha başarılı olduklarını ve varsayımları ortaya koymada daha yetkin olduklarını ortaya koymuştur (Cengiz, 2006:29). Ayrıca bu çalışmalarda iki dilli bireylerin sosyal ilişkilerde de tek dillilere oranla daha başarılı oldukları saptanmıştır.

1.3. İki Dilliliğin Dezavantajları

İki dilliliğin avantajlarının yanı sıra dezavantajlarının da olduğu bir gerçektir. Fakat iki dilliliğin dezavantajları genelde sosyal ve kültürel olarak ele alınmaktadır. Hâkim olan dil (dominant language) toplumun genel olarak büyük bir çoğunluğu tarafından öğrenilip kullanılırken azınlık dili (minority language) sadece o toplum içerisinde yer alan azınlıklar tarafından öğrenilir ve kullanılır. Toplum içerisinde ve günlük sosyal yaşam alanı içerisinde kullanılan hâkim dil diğer dile göre daha prestijli bir dil olma avantajını da kazanmaktadır (Grosjean, 1982:123). Bu durum daha önceden bahsettiğimiz ailelerin ana dile karşı geliştirdikleri olumsuz tutumun sebebidir. Akranlarına oranla okul başarısı düşük olan Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli bireylerin bu başarısızlıklarını tamamen iki dilli oluşlarına bağlamak olanaksızdır. Başarısızlığın birçok sebebi vardır ve resmi dile akranlarıyla eşit şekilde hâkim olamamak da bu sebeplerden biri olabilir. Fakat ailelerin sorunun yalnızca ana dilden kaynaklandığına dair inançları, çocuklarıyla azami düzeyde resmi dilde iletişim kurma çabası

içerisine girmelerine yol açmaktadır ve bunun neticesinde bir süre sonra çocuklar ana dillerini kullanmayı gereksiz görmektedirler.

1.4. Dil Tercihi

Dil tercihi, bireyin iletişimde bulunduğu kişilere, konuya ve içerisinde bulunduğu ortama göre farklılık göstermektedir. İki dilli bireyler farklı durumlarda farklı diller kullanabilir, örneğin iki dilli bir kişi evde ailesiyle bir dil, dışarıda arkadaşlarıyla farklı bir dil kullanabilir. Birden fazla dilin konuşulduğu toplumlarda dil tercihleri farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Her birey, kendi yaşantıları, edinimleri, izlenimleri, okuduğu kitaplar, seyrettiği filmler, çevresindeki insanlar, okul ve iş yaşantısı doğrultusunda tüm bunları yansıttığı kendine ait bir dil dağarcığına sahiptir (Cengiz, 2006:78). Bu dil dağarcığı bireylerin dil seçimini en fazla etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

Dil tercihinde cinsiyet ve yaşın da etkisi bulunmaktadır. Çoğu birey aile ortamında dili öğrenir ve bu bireylerin dil dağarcıkları içerisinde bulundukları grubun dil kullanımına göre şekillenir. İki dilli bir birey akranlarıyla iletişimde, annesi veya babasıyla olan iletişimde kullandığı dilden farklı bir dil kullanır. Diğer taraftan dil tercihinde cinsiyet de önemli bir rol oynar. Tek dilli kişilerde bayanlar ve erkekler arasında kelime seçimi bağlamında farklılıklar görülmektedir. İki dilli bayan ve erkeklerde ise kelime seçimindeki farklılıklara ek olarak dil seçimlerinde de farklılıklar görülmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma Zazaca-Türkçe iki dilli akademisyenlerin belirli durumlarda ve belirli kişiler ile kurdukları iletişimde hangi dili ne sıklıkla tercih ettiklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda görüşmenin ilk bölümünde bu kişilere anne, baba, kardeşler, iş arkadaşları, diğer arkadaşlar, komşular, akrabalar ve büyük anne ve büyük babalarıyla olan iletişimlerinde hangi dili ne sıklıkla kullandıklarına dair sorular sorularak dil tercihleri belirlenmeye çalışıldı.

İkinci bölümde ise yukarıda isimleri geçen kişilerin görüşme yapılan kişilerle olan iletişimlerinde hangi dili tercih ettikleri belirlenmeye çalışıldı.

Üçüncü ve son bölümde ise görüşme yapılan kişilere TV/video izlerken, gazete/dergi okurken, radyo dinlerken, alışveriş yaparken, kitap okurken, spor yaparken hangi dili tercih ettiklerine dair sorular soruldu.

3. Bulgular

3.1 İlk Bölüm

Yukarıda da belirtildiği gibi ilk bölümde Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli bireylerin yakın çevrelerindeki kişilerle olan iletişimlerinde hangi dili ne sıklıkla kullandıkları belirlenmeye çalışıldı. Bu amaçla görüşülen kişilere baba, anne,

kardeşler, iş arkadaşları, diğer arkadaşlar, komşular, akrabalar ve büyük anne ve büyük babalarıyla olan iletişimlerde hangi dili ne sıklıkla tercih ettikleri soruldu. Bu kişilerin tercihleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Çevrelerindeki Kişilerle İletişimlerdeki Dil Tercihleri (%)

	Baba	Anne	Kar- deşler	İş ar- kadaş- ları	Diğer arkadaş- lar	Kom- şular	Akra- balar	Dedeler ve Nineler
Her zaman Zazaca	30	50	5	-	-	-	-	65
Çoğu zaman Zazaca	15	10	20	-	-	-	15	15
Hem Türkçe hem Zazaca	35	20	25	10	35	45	70	15
Daha çok Türkçe	5	5	25	55	45	45	10	-
Her zaman Türkçe	15	15	25	35	20	10	15	5

İlk bölümdeki sonuçlara göre katılımcıların çoğu, yakın çevreleri (anne, baba ve kardeşler) ile iletişime geçerken daha çok Zazacayı tercih ederken, diğer taraftan iş arkadaşları, diğer arkadaşlar ve komşularla olan iletişimlerinde de daha çok Türkçeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Akrabalarıyla iletişime geçerken hem Türkçe hem Zazacayı tercih eden katılımcıların çoğu, büyük anne ve büyük babalarıyla her zaman Zazaca konuştuklarını belirtmişlerdir.

3.2 İkinci Bölüm

İkinci bölümde Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli bireylere yakın çevrelerindeki kişilerin kendileriyle iletişime geçerken hangi dili ne sıklıkla kullandıkları ile ilgili sorular soruldu. Bu amaçla görüşülen kişilere baba, anne, kardeşler, iş arkadaşları, diğer arkadaşlar, komşular, akrabalar ve büyük anne ve büyük babalarının kendileriyle olan iletişimlerde hangi dili ne sıklıkla tercih ettikleri soruldu. Görüşmenin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Çevrelerindeki Kişilerin Katılımcılarla İletişimlerdeki Dil Tercihleri (%)

	Baba	Anne	Kar- deşler	İş arka- daşları	Diğer ar- kadaşlar	Kom- şular	Akraba- lar	Dedeler ve Nineler
Her zaman Zazaca	35	55	5	-	-	-	5	75
Çoğu zaman Zazaca	15	10	10	-	-	-	5	10
Hem Türkçe hem Zazaca	30	15	25	15	35	45	70	10
Daha çok Türkçe	5	5	40	45	35	35	10	-
Her zaman Türkçe	15	15	20	40	30	20	10	5

Katılımcılara çevredeki kişilerin kendileriyle olan iletişimlerde tercih ettikleri dil ile ilgili sorular sorulduğunda ilk bölüme benzer sonuçlar bu bölümde de elde edilmiştir. Yakın çevre (anne, baba ve kardeşler) katılımcılarla olan iletişimde genellikle Zazacayı tercih ederken, uzak çevre (iş arkadaşları, diğer arkadaşlar ve komşular) daha çok Türkçeyi tercih etmektedir. Akrabalar hem Türkçe hem Zazacayı tercih ederken, büyük anne ve büyük babaların çoğu her zaman Zazacayı tercih etmişlerdir.

3.3 Üçüncü Bölüm

Üçüncü ve son bölümde ise görüşme yapılan kişilere TV/video izlerken, gazete/dergi okurken, radyo dinlerken, alışveriş yaparken, kitap okurken ve spor yaparken hangi dili ne sıklıkla tercih ettiklerine dair sorular soruldu.

Tablo 3: Katılımcıların Çeşitli Aktivitelerdeki Dil Tercihleri (%)

	TV/Video/ Dvd İzlerken	Gazate/ Dergi Okurken	Müzik Dinlerken	Alışveriş Yaparken	Kitap Okurken	Spor Yaparken
Her zaman Zazaca	-	-	-	-	-	-
Çoğu zaman Zazaca	-	-	-	-	-	-
Hem Türkçe hem Zazaca	15	20	40	25	20	20
Daha çok Türkçe	35	20	35	40	15	30
Her zaman Türkçe	50	60	25	35	65	50

Tablodan da görüleceği üzere her zaman Zazaca veya çoğu zaman Zazaca yukardaki aktivitelerin hiçbirinde katılımcılar tarafından kullanılmamaktadır. Özellikle kitap okurken her zaman Türkçeyi tercih eden katılımcılar, müzik dinlerken genellikle Türkçeyi ve Zazacayı birlikte tercih etmişlerdir. Katılımcılar TV/Video/Dvd izlerken, spor yaparken, gazete/dergi okurken ve alışveriş yaparken genellikle Türkçeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

4. Sonuç ve Yorumlar

Bu çalışmanın amacı Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli akademisyenlerin dil kullanımlarını ve tercihlerini belirlemek ve bu amaç doğrultusunda 20 akademisyen ile yapılan görüşmelerin sonuçlarını değerlendirmektir. Bulgular kısmında görüldüğü üzere katılımcıların çoğu ana dillerini (Zazaca) daha çok aile içerisinde ve büyük anne ve büyük babalarıyla olan iletişimlerinde kullanmaktadırlar. Hâkim olan dili (Türkçe) ise daha çok ‘uzak çevre’ diye tanımladığımız aileden olmayan gündelik hayatta sıkça iletişime geçtikleri kişiler ile olan iletişimlerinde ve bazı aktiviteler yaparken tercih etmektedirler. Daha çok aile

içerisinde kullanıldığı için anadilin yaşam alanı hâkim olan dile oranla daha kısıtlıdır.

İdeal bir iki dilli bireyden beklenen her iki dili hem yakın çevre hem de uzak çevre ve ayrıca aktiviteler esnasında eşit şekilde kullanmaktır. Fakat bu araştırmamızın sonuçlarında görüldüğü üzere katılımcılar Zazacayı kendilerinden büyük olan aile fertleri (baba, anne, dede, nine vb.) ile konuşurken ve kendilerinden küçük olan (çocuk, kardeş gibi) aile bireyleriyle konuşurken daha çok Türkçeyi tercih etmektedirler. Bu durum Zazacanın yeni nesle aktarılammamasının en önemli sebeplerinden birisidir. Katılımcıların aktivitelerinin çoğunda Zazacayı tercih etmedikleri tespit edilmiştir.

Müzik dinleme hariç; kitap okuma, spor yapma, TV izleme gibi aktiviteler esnasında Türkçeyi tercih etmektedirler. Bu durum da katılımcıların anadilde okuma ve yazma becerilerinin gelişmemesine yol açmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma 25-40 yaş arası Zazaca-Türkçeyi kullanan iki dilli akademisyenlerin dil tercihlerinin genellikle hâkim dil olan Türkçe olduğunu ve anadilleri olan Zazacayı sadece belirli kişilerle olan iletişimlerde kullandıklarını belirlemiştir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1998) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları
- Cengiz, Koray (2006) *Dil-Kültür İlişkisi Açısından Hatay'da İki Dillilik*, Yüksek Lisans Tezi.
- Crstal, David (2005) *Dillerin Katli, Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür*. İstanbul
- Çelik, Mehmet (2007) *Linguistics for Students of English Book II*, Ankara:EDM.
- Fishman, Joshua (1991) *Bilingual Education*. Amsterdam & Philadelphia.
- Grosjean, François. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge
- Rollfs, Songül (2009) *Yine İki Dillilik Üzerine*, Die Gaste
- Skutnabb, Töve ve Kangas ve Liberförlag (1981), *Bilingualism Or Not, England: Multilingual Matters* 7.
- Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK Yay., Ankara 2005.

Di Nûçegihaniya Kurdî De Pirsgirêkên Zimanî (Kürtçe Habercilikte Dil Sorunları)

Nevzat EMİNOĞLU¹

Kurte

Ziman ji bo civatê amureke ragihandinê ye. Lewma lazim e ku ziman bo jihevfermkirina ferdên civakê, bibe xwediyê standardekê. Ev standardîzasyon jî bi lihevkerina navend û saziyên ku perwerdehiyê bi wî zimanî dikin û bi wî zimanî weşanê dikin, pêk tê. Ev çend sal in ku bi zimanê Zazakî û bi zimanê Kurmancî, ku di Grûba Zimanên Kurdî de ne, li welatê me di zanîngehan de perwerdehî tê dayîn û di radyo û televîzyonan de weşan tê kirin. Lewma divê ku meriv dîroka nivîsîn û weşangeriya van zimanan bide ber çav û wan tecrûbeyên dîrokî piştguh neke û wisa çareseriyê ji pirsgirêkên van zimanan re bibîne. Ev xebata han ji du beşên sereke pêk tê. Beşa pêşîn, bi awakî gelemperî qala rewşa dîroka weşangeriya Kurdî û zimanê weşangeriya wê demê dike. Di beşa duduyan de jî li ser pirsgirêkên zimanî yên nûçegihanî û weşangeriya îroyîn hatiye sekinîn û ev pirsgirêk û pêşniyazên çareseriyên wan, di bin pênc madeyan de hatine komkirin.

Peyvên Sereke: Nûçegihanî, Weşangerî, Kurdî, Çapemeniya Kurdî, Zimanê Nûçegihaniyê

Özet

Dil toplumlar için bir iletişim aracıdır. Bundan dolayı toplum fertlerinin birbirlerini anlamaları için de dilin belli bir standarda sahip olması gerekiyor.

1 Öğrt. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü,
n.eminoglu@alparslan.edu.tr

Bu ise bu dilde eğitim veren ve yayın yapan kurum ve merkezlerin konsensüsü ile mümkündür. Bu birkaç yıldır ülkemizde Kürdi Diller Grubunda yer alan Zazakî ve Kurmanci dillerinde üniversite eğitimi verilmekte ve radyo ve televizyon yayıncılığı yapılmaktadır. Söz konusu dil grubunun yazılı geçmişi ve basın tarihi göz önünde bulundurularak ve bu alandaki tecrübeler de ıskalamadan bu dillerdeki yayın ve habercilik sorunlarına çözüm aranabilir. Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm geçmişten günümüze bu dillerdeki yazılı literatürü konu alarak yayıncılık dilini irdelemektedir. İkinci bölümde ise bu dillerde günümüzde yapılan haber ve yayıncılık sorunları ele alınarak, beş madde altında toplanmış olan bu sorunlara çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Habercilik, Yayıncılık, Kürtçe, Kürt Basını, Habercilik Dili

1. Destpêk

Ji bo ziman salixek standart tune ye. Lê dîsa jî piraniya zimanzanan pênaseyeke wiha hevpar dîkin û dibêjin ku ziman bi maneya xwe ya herî berfîreh û herî diyar, amûr û wasitayek ragihandinê ye.

Ragihandina zanîn, fikir, tecrûbe û hwd. bi wasiteya ziman pêk tê. Ziman rehma zewiya fikr û ramanê ye; ji bo ramanê axa çêbûn û geşbûnê ye. Zimanê zikmakî ji merivan re mal û star e. Meriv di vê malê de dijî û şexsiyet qezenc dike. Ziman fikr û ramanê ji ferdîbûbê derdixe û dike malê civatê. Lewma ne tiştekî xerîb e ku cudahiya fikrî dibe sebebê cudahiya zimanî. Loma lazime ku mirov nîqaş û devjeniyên zimanî yên li welatê me jî li ser vî esasî binirxîne, analîz bike.²

Ez dixwazim derbarê zimanê Kurdî de - ku em dê li ser pirsgirêkên wî yên nûçegihaniyê bisekinin - çend gotinan bibêjim û wisa dest bi pêşkêşîya xebata xwe bikim.

2. Zimanê Kurdî Ji Do Heta Îro

Zimanê Kurdî zimanê duduyan e li welatê me û zimanê çaran e³ di cihanê de ji hêla pîrbûna mensûbên xwe ve. Tarîxa berhemên nivîskî yên di vî zimanî de, ku di grûba Hînt-Ewrûpa de cîh digire, digihêje beriya hatina Îslamê. Em van melûmatên han ji berhema bi navê “Şewqul Musteham Fî marîfetî Rumûzul-Eqlam” hîn dibin. Ev berhem jî di sala 856ên Mîladî de ji aliyê alimekî Keldanî yê bi navê Îbnî Wahşîyya ve û di dewra Emewiyên Endulusî de hatiye nivîsîn û ji sultanê wê demê re hatiye pêşkêşkirin. Ev zimanzanê han behsa sih pirtûkên

2 D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, r. VII.

3 Roger Lescot / Celadet Ali Bedirxan, *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, r. 3

Kurdî dike û dibêje ku Kurdan bi alfabeyeke xweser ev behrem nivîsîne.⁴ Lê ev pirtûkên han heta niha hê nehatine dîtînê.

Berhemên nivîskî yên ku cara ewil bi Kurdî hatine nivîsîn û hatine heta roja me ya îroyîn, yên dewra destpêka Îslamê ne. Kurdan piştî ku Îslam qebûl kirin, jiyana wan a civakî û siyasî de guherîn çêdibe. Her wisa di çand û edebiyata wan da jî pêşketineke nû pêk tê. Mamosteyê Unîversîteya Harvard a Amerîqayê û pisporê ziman û medeniyetên Rojhilata Nêz Prof. Dr. Merhard Îzady yê ku li ser Kurdan dixebitiye û di vê derbarê de pirtûkeke girîng jî nivîsiye, di derheq vê serdema ku teqabulî serê destpêka Musulmanbûna Kurdan dike de wiha dibêje “Di vê serdema aktif a tarîxa Kurd de, piştî dewra hilweşînê ya sê sed salî ya ku di bin rêvebiriyên navendî yên Sasaniyên Îranî û Împaratoriya Bizansê de derbasbûyî, di sedsalên 7an û 9an de hêza wan a ku ji nû ve şînbûyî û hakimiyeta wan a di siyasetê de, mohra xwe lê dixê. Ev pêşketin di navberên sedsalên 10an û 12an de derdikeve asta herî bilind û bi awayekî mafdar wek “Sedsalên Îslamê yên Kurd” dihate bi navkirin. Hakimiyeta Kurdan a siyasî bi saya koçberîya zêde û fethên eskerî, ji Asya Navîn heta Lîbya û Yemenê dirêj dibû. Kurdan herêmên ku wek dil û qelbê Rojhilata Navîn in ji îşxalkeran- mesela ji yên wek Xaçparêzan- diparastin û her wisa çanda Kurd jî demên xwe yên zêrîn jiya.”⁵

Wuhareng çand û edebiyata Kurdî di hemû serdema klasîk de pêşketina xwe berdewam dike. Şaheserên edebiyata Kurdî di vê serdemê de digihêjin û derdikevin holê. Edebiyata Kurdî ya di vê dewrê de ji edebiyata klasîk a Ereb û Tirk û Farisan kêmtir nîne. Edebiyata Kurdî ya klasîk bi edebiyata gelên cînar re di nav pêşbazî û rekabeteke serkeftî de ye. Lewma edîbekî Kurd ê mîna Melayê Cizîrî di vê serdemê de dikare xwebariyeke (*özgüven*) bi vî rengî nîşan bide û bêje “**Te lûlûe mensûrî divêtin wer şîrê melê bibî te bi şîrazî çi hacet**”.”⁶

3. Kurdî û Çapemeniya Kurdî Di Serdema Modern De

Ev maceraya pêşketina ziman û edebiyata Kurdî ya xwedayî heta serê salên 1800 î dewam dike. Ev pêşketin bi polîtîkaya navendîparêz a sultanê Osmanî Mehmed II. (Duduyan) radiweste. Esas di vê serdemê de jî mudaxeleyeke fîlî li zimanê Kurdî nîne. Lêbelê bi wan şerên ku Dewleta Osmanî bi Mîrnîşînên Kurdan re kir ku wan bixe bin kontrola merkezê; her wisa bi xerabûna îtifaqa Kurd û Tirkan ku di dewra Îdrîsê Bidlîsî de pêk hatibû, rewşa civakî diguhere û ewlehî namîne. Vê rewşê jî bandoreke neyênî li zimanê Kurdî kir. Lewra Kurdan jî wek hemû miletên Musluman ên cînarên xwe, bi rêya medreseyan tehsîl digirtin. Alim û zanayên dîn û zimanê Kurdî ji medreseyan derdiketin. Medrese kaniya edebiyata Kurdî bû. Yên ku medrese çêdikirin û fînanse dikirin jî Mîrên

4 *Kürt Tarihi Dergisi*, Hejmar: 4. r. 57.

5 Merhdad Izady, *Kürtler*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2009, r. 97.

6 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2013, r. 19

Kurdan bûn, yanî otorîteyên Kurdan ên herêmî bûn. Îcar ji ber ku ev şerên di navbera dewleta Osmanî û Mîrektiyên Kurdan de demek dûr û dirêj dewam kirin, bunyeya civakî xerab bû. Her wisa ji otorîteyên herêmî zeîf ketin. Medrese ji bê xwedî, bê finansor man. Wuhareng vê rewşê bandoreke neyênî li xebatên li ser ziman û li ser eser û telîfên bi zimanê Kurdî kir.

Di vê serdema tevliheviyê de ji berhemên bi Kurdî dihatin nivîsîn. Lê wek berê zêde nebûn û her wisa ji xwedî qalîteyeke wisa nebûn ku bi eserên edebî yên cînar re reqabet bikin. Lewma berhemên edebiyata Kurdiya modern li gor ên miletên cînar, mesela li gorî Tirkî, Yûnanî, Ermenî û hwd., hinekî dereng dest pê dikin. Rojnameya Kurdî ya pêşîn di sala 1898an de derdikeve. Di Kurdî de berhemên modern ên din ji hema bigire di van tarîxan de derdikevin. Di gel van yekan, dîsa ji Kurdî di dayîna berhemên modern de li gor zimanên cînar pir derengî neketiye. Lewra Kurdî digel van hemû zimanan di nav eynî sedsalê de, yanî di sedsala 19an de dest bi dayîna berhemên modern kiriye.

Berhemên ku di vê serdemê de-yanî çi yên bi awayekî klasîk û çi ji yên bi awayekî modern hatine nivîsîn- hemû bi şeweyekî hevahengê pêşketina Kurdî ya xwezayî, bi zimanekî rihet û zelal hatine nivîsîn û xweş tî fêhmkirin. Her wisa em di vê serdemê de rastî mudaxaleyeke li ziman a ku bi rengê “xwerûkirina ziman” û “çêkirin û sazkirina peyvan” naynê. Ev dewra ku em wê wekî “Êwra Stenbolê” bi nav dikin di Tarîxa Çapemeniya Kurdî de, cihê li hevqelibîn û hevkelijîna berhemên edebiyata klasîk û ya modern e. Em di vê serdemê de, di weşangerî û nûçegihaniya Kurdî de, Kurdiyeke zelal a bêkompleks dibînin. Em vê terzê di hemû kovar û rojnameyên Kurdî de, yên navbera salên 1898 û 1920an, dibînin. Meriv dikare wek mînak navên Rojnameya “Kurdistan”, “Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesi”, Kovarên “Jîn”, “Rojî Kurd”, “Hetawî Kurd” û hwd. bide.

Mudaxaleya dîrekt û fiilî ya li zimanê Kurdî bi avabûna Cûmhûriyetê destpê dike. Di Qanûna bingehîn a 1924an de nasname û zimanê Kurdî tê înkarkirin û qedexekirin. Lewma Kurdî êdî nikare li welat jiyana xwe berdewam bike û bo şerê man û nemanê derdikeve dervayê welat. Di sala 1932an de Celadet Alî Bedirxan li paytexta dewleta Suriyê, li Şamê kaniyeke jiyanê ji bo Kurdî vedike. Bedirxan û hevalên wî yên zimanzan alfabayeke nû ji bo Kurdî amade dikin. Ev alfabeya Latînî ya ku îro em ji bo Kurdî bikartînin ew alfabe ye. Ev ekîba han heman salê de bi vê alfabeyê kovareke bi navê “Hawar”ê ji derdixin û dest bi weşan û nûçegihaniya bi zimanê Kurdî dikin. Ev dibe destpêkeke nû ji bo nûçegihanî û weşangeriya Kurdî. Her wisa ev êkol di weşangeriya Kurdî de wek “Ekola Hawar”ê tê bi navkirin û xwedî tesîrek mezin e di edebiyata Kurdî ya modern de.

Dîsa di heman salan de Kurdên Kafkasyayê ku wek “Ekola Kafkasyayê” tê bi navkirin bi derxistina rojnameya “Rêya Teze” û weşandina pirtûkên Kurdî

dest bi xebatan dikin. Her wisa weşana radyoya Erîvanê ya ji Kafkasyayê bû sebê belavbûn û nasîna vê êkolê li welatên der û dor ku Kurd lê dijîn. Çi ekola “Hawarê” be û çi jî ekola “Kafkasyayê” be, zimanekî rihet û xwedayî bikaranîne û bi kompleksa Kurdiya xwerû û zimanekî çêkirî û sazîkirî tevnegeriyane.

4. Weşangeriya Kurdî ya li Welat

Ji avabûna Cûmhûriyetê heta salên 1960î meriv nikare behsa weşangeriye-ke Kurdiya şênber bike. Lewra di van salan de înkâr û qedexeyêke bêeman heye di derbarê Kurdî de. Piştî qebûlkirina qanûna esasî ya 1960î rewşek azadane ya qismî çêbû û hin weşanên nûçegîhanyê yên demî derketin û çapa hin pirtûkên Kurdî pêk hat. Di awa û uslûba van weşanan de bandora “şoreşa zimanî” ya ku di zimanê Tirkîtiyê de çêbibû xwe dide der. Yanî çawa ku di Tirkîti de “zîhnîyeta Tirkîtiya xwerû” derketibû holê û ser navê “Tirkîtiya xas” kelîme û gotinê ecêb dihatin îcadkirin û pirî caran gelê Tirk jî bi van peyvên dikenîyan û tinazê xwe pê dikirin. Eynî wisa jî di Kurdiya vê dewrê bigre heta ya salên vê dawiyê de jî teqlîdkirina rewşa Tirkî tê xuyane.

5. Pîrskirêkên Zimanî Di Nûçegîhaniya Kurdî De

Em dikarin pîrskirêkên zimanî yên di nûçegîhaniya Kurdî de di bin pênc sernavan de bicivînin. Ev pîrsgirêk ev in:

5.1. Muhendisiya Zimanî

Ji pîrsgirêkên zimanî yên di nûçegîhaniya Kurdî jê yek jî heta ya herî girîng nêzîktayîya bi zîhnîyeta “muhendisiya zimanî” ye. Ev zîhnîyet, ziman jî rastiya wê û jî geşedana wê ya xwezayî dûr dixîne û qabîliyeta ziman a “ragihandin”ê ku fonksiyona wê ya sereke ye, hevda dixê. Zîhnîyeta “muhendisiya civakî” çawa jî nenasîna civatê derdikeve holê û civatê wek tiştekî ku “bike meriv” dibîne. “Muhendisiya zimanî” jî eks û hevalcêwiyê vê zîhnîyetê ya di ziman de ye. Em di nûçegîhanî û weşangeriya Kurdî de bandora mantalîteya “muhendisiya zimanî” ya ku di Tirkîti de wek “Tirkîtiya xas/xwerû” derdikeve pêş, bi awayekî eyan û beyan dibînin.

Ji aliyê gelek zimannasan ve tê îfade kirin ku vê mantalîteya “muhendisiya zimanî” ya ku serê salê pêşîn ê avabûna Cûmhûriyetê de bi awayekî jakoben û jî der ve mudaxeleyî geşedana xwezayî ya zimanê Tirkî kir û her wisa ziman zêf kir û hêza wê kêmkir. Ger meriv van tecrûbeyên tehl hilnede ber çav û qet jê ders negre û li ser nefikire û bikeve heman xeta û xeletiyên ku hatibû serê Tirkî, ecemîtiyeke mezin û zirar û ziyaneke bêtelaîfî jî bo zimanê Kurdî. Her çend ev mantalîte di weşanên Kurdî yên TRT6 û Ajansa Anadolîyê ku van mehên dawî dest bi weşan û nûçegîhaniya Kurdî kir de bi awayekî eyan û eşkere nayê xuyan, lê meriv di weşanên van saziyan de jî carna rastî hin numûneyên “muhendisiya zimanî” tê ku her wekî xwe mecbûrê vê mantalîteyê dibînin.

Zimannasên zimanê Tirkî derheqê zerara ku vê mantalîteyê gîhandiye zimanê Tirkî de vê yekê dibêjin: “Zimanê Tirkî yê ku bi sedsalan e ku tê peyivîn û nivîsîn di sedsala XXan de zor lê tê kirin ku ji mecra û cihoka xwe ya ku herî kêr ev deh sedsale ku tê de diherike, derkeve. Mudaxaleya dewletê ya li ziman a bi awayên cuda cuda, meseleyê bêtir aloz û tevlihev dike. Zimanê ku divê bibe wasiteya têgihîştin û hevfmkirinê, hin caran dibe argoya kêmaniyeke piçûk a rewşenbîran û rê li ber ragihandinê û jêfmkirina gel digre, dixitimîne. Guhnedayîna li çanda neteweyî ya rewşenbîran bûye sebeb ku hereketa “xwerûkirina ziman” bunye û eslê ziman bixe ber pêlên xetereyê. Ev helwesta zor pêkirinê ya li ser ziman ji bo pêşerojê encamên kujêr ên pirralî li hebûna me ya kultûrî dide der. Ji bela guhertina ziman û lafizperestiya nivîskaran ku dilnerihetiya psîkolojîk encam dide, jiyana fikrî, qels û stewr dibe.”⁷

Îro weşangerî û nûçegihaniya Kurdî jî bi heman pirsgirêkê re rûbirû ye. Riya rizgariya ji vê problemê ew e ku divê meriv bizanibe ku ziman di rêya xwe ya eslî de diherike û hêza xwe ji vir digre. Gava ziman rastî diyarde û tiştên nû yên teknolojîk û zanistî hat, divê meriv alîkarî bike ku ziman di nav mantiqê xwe yî eslî de têgeh û termên nû biwelidîne. Ev jî ne bi mudaxeleyeke ji der û bi dervayî, bilakîs divê bi alîkariya li bunyeya wê ya navîn û xwedayî pêk bê û rê li pêş bê vekirin. Yan na çawa ku bo mezinkirin û gîhandina fêkiyekî ger meriv ji derva de mudaxale bike û qaçilê wê qul bike, dê fêkî pûç bibe. Her wisa jî mudaxaleya dervayî ya li ziman jî tam û ahenga ziman xerab dike.

5.2. Nezanîna Zimanê Çapemeniyê Yan jî Tevnegerîna Li gor Pêdiviyên Wê

Armanca bingeşîn a çapemeniyê fêhmkirina mesaj û xeberê ye ji hêla kitleyên gel ve. Lê di nûçegihanî û çapemeniya Kurdî de gelek caran e'mel bi van rêgehan nayê kirin û bi awayekî lafizperestane tê hereket kirin. Wuha-reng “safîye” qurbana “kafîye”yê dibe. Polîtîkayeke weşanê ya wisa tê şopan-din ku pirî caran bikaranîn û hîlbijartina lefz û peyvên dikeve pêşîya mane û fêhmkirinê.

Hale hale her qadek xwedî zimanekî taybentmend e. “Zimanê edebiyatê”, “zimanê dînî”, “zimanê tipê” û hwd. Ji van zimanan jê her yek jî li gorî xwe têgehên xwe, uslûbên xwe hene. Taybentmendiya zimanê çapemenî û nûçegihaniyê yê herî sereke, zelalbûn û fêmbariya wî ye. Lewra muxatabên nûçeyan, hemû xelq e. Lewma ji bo gîhîştina hedefê û agahdarkirina gel, divê heta ku ji meriv tê meriv xwe ji zihniyeta “muhendisiya zimanî” dûr bigire. Her wisa xwedî polîtîkayeke weşanê ya wisa be ku guh nede zimanê çekirî û sazkirî.

7 D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, r. IX.

Wasitayên çapemeniyê ku dixwazin xwe bighînin kitleyeke mezin a xwendekar, temaşevan û guhdaran, berevajiyê cureyên edebî yên din, zimanekî zelal û fêambar tercîh dikin.⁸

Di nûçegîhaniya Kurdî de jî ev problem encax bi mantaliteyeke weşanê ya li ser esasê fêhmîkirinê û bi rîayeta pêdivên zimanê çapemeniyê ve çareser dibe.

5.3. Kompleksa Xwepîçûkdîtîne Di Ziman de

Kurdî zimanekî wisa ne ku bi salan marûzê înkâr û qedexeyê bûye. Vê rewşê jî xwedî û mensûbên vî zimanî - xasma ji van kesan ên ku bêtir hessas in di derbarê nasname û ziman de – muteqaiz kirine û kirine xwediyê reflekseke xweparêziyê. Bi rastî çawa ku mudaxaleya niheq a li tiştê xwezayî, nimûneyeke anormal a şaşîtiyê ye; her wisa jî ev mudaxaleya bêrê, fitreta wê tiştê maxdûr jî xerab dike û dibe sebebê reaksiyona anormal a wê tiştê jî. Lewma hin ji wan kesên ku Kurdî dixwînin, dinivîsin, weşangerî û nûçegîhaniya Kurdî dikin- çî bi zanetî û çî bi nezani- bi vê psîkolojiyê ve hereket dikin û dikevin heyra îspatkirina ziman û nîşandana peyvên Kurdî yên xwerû û xasê bi Kurdî û armanca esasî ya nivîs û nûçegîhaniyê jî tê jibîrkirin.

Bawer im piştî bidawîbûna înkâr û qedexeyan yên niheq ên li ser Kurdî, ew refleksên psîkolojîk ên ku li hemberî vê rewşê dihatin dayîn jî dê vegerin normalîzasyonê. Atmosfera welatê me ya sîyasî her ku normal dibe, helbet ev normalîzasyon dê ji serî bigire heta binî belav bibe. Lewma normalîzasyon yanî îstîqamet û aheng, dermanê hemû probleman e.

Tespîteke zimannasiyê ya girîng jî ev e ku qe tu zimanek ji peyvên xwerû pêk nayê. Îlla kî ji zimanên din –pir yan hindik- peyv hildane nav xwe. Bêistisna her ziman bi zimanên cînar re dan û stendina peyv û kelîmeyan dike. Ev ne feqîrbûn û ne jî zengînbûna ziman dide nîşandan. Loma divê reqabeta zimanan a bo pêşveçûnê, ne li ser “peyvên xwer û xas” bîlakîs li gor hejmara berhem û têgehên wan zimanan û hwd., bête pîvanê.

5.4. Weşangeriya xwerûperest

Di weşangeriya Kurdiya ku ji salên 1960î destpê dike û di salên 1990î de berfireh dibe de pîrrê caran endîşeya “lezz û peyvên Kurdiya xwerû” dikeve pêşiya wateyê û fêhmîkirinê. Mînakeke vê meseleyê ya herî balkêş, meala Quranê ya Kurdî ya pêşîn e ku wergêrê wê Abdullah Varlı ye, ji salên 1975an dest bi amadehiya wê kiriye û di salên 1994an de qedandiyê. Wergera Quranê ya Kurdî ji ber ku ji metnekî dînî yê wek Quranê tê wergerandin, divê ku qet nebe bi versiyona dînî û bi têgehên dînî ên muşterek ên wî zimanê ku lê tê wergerandin, bihata nivîsîn. Lê di amadekirina vê meala ku di nav Kurdên Tirkiyeyê de cara

8 Nurettin Demir- Emine Yılmaz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, r. 31.

ewil e ku derdikeve de rîayetî ji van pîvanan bêpar bibû. Lewma ev meal qet nehat xwendin û nehat fêhmkirin jî. Lê mealên ku piştî vê mealê derketin, ji ber ku qismen rîayetê van pîvanan kirin, him hatin xwendin û him jî çapên xwe yên duduyan jî kirin.

Ji bo vê meseleyê mînakeke ku ez bi xwe rast hatimê jî ev e ku: di salên 1995an vir de televîzyoneke taybet ji Ewrûpa dest bi weşana Kurdî dikir. Wan salan min li gund didît ku gundiyên Kurd ên pir hindik Tirkî dizanin, guhdariya xeberên vê televîzyonê ên Kurdî nedikirin û benda xeberên wê yên Tirkî bûn ku sietek dû ên Kurdî re derdiketin. Hetta digel ku mezinên me di salê 1960an vir de bi kêfxweşî guhdariya radyoya Erîwanê dikirin û rind jê fêhm dikirin û tahm jê werdigirtin, lê gava Kurdiya vê televîzyona ku ji Ewrûpa weşan dikir guhdarî dikirin- di serî de diya min- ji min dipirsî ka çi dibêje.

Lewma digel ku li Tirkîyeyê bi milyon Kurd hene û înkâr û qedexeya li ser ziman jî rabûye, lê hê gazetyeke rojane ya ku tam û lezeta Kurdî bide û rind bê fêhmkirin û ji bo xwendina nûçeyan bê kirîn, tune ye. Yan jî televîzyoneke Kurdî ya taybet ku ne ji bo mîsyonên taybet hatibe avakirin û meriv bi dilê rihet lê temaşe bike û tam û lezeta Kurdiya şîrîn jê werbigre, hê tune sed heyf.

Rêyeke çareserîya vê problemê jî ev e ku divê weşan û nûçegihanî li ser esasê fêhmkirina gel bê meşandin. Weşana ku li ser esasê lefzperestiyê bimeşe belaxatê ku qisedana li gor îcaba rewşê ye, dişkîne û tama qisedan û gotinê xerab dike. Ragihandin û ji hev fêhmkirinê ji holê radike. Ev tespîta Bedîuzeman Seîdê Nûrsî ya di vê derbarê de gelek manîdar e: “Belê lafîzperestî nexweşiyek e. Lê nayê zanîn ku nexweşî ye. Çaw ku lafîzperestî nexweşiyek e, her wisa jî sûretperestî, uslûbperestî xeyalperestî, kafiyeperestî jî nexweşî ne ku maneyê fedayê xwe dikin. Hetta ji bo noqteyê zerafetê yan jî jo bo xatirê kafiye yê gelek edîban di edebê de ji niha ve dest bi bîedebiyê kirine. Belê divê xeml û xêza lafzê hebe, lê divê ku ji naveroka maneyê re nebe asteng. Divê rûyê maneyê biçilwile, lê bi wî şertî ku îzna mealê hebe. Divê uslûb rewnak û rengîn be, lê bi wî şertî ku xaye û armanc neyê jibîrkirin....”⁹

5.5. Pirsgirêka Dîksiyon û Telafûzê Di Weşanên Bi Deng de

Pirsgirêkeke Kurdî ev e ku em di weşanên bi deng û dîtbarî de rastî wê tên: Dîksiyon û Telafûza peyvan. Pîrî caran herf û kelîmeyên Kurdî rind naynê telafûzkirin yan jî li gor herf û dengên Tirkî tên telafûzkirin. Ji ber ku li welatê me heta niha perwerdehiya bi zimanê Kurdî tunebû, ji alîkî de normal e ev problem derkeve holê. Lê êdî perwerdehiya bi Kurdî heye û di unîversîteyan de dersên Kurdî tên dayîn û li ser Kurdî xebat tên kirin. Loma meriv bi awayekî pir

9 Bediüzzaman Said Nursî, *Muhakemat*, Zehra Yayıncılık, İstanbul-2010, r. 76-77.

rihet dikare ji van saziyên perwerdehiyê îstîfade bike û di vê hêlê de personelên nûçegîhaniya bi deng perwerde bike.

Çawa spîker û pêşkêşvanên TRT û Ajansa Anadolîyê di Tirkîtiyê de standard û qalîteyekî temsîl dikin, eynî wisa jî ev saziyên me dikarin vê pratîka xwe ya di Tirkî de ji bo Kurdî jî bikarbînin û vê pirsgirêkê çareser bikin.

6. Encam

Tespîteke filolojiyê ya sereke ev e ku “her ziman xwediyê dewlemendiyeke wisa ne ku dikare bersivê bide hewcedariyên mensûbên xwe”. Hemû zimanên grûba Kurdî wek hemû zimanên din xwediyê wê potansiyelê ne ku ihtiyacên mensûbên xwe pêk bînin.

Pirsgirêkên wek kêmbûna istilahan, kêmbûna nimûneyan di hin şaxan (brans) de yan jî zehmet û muşkîleya nivîsîna nivîsên zanistî yên bi Kurdî bi sebeb tunebûna kevneşopî û tradîsyonê, ne ji ziman bi xwe ye; bi temamî jî bikaranîna ziman derdikevin holê.¹⁰ Mensûbên ziman, ziman di kîjan şax û qadê de bixebitînin, ew ziman di wê hêlê de pêş dikeve, istilahan di wê hêlê de pêk tîne yan jî ji der û dor werdigire. Lewma lazime ku meriv pêşî xwe bispêre hêza ziman a xwezayî û li gor wê tevbigere, ne bi mudaxeleyên dervayî yên çêkirî û sînî.

Çavkanî

- Cizîrî, Melayê (2013) *Dîwan*, Nûbihar Yayınları, İstanbul
- Demir, Nurettin – Yılmaz, Emine, (2009) *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Doğan, D. Mehmet, (2008) *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul
- Izady, Merhdad (2009) *Kürtler*, Doz Yayıncılık, İstanbul
- Meranî, Muhammed Ronî, *Kürtlerin Bilinen En Eski Alfabeti*, Kürt Tarihi Der-gisi, Hejmar: 4. r. 57.
- Nursi, Bediüzzaman Said, (2010) *Muhakemat*, Zehra Yayıncılık, İstanbul
- Roger, Lescot/Celadet Ali Bedirxan, (2012) *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, İstanbul

10 Nurettin Demir- Emine Yılmaz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, r. 30.

“Antolojiyê Sairunê Dina” Kitabı Üzerine Birkaç Not

Murat VAROL¹

Antolojiler, bir toplumun ortak hafızasını ifade etmektedir. Bir devir veya bir alan ile ilgili literatürün adeta bir özeti bu eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Antolojiler bir dile ait orijinal eserlerin bir araya getirilmesi şeklinde olabildiği gibi, zaman zaman çeviri şeklinde de olabilmektedir. Dilin kendi eserlerine dair bir antoloji olduğu zaman, daha titiz ve zorlu bir araştırma yapılırken, çevirilerde ise dilin öz yapısını daha iyi yansıtabilecek eserler tercih edilmektedir. Eğer oluşturulan antoloji, şiir ile ilgiliyse iş daha da zorlaşmakta ve dilin yapısını koruma endişesi daha çok ön plana çıkmaktadır.

Şiir ve çeviri dünyanın en zor uğraşlarından biridir. Zira hem şiire sadık kalmak hem de bir başka dilde şiirin anlam bütünlüğünü yansıtmak maharet istemektedir. Bir diğer husus ise şiirin ana temasını oluşturan kadın, şiire kendi ruhundan üflediğinde anlam daha da zenginleşmektedir; çünkü kadın eli değen bir şiir, mananın ardını gösterebilmektedir.

Yazı diline çok sonradan dahil olan Zazaca’da, antoloji türü eserleri ne yazık ki fazla görmek mümkün değildir. Zazaca’da antoloji mahiyetindeki ilk eser, 1995 yılında yayımlanmıştır. Faruk İREMET tarafından hazırlanan ve “Antolojiyê Hozanwanê Swêdi” adını taşıyan bu eser, İremet Yayınları tarafından basılmıştır. İkinci eser de yine aynı yıl Koyo BERZ tarafından aynı yayınevinden “Namdarê Sêweregî” adıyla çıkmıştır. Berfin JÊLE’nin Belge Yayınları tarafından yayımlanan “Antolojiyê Sairunê Dina” isimli eseri ise bu alandaki en yetkin çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem şiirin çeviri zenginliğini hem de kadının şiire yeni bir ruh vermesini,

1 Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mvarol@bingol.edu.tr

Berfin JÊLE'nin Antolojiyê Sairunê Dina isimli eserinde görmekteyiz. Berfin JÊLE, 1960 Dersim doğumlu; ilk, orta ve lise eğitimini Dersim'de tamamlamış. 12 Eylül Askeri Darbesi'nde tutuklandı ve yargılandı. 1991 yılında Türkiye'den ayrılıp Almanya'ya yerleşti. Birçok gazete ve dergide şiir, makale ve denemeleri yayımlandı. İlk dönemlerde daha çok Türkçe yazılar kaleme alan JÊLE, 1991 yılından itibaren ağırlıklı olarak kendi anadilinde yazmaya başlamıştır. Antolojiyê Sairunê Dina isimli kitabı, ikinci eseridir. Bundan önce de "Çımê Eşqi To Dero" isimli eserde, şiirlerini bir araya getirerek yayımladı.

Berfin JÊLE, uzun yıllar Avrupa'da yaşamış biri. Onun deyimiyle gittiği ülkede, dağ, taş her şey ona yabancıydı, ona ait olan ve benliğinde saklı tuttuğu anadili hariç. Ta o zamanlardan Zaza edebiyatı ile dünya edebiyatını bir araya getirmeyi aklına koymuş. Yine onun deyimiyle, dünya edebiyatından birçok şair ve yazarın şiirleri Zazaca'ya çevrildiğinde, bir nevi dünya artık Zazaca konuşacaktı.

JÊLE, bu eser için on yıl gibi uzun bir süre emek vermiş. Bazen bir şiiri çevirmek aylarımı aldı diyor, tek bir kelime için bile yaşlılara, dil bilenlere anlamını sormuş; çünkü ona göre bir dil yabancı dillerle ve kültürlerle ne kadar iyi tanışır ve yüzleşirse, dünya dilleri arasında da yeri o derece bilinir olacaktı.

Berfin JÊLE'nin Antolojiyê Sairunê Dina isimli eserinde, 21 ülkeden şairlerin şiirleri bulunuyor. Türkiye, Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Fransa, İngiltere, İrlanda, İtalya, İran, İspanya bu ülkelerden birkaçı. Ayrıca eserde 70 şair ve bu şairlere ait 300'e yakın şiir bulunuyor. Ömer Hayyam, Furuğ Ferruhzad, Şirazi, Dante, Shakespeare, Hugo, Schiller, Goethe, Nietzsche, Durrell, Puşkin bunlardan sadece bazıları.

Türkiyeli şairlere ayrı bir paragraf açmakta yarar var. Antolojinin önemli bir bölümü Türkçe yazan şairlere ayrılmış. Bunların arasında hem tasavvuf hem de modern şiirleri görmek mümkün. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Nesimi, Pir Sultan Abdal gibi daha çok tasavvufi ve dinî şiirler kaleme alan şairlerin yanı sıra; Ahmet ARİF, Cahit KÜLEBİ, Cemal SÜREYA, Cahit Sıktı TARANCI, Nazım HİKMET gibi modern şairler de modern dönemin görünen yüzleri olarak karşımıza çıkıyorlar.

Şair ve şiirler belirlenirken bunların, o ülkedeki önemli isimler olmalarına ayrıca özen gösterilmiş. Yani eser bir nevi her edebiyatın ön plana çıkan şairlerini ve yine bu şairlerin ön plana çıkan şiirlerini yansıtmış.

Toplam 368 sayfadan oluşan Antolojiyê Sairunê Dina eseri ile Berfin JÊLE, şiir ile Zazaca'yı bir arada görmek isteyenlere güzel bir imkan veriyor ve şiirin sofrasında Zazaca'ya da geniş bir yer açmış bulunuyor.

YAYIN VE YAZIM İLKELERİ

- 1- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, ulusal hakemli bir dergi olup altı ayda bir, yılda iki sayı olarak yayımlanacaktır. Zazaca ve Kürtçe alanında akademik nitelik taşıyan çalışmalara yer verilmektedir.
- 2- Türkçe, Zazaca, Kürtçe, İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça olmak üzere 7 farklı dilde gönderilen makalelere yer verilmektedir.
- 3- Yayınlamak amacıyla gönderilen makalelerin, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olması gerekmektedir.
- 4- Gönderilen makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmemektedir. Gönderilen makalelerin yayın hakkı, enstitümüze devredilmiş sayılır.
- 5- Dergide yer alan bütün makaleler ile ilgili sorumluluk ve içerik yazar/yazarlara aittir. Bu konuda herhangi bir hukukî sorumluluk üstlenilmemektedir. Gönderilen makalelerde eğer birden fazla yazar var ise, ilk sırada yer alan yazar muhatap kabul edilir.
- 6- Makale özetlerinin hem İngilizce hem de makalenin hazırlandığı dilde olması gerekmektedir, özet kısmı 150 kelimeyi aşmamalıdır. Makalenin içeriğini kapsayan 4-5 anahtar kelime her iki dilde de yazılmalıdır. Ayrıca makalenin İngilizce başlığı da verilmelidir.
- 7- Eğer hazırlanan makale; tez, kitap vb. yayınlardan oluşturulmuş ise ilk sayfada bir dipnot ile bu belirtilmelidir. Hazırlanan çalışma çeviri, transkripsiyon vb. ise orijinal metin de PDF olarak çalışma ile beraber gönderilmelidir.
- 8- Gönderilen makaleler kaynakça ve eklerle beraber 20 sayfayı geçmemelidir.
- 9- Gönderilen her bir makale iki hakem tarafından değerlendirilir, hakem onayından geçmeyen makalelere yer verilmez. Hakem raporlarından sonra yapılması istenilen düzeltmelerin, yazar veya yazarlar tarafından yapılmaması durumunda, söz konusu makale yayımlanmaz.
- 10- Makalenin tamamında (dipnotlar ve kaynakça da dahil) Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır.
- 11- Makale ismi her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde, 14 punto ve bold olarak makalenin başında yer almalıdır. Alt tarafında ise makalenin İngilizce ismi aynı şekilde 12 punto olarak verilmelidir.
- 12- Yazar veya yazarların isimleri makale isimlerinin alt tarafında ismin ilk harfi, soy ismin tamamı büyük olacak şekilde yazılmalı ve sola dayalı olmalıdır.
- 13- Makalenin tamamı için 1.5 satır aralığı belirlenmelidir. Word dosyasının bütün kenarları 2.5 cm. olmalıdır.
- 14- Kaynakça yazar soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.
- 15- Kaynak gösteriminde APA (American Psychological Association/ Amerikan Psikoloji Derneği) kuralları tercih edilmişse, kaynakça da ona uygun olmalıdır.

16- Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

- a) Kitap (yayımlanmış eser): Yazar-yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), (çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı soyadı), yayınevi, (varsa) kaçınıcı baskı olduğu, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfası.
- b) Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı soyadı, baskı yeri, tarihi, cildi, sayısı, sayfası. (Kaynakçada makalenin geçtiği sayfa aralığının tamamı: ss. 35-52)
- c) Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynak için; yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.
- d) İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.

17- Dergimiz yayımlandıktan sonra makalesi bulunan yazarlara, iki adet basılı nüsha gönderilir. Ayrıca yazara ait makale PDF formatında elektronik ortamda gönderilecektir.

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR